

บทที่ ๕

ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่เกิดจากเนื้อหา และลีลาเฉพาะของกวีแต่ละคน

ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะลักษณะทางวรรณศิลป์ที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก โดยศึกษาจากปัจจัย ๒ ประการดังต่อไปนี้

๕.๑ ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่เกิดจากเนื้อหาอันหลากหลาย

๕.๒ ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่เกิดจากลีลาเฉพาะของกวีแต่ละคน

๕.๑ ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่เกิดจากเนื้อหาอันหลากหลาย

เนื้อหาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของเรื่องเล่าต่างๆ รวมไปถึงวรรณคดีด้วย ดังนั้นการแต่งวรรณคดีจึงต้องคำนึงถึงองค์ประกอบทางด้านเนื้อหาของเรื่องที่ตั้ง โดยต้องใช้ศิลปะในการแต่งให้สอดคล้องกับเนื้อหาในตอนนั้นๆ เพื่อให้เกิดความประสมกลมกลืนอันเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้วรรณคดีเรื่องนั้นๆ มีความงามความไพเราะ ดังที่เสฐียรโกเศศได้กล่าวไว้ว่า

ความงาม คือ ความมีส่วนสัมพันธ์ในระหว่างเรื่องและส่วนที่แสดงออกมากลมกลืนกันเหมาะเจาะสมส่วนสมทรง เรียกว่า ความประสานเข้ากัน (harmony) ถ้ากล่าวแต่วรรณคดีเป็นเอกเทศ ความงามความไพเราะของเรื่องที่ตั้งอยู่ที่เนื้อหาของเรื่องและถ้อยคำที่นำเอามาประพันธ์มีความประสานเข้ากันได้เป็นอย่างดี^๑

ศิลปะการประพันธ์ต่างๆ ที่นำมาประกอบเข้ากับเนื้อหาแต่ละตอนได้อย่างเหมาะเจาะนี่เองที่เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ที่ปรากฏในเนื้อความตอนนั้นๆ โดยเฉพาะ

^๑ เสฐียรโกเศศ (อนุমানราชธน), คำของวรรณคดี (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๙), หน้า ๓๐.

อย่างยิ่งการแต่งวรรณคดีเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาที่หลากหลายทั้งเนื้อหาที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร การแสดงอารมณ์ต่างๆ การชมความงามของธรรมชาติ การพรรณนาความยิ่งใหญ่อลังการของกองทัพ การแสดงสภาพการดำรงชีวิตแบบชาวบ้าน ฯลฯ ความหลากหลายของเนื้อหาดังกล่าวทำให้ก็ต้องใช้ศิลปะการประพันธ์ให้สอดคล้องกับเนื้อหาเหล่านั้น จึงเป็นผลให้เรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้มีลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ที่หลากหลายตามเนื้อหาเหล่านั้นด้วย ดังนั้นการศึกษาลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่เกิดจากเนื้อหาอันหลากหลายนี้จึงศึกษาได้จากศิลปะการประพันธ์ต่างๆ ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาในตอนนั้นๆ โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น ๔ ประเด็น ได้แก่ เสียง คำภาพพจน์ และการสร้างรสทางวรรณคดี ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ การเล่นเสียง

เสียงเป็นสิ่งที่กระตุ้นการรับรู้ของมนุษย์ การใช้เสียงในบทประพันธ์จึงมีความสำคัญต่อการรับสารของผู้อ่านผู้ฟังเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเสียงของคำต่างๆ ที่กวีบรรจงเลือกสรรมาใช้ในบทประพันธ์นั้นๆ เสียงที่ไพเราะจะช่วยเพิ่มคุณค่าให้แก่บทประพันธ์นั้นๆ และมีอำนาจเร้าอารมณ์สะเทือนใจของผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ดังที่ประสิทธิ์ กาศย์กลอน ได้กล่าวไว้ว่า

...เสียงในกาพย์กลอนนอกจากจะมีความหมายแล้ว ยัง
ก่อให้เกิดความรู้สึกและมโนภาพตามจินตนาการของกวีอีกด้วย
เพราะภาษากาพย์กลอนเป็นภาษาบอกความรู้สึกและให้อารมณ์
สะเทือนใจแรงกว่าภาษาร้อยแก้ว^๖

เรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเป็นวรรณคดีที่ใช้ในการเทศน์มหาชาติ ซึ่งมุ่งให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความซาบซึ้งใจและความเลื่อมใสศรัทธาในการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรตามเนื้อหาของเรื่อง ดังนั้น การเล่นเสียงซึ่งเป็นลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในเรื่องนี้จึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ประเภทแรกในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก คือ การเล่นเสียงซึ่งแบ่งได้ ๒ ประเภทดังนี้

^๖ ประสิทธิ์ กาศย์กลอน, แนวทางศึกษาวรรณคดี ภาษา กวี การวิจิตรและวิจารณ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘), หน้า ๓๒.

๕.๑.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัส เสียงสัมผัสคือความคล้องจองกันของถ้อยคำที่มีเสียงรับกันทำให้เกิดความไพเราะ การเล่นเสียงสัมผัสเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งในการแต่งวรรณคดีร้อยกรอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการแต่งวรรณคดีประเภทร่ายยาว ซึ่งมีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ที่ไม่ซับซ้อนอย่างวรรณคดีร้อยกรองประเภทอื่นๆ การเพิ่มเสียงสัมผัสที่นอกเหนือจากสัมผัสบังคับลงในคำประพันธ์ประเภทนี้ จะเป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นความสามารถของกวีในการสรรคัมาร้อยกรองเพื่อให้วรรณคดีเรื่องนั้นเกิดท่วงทำนองและลีลาที่ไพเราะและดีเด่นยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงพบว่าร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีการเล่นเสียงสัมผัสปรากฏอยู่ชัดเจนตลอดทั้งเรื่อง โดยอาจแบ่งการใช้คำเพื่อเล่นเสียงสัมผัสในเรื่องนี้ออกเป็น ๒ ลักษณะดังต่อไปนี้

๕.๑.๑.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสอักษร คือการเล่นเสียงสัมผัสระหว่างคำที่ใช้พยัญชนะต้นตัวเดียวกันหรือคำที่มีเสียงพยัญชนะพ้องกันโดยไม่จำกัดสระและวรรณยุกต์เป็นลักษณะที่พบได้ตลอดทั้งเรื่อง จนกลายเป็นลักษณะที่สำคัญและโดดเด่นของเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นเสียงสัมผัสอักษรหลายคำชิดติดกัน ซึ่งผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าคำที่นำมาเรียงร้อยต่อกันเหล่านั้น ไม่เพียงแต่จะให้เสียงที่ไพเราะจากการใช้เสียงอักษรเดียวกันซ้ำๆ อย่างต่อเนื่องเท่านั้น แต่ยังสามารถสื่อความหมายในเชิงสร้างภาพและแสดงอารมณ์ความรู้สึกได้อีกด้วย ตัวอย่างเช่น

อีเชอเชอะนี่มิ่งจะมาเฉอะแฉะเฉาฉ่ำเฉื่อยอยู่ฉะนี่^๑

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นเป็นการเล่นเสียงอักษร /ฉ/ ถึง ๕ คำ อย่างต่อเนื่องภายในวรรคเดียวกัน และเสียง /ฉ/ ทั้ง ๕ คำดังกล่าวยังมีความหมายไปในทำนองเดียวกันด้วย กล่าวคือ คำว่า "เฉอะแฉะ" หมายถึง เปียกเลอะเทอะเปื้อน คำว่า "เฉา" หมายถึงแห้งแล้ง ไม่สดชื่น ไม่มีชีวิตจิตใจ คำว่า "ฉ่ำ" มีความหมายว่าชุ่มน้ำอยู่ในตัว ส่วนคำว่า "เฉื่อย" หมายถึง เชื่องช้า หรือการทำอะไรอย่างไม่มีชีวิตชีวา น่าสังเกตว่าเสียง /ฉ/ ในคำทั้ง ๕ คำนี้ให้ความหมายไปในทำนองเดียวกัน ดังนั้นเมื่อนำคำเหล่านี้มาวางไว้ชิดกัน เป็น "เฉอะแฉะเฉาฉ่ำเฉื่อย" จึงเป็นการย้ำความหมายที่แสดงถึงความจำเจ อืดอาด ยืดอาด ไม่ก้าวหน้า ให้นักแน่นขึ้น ซึ่งกวีใช้คำเหล่านี้สื่อผ่านคำพูดของนางพรหมณีเพื่อต้องการย้ำปมด้อยของอมิตตดาที่ต้องจำใจมาอยู่กับคนแก่อย่างซุกกในฐานะเมียทาสอย่างซังกะตาย ไม่มีชีวิตชีวา ไม่คำนึงถึงความก้าวหน้าของชีวิต เพราะพ่อแม่ของนางเป็นหนี้ซุกกนั่นเอง

^๑ กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘), หน้า ๑๔๐.

สะดุ้งพระทัยไหวหวาดหวะหวีดวิ้งวอนแวะเข้าข้างทาง^๔

ตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นตอนที่พระนางมัทรีกำลังเสด็จกลับจากการหาผลไม้ในป่า แล้วได้พบราชสีห์ เสือโคร่งและเสือเหลือง ซึ่งเป็นร่างเนรมิตของเทวดานอนขวางทางไว้ เพื่อมิให้พระนางเสด็จกลับไปชดชวางการบำเพ็ญบุตรทานบารมีของพระเวสสันดร กวีเล่นสัมผัสอักษร /ว/ ต่อเนื่องกันถึง ๗ คำ ในวรรคนี้เพื่อสื่อให้เห็นอารมณ์และความรู้สึกตกใจกลัวของพระนางมัทรี โดยใช้คำว่า “ไหว” เพื่อแสดงถึงความรู้สึกหวั่นไหวอันเนื่องมาจากความ “หวาด” หรือความกลัวของพระนางมัทรี ใช้คำว่า “หวะหวีด” เพื่อให้เสียงที่หวีดร้องด้วยความตกใจกลัว อันเป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นทันทีทันใด เมื่อได้พบเจอกับสิ่งที่อันตรายโดยมิได้คาดคิด ส่วนคำว่า “วิ้ง” แสดงถึงกิริยาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องอันเป็นผลมาจากสัญชาตญาณการเอาตัวรอดของมนุษย์นั่นเอง และคำว่า “วอน” ใช้เพื่อขยายกิริยาการวิ้งของพระนางมัทรีว่าเป็นลักษณะที่ยังไร้จุดหมายและค่อนข้างสับสน อันเนื่องมาจากการขาดสติเพราะความตกใจ ส่วนคำว่า “แวะ” ซึ่งหมายถึงการหยุดชั่วคราวในระหว่างทางนั้น กวีใช้เพื่อให้บ่งบอกให้ทราบว่า พฤติกรรมอันเกิดจากความตกใจกลัวของพระนางมัทรีนั้นสิ้นสุดลง ที่การที่พระนางสามารถหาที่พึ่งพิง ด้วยการวิ่งเข้าไปพักหลบที่ข้างทาง เพื่อตั้งสติและคิดแก้ปัญหาต่อไปนั่นเอง จะเห็นได้ว่ากวีสามารถใช้คำเพียงไม่กี่คำสื่อภาพการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังให้เสียงและความรู้สึกที่ตื่นตระหนกของตัวละครได้อย่างชัดเจนและสมจริงอีกด้วย

การเล่นเสียงสัมผัสอักษรทั้งวรรคหรือเกือบทั้งวรรคนี้ จะพบมากในบทพรรณนารรรวมชาติ และมักเล่นสัมผัสอักษรชนิดนี้หลายวรรคติดต่อกันไป ตัวอย่างเช่น

กระทุ้มทองแหงทวยกรวยกร่าง จิกแจงดอกกระจ่างทั้ง
ข้างน้ำว กิ่งก้านก็ก่ายก่าวเกี่ยวประสาน สุรภีพิฤลภาณจนแก้ว
เกตกรรณิการ์แกม มหาหงส์ประยงค์แยมยี่เซ่งเข็ม...^๕

กวีมักนำชื่อต้นไม้หรือดอกไม้รวมทั้งกิริยาอาการของต้นไม้ที่มีเสียงอักษรเดียวกันมาวางใกล้กันเพื่อเล่นสัมผัส ดังตัวอย่าง ในวรรคแรกมีการเล่นเสียงสัมผัสอักษร ๒ เสียง ได้แก่เสียง /ท/ ในคำว่ากระทุ้ม ทอง แหงทวย เสียง /กร/ ในคำว่า กรวย และกร่าง ซึ่งล้วนแต่เป็นชื่อต้นไม้ทั้งสิ้น

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

ส่วนในวรรณคดีมากวิได้เล่นเสียงสัมผัส /จ/ ในคำว่าจิก และแจง ซึ่งเป็นชื่อต้นไม้ และคำว่า “กระจาง” ซึ่งทำให้เห็นภาพของดอกไม้ที่ออกดอกให้ปรากฏอย่างเด่นชัดและสวยงาม ส่วนในวรรณคดีที่ว่า “กิ่งก้านก็ก่ายก่าวเกี่ยวประสาน” ก็ให้ภาพของกิ่งไม้เลื้อยและไม้ยืนต้นต่างๆ ที่งอกงามขยายกิ่งก้านสาขาออกไปจนพันกับกิ่งของต้นไม้ชนิดอื่นอย่างเป็นธรรมชาติ และวรรณคดีต่อเนื่องกันนั้นก็เล่นสัมผัสอักษร /ก/ โดยนำคำเรียกชื่อไม้ดอกชนิดต่างๆ ที่มีเสียงอักษร /ก/ มาวางชิดต่อเนื่องกันได้แก่ พิกุล แก้ว เกด กรรณิการ์ นำสังเกตว่ากวีใช้คำว่า “กาญจน” ซึ่งหมายถึง ทอง ต่อท้ายคำว่า “พิกุล” เพื่อให้หมายถึงต้นพิกุลที่ออกดอกเป็นสีเหลืองนวลอร่ามเหมือนทอง คำว่า “กาญจน” ที่ใช้ในวรรณคดี นอกจากสื่อความหมายได้ตรงกับความต้องการของกวีแล้ว ยังมีเสียง /ก/ เช่นเดียวกับคำอื่นๆ ที่อยู่ใกล้กัน ทำให้เกิดเสียงสัมผัสอักษรที่ต่อเนื่อง แสดงให้เห็นถึงความประณีตในการสรรคำมาใช้เพื่อให้เกิดความงามทางด้านเสียงและความหมายด้วย เมื่ออ่านเนื้อความในตอนนี้โดยรวมจึงทำให้เห็นภาพของต้นไม้ดอกไม้บานชนิดที่ออกดอกและมีอยู่อย่างมากมายในป่าแห่งนี้

ปูโร ไหลหลังถั่งมาลันลกระทบทกระทั้งฟากฝั่งฟุ้งเป็น
ฝอยฝน บ้างก็เป็นวังวนวุ้งชะวากเว้ง บ้างก็เป็นกระพักกระเพิง
กระพั้งพู่ บ้างก็เป็นตะดุดะดั้นกระเด็นดาษดั่งดวงแก้ว ตาม
ทางแฉวงท้อธาร ไหลสะๆ ชานสะเซาะโถม เสียงระระโรม
โรมโครมครื้นครื้น พิลิกลันบันลือหือฤาหรรษา^๖

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า ในวรรณคดีเล่นเสียงอักษร /ฟ/ และ /ฝ/ “ฟากฝั่งฟุ้งเป็นฝอยฝน” นั้นให้ภาพของกระแสน้ำที่ไหลมาอย่างเชี่ยวกราก แต่ถูกสกัดด้วยคันหินหรือฝั่งน้ำที่เป็นเสมือนปราการอันแข็งแกร่ง ทำให้น้ำนั้นไม่สามารถไหลต่อไปได้ และแรงของน้ำที่ปะทะเข้ากับฝั่งนี้ก่อให้เกิดการสะท้อนกลับในลักษณะที่แตกกระจายไปรอบทิศทางเหมือนกับฝอยฝน เพราะน้ำมีสถานะเป็นของเหลวจึงไม่อาจคงสถานะความเป็นปึกแผ่นไว้ได้ ในวรรณคดีที่ว่า “บ้างเป็นวังวนวุ้งชะวากเว้ง” ก็เล่นเสียงอักษร /ว/ ถึง ๕ คำ ก็ให้ภาพของกระแสน้ำที่หมุนวนเป็นวงขยายใหญ่ขึ้นทุกที ส่วนวรรณคดีที่ว่า “บ้างก็เป็นกระพักกระเพิงกระพั้งพู่” นั้นมีการเล่นเสียง /กร/ และ /ฟ/ สลับกัน เสียง /กร/ ที่ผสมสระ อะ เป็นเสียงสั้นเมื่อนำมาวางสลับกับเสียง /ฟ/ จึงให้เสียงหนักเบาสลับกันและเหมาะจะใช้พรรณนาภาพของกระแสน้ำที่ไหลบ่ามากระทบกระทั้งเข้ากับสิ่งต่างๆ แล้วเกิดแรงต้านทานจนแผ่ออกเป็นแผ่นกว้าง หรือในวรรณคดีเล่นเสียงอักษร /ด/ ในคำว่า “ตะดุดะดั้นกระเด็นดาษดั่งดวงแก้ว” ก็ให้ภาพของแรงน้ำที่ถูกแรงปะทะจากฝั่งและแตกกระจายออกรอบทิศทาง คำว่า “ตะดุดะดั้น” ให้

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙.

พบว่าคำทั้งคู่มิเสียงเดียวกัน แต่มีความหมายขัดแย้งกัน การใช้เสียงอื่นมาคั่นระหว่างคำคู่นี้จึงมีประโยชน์ในการช่วยแบ่งแยกความหมายของคำให้ชัดเจนขึ้นอีกด้วย

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยสังเกตว่า การเล่นสัมผัสคั่นนี้ หากเลือกวางคำที่เล่นสัมผัสอักษรในตำแหน่งที่ลงเสียงหนักในแต่ละวรรคและใช้เสียงอักษรอื่นๆ มาวางคั่นในตำแหน่งที่นอกเหนือจากคำที่เล่นสัมผัสอักษรดังกล่าว ก็จะทำให้การอ่านออกเสียงมีจังหวะที่ชัดเจนขึ้นด้วย ตัวอย่างเช่น

ชะออชาลิกี้ไหวเหลือลูกประสม เห็นพ่อทำตาคมคอยขยับ
พอเปือนหงับก็ไปเสียบไม่ทันเงย^๙

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการเล่นสัมผัสคั่นในวรรคที่มีคำ ๙ คำ จังหวะที่เน้นหนักในวรรคนี้จะตกอยู่ในตำแหน่งคำที่ ๓, ๖ และ ๙ ของวรรค ซึ่งกวีใช้เสียง /ง/ ในคำว่า “หงับ” “เสียบ” และ “เงย” ลงในตำแหน่งเหล่านั้น ส่วนตำแหน่งอื่นๆ ที่นอกเหนือจากนี้กวีใช้คำที่มีเสียงอื่นมาคั่น ทำให้คำที่ลงเสียงหนักทั้ง ๓ ตำแหน่งมีเสียงที่ดังเด่นขึ้น ซึ่งช่วยให้เกิดจังหวะที่ชัดเจนและสม่ำเสมอขึ้นด้วย

๕.๑.๑.๑.๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระ คือสัมผัสสระหว่างคำที่ใช้สระเสียงเดียวกัน ถ้าเป็นคำที่มีตัวสะกดต้องอยู่ในมาตราเดียวกัน การเล่นเสียงสัมผัสสระเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นความต่อเนื่องของข้อความและการเคลื่อนไหวที่ไม่ขาดตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นสัมผัสสระภายในวรรคเดียวกันซึ่งเป็นการเพิ่มความคล่องจองของเสียงที่นอกเหนือจากข้อบังคับทางฉันทลักษณ์อันเป็นวิธีการที่กวีนิพนธ์นำมาใช้เสริมแต่งให้คำประพันธ์มีลีลาจังหวะที่ไพเราะและน่าฟังยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ข้าแต่สมมติเทวราชบรมนาถชาวสี่พีผู้เลิศไกร กุศล
ความคล่องว่องไวในพระวรกายสบายพระองค์ไม่ทรงมีนเมื่อย
เสื่อยล้า เพราะเหตุที่เสด็จมาโดยทางไกลในครั้งนี้ ยังมีอยู่แต่
พระองค์บ้างหรือพระเจ้าข้า^{๑๐}

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖.

ตัวอย่างข้างต้นเป็นตอนที่กษัตริย์เมืองเจตราชฎีพากันเสด็จออกมาเฝ้าพระเวสสันดร และถามถึงทุกข์สุขตลอดจนเหตุที่พระองค์เสด็จมาถึงเมืองเจตราชฎีนี้ การใช้สัมผัสสระในการบรรยายเนื้อความตอนนี้ทำให้เกิดเสียงคล้องจองติดต่อกันไปอย่างไพเราะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นสัมผัสสระหลายชุดภายในวรรคเดียวกัน ได้แก่ ราช-นาถ คล่อง-ว่อง ไว-โน กาย-สบาย (พระ) องค์-ทรง เมื่อย-เลื่อย ไกล-โน ย่อมเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความสามารถในการเล่นเสียงของกวีและความพยายามที่จะตกแต่งถ้อยคำให้เกิดลึกลับ ซึ่งเป็ผลมาจากความศรัทธาของกวีที่มีต่อชาดกเรื่องนี้ซึ่งเป็นชาดกเรื่องสำคัญมากในพระพุทธศาสนา

เหล่าโน้นนั้นแน้นท่านจงแลไป เห็นหรือไม่วิวไพรเขียว
เป็นสี่ความงามนักหนา นั้นล้วนเหล่าต้นพฤกษาอันทรงผล ใน
ไพรสนทน์มีต่างๆ หลากหลายอย่าง พันที่จะพรรณนา เนื่องแน้น
ชิตติตฤฎาที่เป็นแนว...^{๑๑}

จากตัวอย่างข้างต้นจะพบว่า สัมผัสสระภายในวรรคนี้จะมีทั้งที่เป็นสัมผัสชิตและสัมผัสคั่น คือ มีคำอื่นมาแทรกระหว่างคำที่มีเสียงสัมผัสสระเดียวกัน ซึ่งสัมผัสสระภายในวรรคทั้ง ๒ แบบนี้ก็ล้วนแต่ช่วยสร้างความไพเราะและความคล้องจองของเสียงและคำต่างๆ ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังทำให้การพรรณนาป่าหิมพานต์ในตอนี้มีความเพลิดเพลินและน่ารื่นรมย์ยิ่งขึ้นด้วย

นอกจากการเล่นสัมผัสสระภายในวรรคเดียวกันแล้ว สัมผัสสระต่างวรรคซึ่งเป็นสัมผัสบังคับอันช่วยรักษารูปแบบคำประพันธ์ให้คงอยู่ได้นั้นก็มีส่วนที่สร้างความงามความไพเราะให้แก่เรื่องนี้ได้ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นสัมผัสสระข้ามวรรคในตำแหน่งที่คงที่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สรรพพลรถคชเดินเท้า เหล่าพลม้ากล้ารณรงค์ ทรง
ยุทธนาอาภรณ์เพชร เทิดสรรพานานาภู ยุทธชาญเขียวเคียว
สงคราม...^{๑๒}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๙.

ตัวอย่างนี้เป็นเนื้อความที่อยู่ในกัณฑ์มหाराช ตอนที่พรรณนาถึงกองทัพทั้ง ๕ เหล่าที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยสั่งให้จัดเตรียมเพื่อไปรับพระเวสสันดรกลับมาครองเมือง ซึ่งกวีกำหนดให้คำสุดท้ายของวรรคหน้าส่งสัมผัสไปยังคำแรกของวรรคต่อไปอย่างสม่ำเสมอ อีกทั้งยังกำหนดให้แต่ละวรรคมีจำนวน ๖ คำ และให้คำที่ ๓ และ ๔ ภายในวรรคเดียวกันสัมผัสสระกันด้วย จึงทำให้เกิดเสียงที่คล้องจองกันอย่างต่อเนื่องและเป็นระเบียบ ลักษณะเช่นนี้จะสื่อให้เห็นภาพความต่อเนื่องของกองทัพที่เคลื่อนพลไปอย่างไม่ขาดตอนได้อย่างชัดเจน อีกทั้งเสียงสัมผัสสระที่ส่งและรับชิดติดเนื่องกันไปทุกวรรค และสัมผัสที่เกิดขึ้นในตำแหน่งกึ่งกลางของทุกวรรคนี้ทำให้การลงจังหวะของเสียงมีความกระชั้นถี่ขึ้น ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับการพรรณนากองทัพในตัวอย่างข้างต้นได้เป็นอย่างดี

ฝูงวิหคบินไปมา บนพฤษชาติต่อเนื่องกัน เสียงสนั่น
 เสนาะต่างๆ พลอดกลางอย่างฟังดังเพลง เป็นบรรเลงเสียงขึ้นลง
 ใครจ้านงฟังอย่างไร มักได้ยินไปอย่างนั้น นกลางพรรณคือ
 โพระดก โกงคอโยกร้องไต้ดัง...^{๑๓}

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนี้ เป็นข้อความตอนหนึ่งในกัณฑ์จุลพนที่พรรณนาถึงหมู่กตต่างๆ ที่มีอยู่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งกวีใช้การเล่นสัมผัสสระอย่างต่อเนื่อง โดยให้คำสุดท้ายของวรรคหน้าส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคต่อไป และกำหนดให้แต่ละวรรคมีจำนวนคำ ๖ คำ เท่ากันทุกวรรค ทำให้การส่งและรับสัมผัสนั้นมีจังหวะที่สม่ำเสมอยิ่งขึ้น นอกจากนี้การที่กวียังเลือกใช้คำต่างๆ มาประกอบในการพรรณนาธรรมชาติตอนนี้ได้เหมาะสม ได้แก่ การกล่าวถึงฝูงวิหคหรือนกชนิดต่างๆ ที่บินไปและมาอยู่เหนือพฤษชาติ หรือต้นไม้ที่ยืนเรียงรายติดต่อกัน นกลเหล่านั้นส่งเสียง “สนั่น” คือส่งเสียงดังก้องไปทั่วป่า และเสียงนั้นยังมีความ “เสนาะ” หรือฟังไพเราะยิ่ง ความไพเราะนั้นเหมือนเสียงเพลงที่บรรเลง “ขึ้นลง” คือมีเสียงทั้งสูงและต่ำสลับกันไป แม้ใครประสงค์อยากฟังเสียงเช่นใดก็จะได้ยินเสียงเช่นนั้น นอกจากนี้ยังมีการใช้เสียงเลียนธรรมชาติคือ เสียงร้องของนกโพระดก ที่ร้องดัง “ไต้ดัง” ทำให้ฟังดูสมจริงยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าทั้งเสียงและคำ รวมทั้งจังหวะที่เกิดจากการส่งรับสัมผัสสระอย่างต่อเนื่องนี้ทำให้การพรรณนาธรรมชาติในตัวอย่างข้างต้นมีชีวิตชีวายิ่งขึ้น และทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกเพลิดเพลินได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

การเล่นเสียงสัมผัสในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ มีทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระควบคู่กันอยู่ตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งในส่วนของสัมผัสอักษรจะช่วยให้เกิดเสียงกระทบกระทั่งล้อรับกันอย่างงดงาม และมีจังหวะที่กลมกลื่น เสียงของอักษรที่สัมผัสต่อเนื่องกันยังเหมาะแก่การเทศนาซึ่งต้องการสื่อเนื้อความอย่างต่อเนื่องด้วย ส่วนสัมผัสสระจะช่วยสร้างความคล้องจองและเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงระหว่างคำต่อคำและวรรคต่อวรรคได้เป็นอย่างดี ความคล้องจองของเสียงสระจะทำให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถจดจำเนื้อความในเรื่องได้ง่ายขึ้นด้วย ทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระนี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความไพเราะทั้งทางด้านเสียงและความหมายให้แก่เรื่องนี้ทั้งสิ้น อีกทั้งยังช่วยเสริมให้เรื่องนี้มีความงามและความน่าประทับใจด้วย

๕.๑.๑.๒ การเล่นเสียงวรรณยุกต์ เสียงวรรณยุกต์นับว่าเป็นหน่วยเสียงที่สำคัญในภาษาไทย เนื่องจากทำหน้าที่ช่วยแยกความหมายของคำในภาษาไทยให้แตกต่างกัน เสียงวรรณยุกต์แต่ละเสียงจะมีระดับเสียงสูงต่ำต่างกัน ก่อให้เกิดความไพเราะราวกับเสียงดนตรี อีกทั้งยังสื่อความหมายได้แตกต่างกันไปอีกด้วย ดังนั้นกวีไทยจึงได้นำคุณลักษณะดังกล่าวของเสียงวรรณยุกต์มาใช้เพื่อช่วยสร้างความไพเราะให้แก่วรรณคดี โดยการนำคำที่ประกอบด้วยพยัญชนะสระ และตัวสะกดอย่างเดียวกัน แต่มีเสียงวรรณยุกต์ต่างกันมาวางไว้ในที่ใกล้กัน

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ที่น่าสนใจในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก คือการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในคำอุทานถึง ๓ เสียง เช่น ออออออ แสดงถึงการรับรู้ที่ลึกซึ้งขึ้นเป็นลำดับ โอยโอยโอย แสดงถึงความเจ็บปวดที่เพิ่มมากขึ้น เอเอเอ แสดงถึงความลึกลับ ไม่แน่ใจ สับสน เป็นต้น การใช้คำเพื่อเล่นเสียงวรรณยุกต์ในลักษณะนี้จะทำให้เห็นลำดับขั้นตอนของการแสดงความรู้สึกและความนึกคิดของตัวละครได้อย่างชัดเจน ซึ่งในเรื่องเกี่ยวกับเสียงวรรณยุกต์ที่สื่อความรู้สึกต่างกันนี้ ชมัยพร วิฑูรธานต์ ได้กล่าวไว้ว่า

นอกจากตัวสะกดแล้ววรรณยุกต์ก็นับว่าเป็นจักรกลสำคัญอันหนึ่งที่เน้นความหมายของคำได้ และเป็นที่น่าภาคภูมิใจที่ภาษาของเรามีวรรณยุกต์อยู่ในตัวตนของมันเอง ซึ่งทำให้ลักษณะเสียงวรรณยุกต์สื่อความหมายชัดเจนขึ้น จังหวะดนตรีที่สอดแทรกอยู่ในถ้อยคำนี้เป็นที่รับรู้กันทางอารมณ์อย่างแน่ชัด เป็นต้นว่าเสียงสามัญจะบอกลักษณะสามัญธรรมดา ไม่มีการตื่นเต้นโลดโผน ถ้าเป็นอารมณ์ไม่เร่าร้อนรุนแรง แต่อาจเป็นความเยือกเย็น ความเงิบสงบอย่างซาเฉย เสียงเอกจะบอกถึงความหนักแน่นเอาจริงเอาจังและล่อง

เลยไปจนถึงความก้าวร้าวต่าง ความหยาบช้า เสียงโทจะบอกถึงความหนักแน่นเหมือนเสียงเอก แต่ไม่ก้าวร้าวต่างเท่า และบางครั้งก็ผสมความอ่อนหวานทางอารมณ์ ส่วนเสียงตรีก็จะบ่งบอกความอ่อนหวานทางอารมณ์ ความช่างเล่น และเริ่มเจ็บปวดลงไปล้าลึก จนถึงเสียงจัตวาซึ่งแสดงความรู้สึกขึ้นทางด้านลบและด้านบวก ถ้าเศร้าโศกรุนแรงจนถึงขั้นโหยหา สูญหาย และถ้าดีใจก็จะถึงหัวเหวไปเลย..^{๑๔}

ตัวอย่างจากเรื่องนี้ที่แสดงให้เห็นว่า เสียงวรรณยุกต์สามารถสื่อความรู้สึกต่างกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในคำอุทาน ได้แก่ ตอนที่นางอมิตตดาเล่าให้ซุชกฟังถึงเรื่องที่ยี่บรรดานางพรหมณีไปหมู่บ้านรุมด่าประจานนางที่ท่าน้ำ เมื่อซุชกได้ฟังแล้วก็กล่าวว่า

ออออ้ออมันเป็นกระนั้นดอกหรือนะเจ้าอมิตตดาแม่รูปร่างมันให้เกิดเป็นวิบากขวากหนามขึ้นกับเพื่อนบ้าน ที่นี้การงานแม่ก็อย่าทำ สารพัดการงานแม่ก็อย่าทำ^{๑๕}

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าคำที่เล่นเสียงวรรณยุกต์ทั้ง ๓ คำคือ “ออ” “อ้อ” “อ้อ” เป็นคำอุทานบอกอาการเพื่อแสดงว่ารู้แล้ว เข้าใจแล้วหรือนึกได้ แม้ว่าคำทั้ง ๓ คำ จะมีความหมายเหมือนกัน แต่ก็มีระดับของการแสดงออกที่ต่างกัน กล่าวคือ คำว่า “ออ” ซึ่งใช้เสียงวรรณยุกต์สามัญเป็นคำที่ใช้แสดงความรู้สึกของซุชกเมื่อได้รับฟังสิ่งที่อมิตตดาพูดในครั้งแรก ซึ่งซุชกยังไม่มีที่ทำตอบสนองต่อสิ่งที่ได้ยินนั้นแต่อย่างใด การใช้เสียงวรรณยุกต์สามัญจึงนับว่าเหมาะสมเพราะเป็นเสียงที่ไม่สื่ออารมณ์ใดๆ ที่รุนแรง ส่วนคำว่า “อ้อ” แสดงถึงการรับรู้ในขั้นต่อมา โดยแฝงนัยของการคิดทบทวนและตีความสารที่นางอมิตตดาสื่อมาด้วย จึงเหมาะที่จะใช้เสียงเอก และคำว่า “อ้อ” ซึ่งเป็นเสียงจัตวานี้แสดงถึงการรับรู้อย่างสมบูรณ์เนื่องจากได้ผ่านกระบวนการตีความสารนั้นอย่างชัดเจนแล้วนั่นเอง ดังนั้นการเล่นวรรณยุกต์ในตัวอย่างนี้จึงเป็นการแสดงถึงความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นตามลำดับนั่นเอง

ตัวอย่างอีกตอนหนึ่งที่เล่นเสียงวรรณยุกต์ในคำอุทานเพื่อแสดงให้เห็นว่าตัวละครนั้นมีการคิดทบทวนบางสิ่งอยู่ในใจคือ ตอนที่ซุชกรับอาสาจะทำงานแทนนางอมิตตดา เพื่อมิให้นางถูกนาง

^{๑๔} ชมัยพร วิฑูริศสานต์, “ภาษาจากความรู้สึก,” วารสารอักษรศาสตร์ปริทัศน์ ๑ (มิถุนายน, ๒๕๑๖): ๑๒.

^{๑๕} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๑๔๕.

พราหมณ์ในหมู่บ้านรังแกอีก นางอมิตตาคิดทบทวนแล้วเห็นว่าวิธีการของชูชกผิดหลักธรรมนิยมโบราณที่นางได้รับการอบรมสั่งสอนมา นางจึงกล่าวว่า

เอ๋เอ๋เอ๋มันเป็นอะไรอะไรที่หน้าท่านพราหมณ์เอ๋ย อันญาติกา
ของข้านี้ไม่เคยเลยที่ถึงเช่นนี้ ตัวเป็นภรรยาท่านหรือจะหันใช้สามี
ต่างทาส^{๑๖}

คำว่า “เอ๋” “เอ” และ “เอ” เป็นคำอุทานที่แสดงถึงความรู้สึกถึงละครคนกับสงสัย คำว่า “เอ” ในวรรณคดีให้ความรู้สึกงอน งง กับสิ่งที่ได้ยินและแฝงนัยของการคิดทบทวนโดยอาศัยประสบการณ์เดิมด้วย ส่วนคำว่า “เอ๋” ซึ่งเป็นเสียงจัตวา แสดงถึงความรู้สึกที่ยังติดข้องอยู่กับสิ่งที่สงสัยและพยายามหาทางออกให้กับสิ่งนั้น จะเห็นได้ว่าคำอุทานเหล่านี้แม้จะสื่อความหมายเหมือนกัน แต่ก็มีระดับของการสื่อความรู้สึกที่ต่างกัน ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากการผสมรูปวรรณยุกต์ที่มีเสียงสูงต่ำต่างกันเข้าในคำเหล่านั้นด้วย

นอกจากการเล่นเสียงวรรณยุกต์ ๓ เสียงในคำอุทานแล้วยังพบว่ามีการเล่นเสียงวรรณยุกต์ ๒ เสียงในคำอุทานด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ไอ้ไอ้ออกอออกมาชรามีน้ำตาไม่หยุดยั้ง... เหลียวมาดูเรือนรังที่
เคยอยู่ ว่าไอ้ไอ้ออกกในครั้งนี้ นี่มันจะเป็นคนหรือเป็นผีไม่รู้เลย ไอ้ไอ้
เรือนกูเอ๋ยอ้ายเรือนกูเคยอยู่นี่มันจะเป็นเรือนกูหรือเรือนเขา^{๑๗}

จากตัวอย่างนี้เป็นการเล่นเสียงวรรณยุกต์ ๒ เสียงในคำว่า ไอ้ไอ้ ซ้ำๆ กันหลายครั้ง คำว่า ไอ้ไอ้ เป็นคำที่ให้ความรู้สึกสงสาร เสียหาย การที่กวีใช้คำนี้หลายครั้งต่อเนื่องกัน จึงช่วยเน้นความรู้สึกนั้นๆ ให้รุนแรงขึ้นด้วย

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ในเรื่องนี้ นอกจากจะช่วยแสดงอารมณ์และความรู้สึกที่มีลำดับแตกต่างกันแล้ว ยังช่วยเน้นให้เกิดภาพ เสียง และเน้นความหมายของคำเหล่านั้นให้เด่นชัดขึ้นด้วย ดังเช่นตัวอย่างต่อไปนี้

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

ทั้งคู่ขย้อยแคะคางนางตะเคียนก็คั่งคับ พวกผึ้งก็พากันมาจับ
ประจำกระทำรังเจริญรวมธรรสวาริ ที่เตี้ยค่อมค้อมคดกระทด
กระหนันั้นก็มีอยู่มากหลาย^{๑๘}

ตัวอย่างนี้เป็นการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในคำว่า ค่อม และ ค้อม เพื่ออธิบายลักษณะของ
ต้นไม้ต่างๆ คำว่า "ค่อม" หมายถึง ลักษณะที่เตี้ยผิดปกติ ซึ่งปกติจะใช้เรียกคนที่มีลักษณะเช่น
นั้นว่าคนค่อม แต่ในที่นี้ก็นำมาใช้อธิบายลักษณะของต้นไม้โดยนำมาต่อท้ายคำว่า "เตี้ย" เพื่อ
ขยายความคำนี้ให้ชัดเจนขึ้น ส่วนคำว่า "ค้อม" ซึ่งหมายถึงกิริยาที่แสดงถึงการโน้มลงนั้น นอกจาก
จะใช้เป็นคำเล่นเสียงวรรณยุกต์คู่กับคำว่า "ค่อม" แล้ว ยังช่วยเสริมความหมายของคำว่า "เตี้ย
ค้อม" ให้กระจ่างขึ้น ทำให้ผู้อ่านสามารถเห็นภาพของต้นไม้ที่นอกจากจะเตี้ยผิดปกติแล้ว ยังมี
ลักษณะที่โน้มลงมาเรียกดินซึ่งเป็นธรรมชาติของต้นไม้ขนาดย่อมที่มักพบได้โดยทั่วไปนั่นเอง
การเล่นเสียงวรรณยุกต์ในตัวอย่างข้างต้น จึงช่วยเน้นภาพในมโนนึกของผู้อ่านผู้ฟังให้ชัดเจนขึ้น
ด้วย

สมเด็จพระโทเธอเทียวตะโกนกุกัก้อง พระพักตร์เธอ
พุ่มพองนองไปด้วยน้ำพระเนตรเธอโศกา^{๑๙}

ข้อความในตัวอย่างนี้เป็นตอนที่พระนางมัทรีกลับจากป่าแล้วไม่พบสองกุมาร พระนางจึง
เสด็จเที่ยวค้นหา คำว่า "กุก" และ "กุก" เป็นคำที่ให้เสียงในการร้องเรียกเหมือนกัน แต่มีระดับเสียงต่างกัน
กล่าวคือ "กุก" เป็นคำที่ประสมด้วยวรรณยุกต์เอกซึ่งให้เสียงที่ทอดต่ำ แสดงถึงเสียงที่ร้องเรียกอย่าง
ยาวนาน ส่วน "กุก" เป็นคำที่ประสมด้วยวรรณยุกต์จัตวาซึ่งให้เสียงที่สูง ประกอบกับเสียงสระอุในคำว่า
"กุก" นั้นเป็นสระเสียงยาว จึงให้เสียงที่ร้องเรียกอย่างโหยหวน ดังนั้นการเล่นเสียงวรรณยุกต์ใน
ข้อความนี้จึงช่วยเน้นเสียงของการร้องเรียกที่เกิดจากความรู้สึกเศร้าโศกเสียพระทัยที่ตามหาสอง
กุมารไม่พบได้เป็นอย่างดี

แม็กก็ทำเป็นละเลิงละลาย เลือนเสียดจากถ้อยถอยคำขึ้นพุดจา^{๒๐}

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๔.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๔.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

ตัวอย่างนี้เป็นการเล่นเสียงวรรณยุกต์โดยนำคำว่า “ถ้อย” และ “ถอย” ซึ่งมีองค์ประกอบของคำเหมือนกันทุกประการ ยกเว้นเสียงวรรณยุกต์ มาวางไว้ติดกันเพื่อให้เกิดเสียงสูงต่ำของคำที่อยู่ติดกัน คำว่า “ถ้อย” หมายถึง คำพูด ส่วนคำว่า “ถอย” เป็นคำกริยา หมายถึง เคลื่อนที่ไปข้างหลัง คำทั้งสองคำนี้ต่างก็ทำหน้าที่สื่อความหมายประจำคำของคำนั้นๆ อันเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยสื่อความหมายโดยรวมของข้อความในวรรคนั้นด้วย ดังนั้นการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในตัวอย่างนี้จึงไม่เพียงให้ระดับเสียงสูงต่ำต่างกันเท่านั้นแต่ยังช่วยเน้นความหมายของแต่ละคำที่ใช้เสียงวรรณยุกต์ต่างกันนั้นให้มีความหมายแตกต่างกันอย่างเด่นชัดด้วย

อาจกล่าวได้ว่าการใช้คำเพื่อเล่นเสียงวรรณยุกต์ดังกล่าวไม่เพียงแต่จะให้เสียงที่ไพเราะเท่านั้น แต่ยังทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดอารมณ์สะเทือนใจไปตามที่กวีต้องการได้ โดยผู้อ่านผู้ฟังสามารถนึกเห็นภาพและหยั่งรู้ถึงอารมณ์ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของตัวละครที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนั้นได้จากคำที่กวีใช้นั้นเอง ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นการใช้คำให้เกิดอรรถรสและอรรถประโยชน์สูงสุดอันเป็นลักษณะที่ดีเด่นอีกประการหนึ่งที่ช่วยให้วรรณคดีเรื่องนี้เปี่ยมไปด้วยวรรณศิลป์

๕.๑.๑.๓ การเล่นเสียงหนักเบา คือ การเล่นเสียงโดยนำคำที่มีเสียงหนักเบาต่างกันมาวางเรียงสลับกันเพื่อให้เกิดเสียงที่มีระดับต่างกัน อันเป็นลักษณะหนึ่งที่จะช่วยให้ความไพเราะ การเล่นเสียงหนักเบาในเรื่องนี้เกิดจากการกลวิธี ๒ ประการได้แก่การเล่นเสียงหนักเบาโดยใช้คำอัพภาค และการเล่นเสียงหนักเบาโดยการใช้คำซ้ำเสียง ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑.๓.๑ การเล่นเสียงหนักเบาโดยใช้คำอัพภาค คำอัพภาคเป็นคำที่ช่วยให้เกิดเสียงที่ไพเราะ โดยใช้พยัญชนะหรือเสียงพยัญชนะตัวหน้าซ้ำเข้าไปข้างหน้าคำ เช่น ริกๆ เป็น ระริก ยิบๆ เป็น ยะยิบ เป็นต้น คำพวกนี้ไม่มีความหมายแปลกไปกว่าเดิม แต่จะให้ความไพเราะของเสียงคำเป็นจังหวะหนักเบา การใช้เสียงจากคำอัพภาคมักใช้ในการพรรณนาธรรมชาติที่มีลักษณะแปรปรวน โดยในเรื่องนี้จะพบในตอนที่พรรณนาเหตุอัศจรรย์อันเกิดจากความแปรปรวนของธรรมชาติ ภายหลังจากที่พระเวสสันดรบำเพ็ญทานบารมี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ฝูงสัตว์ วัจจุบ ท ท วิ บา ท ก็ตื่นตื่นแผ่นผืนโชนดิน
 ประหนึ่งว่าปัดพินจะพลิกคว่ำพล้ำแพลงให้พลิกหงาย... ทั้ง
 พญาคชสารชาติฉัททันต์ ทะลิ่งถลันร้องวะแหวๆ ประเปร้แปรวัน
 แล่นทะลวงวงคว่างหงายงย ประหนึ่งว่าจะสอยเสยเอาดวงดาว

เหยี่ยมหัวกระหึ่มตมันอยู่ฮึดๆ ดังว่าไครมายูแวงแกล้งผัดพาน
เดือดทะยานอยู่ฮึดฮัก สะอึกเข้าไล่แทงเงาอยู่ผล่งผล้ง ไม่ไล่ฟัง
ผะผางโผงลัมพินาศ ทั้งพญาพาพมฤคราชเสื่อไคร้งคระครางครึ้ม
กระหึ่มเสียงล่ำเนียงก้อง ร้องปะเป็ปปี้บถึบทะยานย่องแยกเขี้ยว
เคี้ยวฟันตัวสั้นอยู่ริกๆ^{๒๑}

จากตัวอย่างจะเห็นว่า การพรรณนาธรรมชาติข้างต้นให้ภาพของความซุลมุนวุ่นวาย
ตื่นเต้นตกใจของบรรดาสัตว์ต่างๆ เนื่องจากเกิดแผ่นดินไหว อันเป็นผลจากการบำเพ็ญบุตรทาน
บารมีของพระเวสสันดร การใช้คำอรรถาธิบายในคำว่า “วะแหว” “ประแปร์” “ผะผาง” “คระคราง”
“ปะเป็ปปี้บ” ทำให้เกิดเสียงหนักเบาสลับกันเป็นลูกคลื่น ไม่ราบเรียบสม่ำเสมอเหมือนการใช้คำเหล่านี้
ซ้ำกัน ๒ ครั้ง ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นการให้เสียงที่สอดรับกับการพรรณนาในตอนนี้อย่างยิ่ง

การใช้เสียงจากคำอรรถาธิบายซึ่งมีลีลาจังหวะที่หนักเบาสลับกันนี้ เมื่อใช้ประกอบใน
การพรรณนาความตอนโดตอนหนึ่งยังสามารถสร้างภาพและอารมณ์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านผู้ฟังได้ด้วย
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คิ้วเขี้ยวขอบซ้ายขวาตาเป็นมันเข้มน่ม่มะเมียงมอง ฝៃ
และหนดดั่งลวดทองทะลุมุมะไม่คิดไคร ทั้งคางเคราก็ครุกระขึ้น
รำโรกย่นขนเขี้ยวขดแข็ง ทั้งผมเผ่าก็ยุ่งย้งหยุกหยิกยะหยอง
แหงแดง งะงอเงี้ยวเหมือนเขี้ยวงะงั้งงอน^{๒๒}

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้เสียงจากคำอรรถาธิบายร่วมในการพรรณนาตัวละครคือพราน
เจตบุตร การใช้คำอรรถาธิบายในที่นี้ได้แก่คำว่า “มะเมียง” “ยะหยอง” “งะงอ” และ “งะงั้ง” เสียงหนัก
เบาอันเกิดจากการใช้คำอรรถาธิบายเหล่านี้ ช่วยแสดงสภาพที่ไม่หยุดนิ่งหรือไม่ราบเรียบของสิ่งต่างๆ
จึงสัมพันธ์กับการพรรณนาลักษณะ รูปร่างและท่าทางของพรานเจตบุตรในที่นี้เป็นอย่างดี อีกทั้ง
การซ้ำเสียงเข้าไปข้างหน้าคำแบบคำอรรถาธิบายนี้ยังช่วยย้ำเน้นความหมายของคำๆ นั้นซ้ำกัน ๒ ครั้ง
ด้วย กล่าวคือคำว่า “มะเมียง” หรือ เมียงๆ ให้ภาพของคนที่ตั้งใจสอดสายตามองหาสิ่งใดสิ่ง
หนึ่งอย่างไม่หยุดนิ่ง “ยะหยอง” หรือ หยองๆ ให้ภาพของสิ่งที่มีลักษณะพู่ขึ้นมามากกว่าปกติ

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖.

"งะงอ" หรือ งๆ ให้ภาพของสิ่งที่มีลักษณะไม่ตั้งตรง หักหรือเบนเข้าหาสิ่งอื่น ส่วน "งะโจ้ง" หรือ โจ้งๆ ให้ภาพของสิ่งที่ไม่ตรงเพราะมีลักษณะที่โค้งหรือโค้งกว่าปกติ การใช้คำที่ให้เกิดเสียงสัมพันธ์กับความหมายเหล่านี้จึงช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดจินตภาพจากการอ่านหรือฟังได้ง่ายขึ้น

แต่อ้ายปากนั้นกล่าวว่ามีกลัว แต่อ้ายใจนั้นระรัวๆ ตัวก็
สั้นอยู่จริงๆ อ้ายตีนพาวังรังไม่อยู่ เฒ่าก็คอยคะเนดูเดิน
ชวะไขว่เขวี่ย คะเนได้คะเนเสียพอหมายมัน เฒ่าก็วิ่งพลาด
ผละปล้ำผลันผละผลุนผลุดออกวงนอก ผินหน้ามาแล้วก็แลบลิ้น
หลอกบอกว่ากูซื้อคร้านอยู่ เขาก็เล่นไล่สะพรั่งพรูพรวดเดียวก็เข้า
ป่า^{๒๓}

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการพรรณนาถึงเหตุการณ์ที่ชาวเมืองกำลังจะรวมทำร้ายชุก ทำให้ชุกต้องใช้ไหวพริบกลโกงต่างๆ เพื่อเอาตัวรอด ผู้อ่านผู้ฟังจึงเกิดอารมณ์ขันไปกับการพรรณนาในตอน นี้ ซึ่งการสร้างอารมณ์ขันดังกล่าวส่วนหนึ่งเกิดจากเสียงของคำที่กวีใช้ในการพรรณนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเสียงของคำอัฟฟาสที่ให้จังหวะหนักเบา เมื่อใช้ร่วมกับเสียงพยัญชนะที่ให้ความรู้สึกที่สอดคล้องกัน ก็ยิ่งทำให้คำเหล่านั้นสามารถแสดงพลังในการสื่อสารได้อย่างเต็มที่ และเร้าอารมณ์ สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังได้ง่าย ดังในตัวอย่างนี้กวีใช้เสียง /ร/ ซึ่งเป็นพยัญชนะที่มีเสียงเบาและรัวถี่ เหมาะจะแสดงสภาพที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาใช้กับคำว่า รัว และเล่นเสียงอัฟฟาสเข้าไปข้างหน้า เป็น ระรัว จึงให้ความรู้สึกกระเพื่อมและสั้นไหวในอัตราที่เร่งถี่ ซึ่งสอดคล้องกับการสื่อความหมายให้เห็นอาการของคนตกใจอย่างมากและหัวใจเต้นอย่างถี่รัวอยู่เช่นนั้น คำว่า "ไขว่เขวี่ย" มีเสียง /ข/ ควบกับ /ว/ เป็นหลัก ซึ่งให้ความรู้สึกในเชิงของการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ว่องไว เมื่อใช้ขยายกิริยาการเดิน จึงหมายถึงการเดินกลับไปกลับมาอย่างวุ่นวายสับสน การซ้ำเสียงด้วยวิธีการ อัฟฟาสลงไปข้างหน้าคำคำนี้ กลายเป็น "ชวะไขว่เขวี่ย" ก็ยิ่งให้ภาพของการเดินสะเปะสะปะไปมาอย่างสับสนมากยิ่งขึ้น เพราะเสียงของคำอัฟฟาสเป็นเสียงที่ให้จังหวะหนักเบา จึงเหมาะแก่การบรรยายสภาพที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งอยู่แล้ว ส่วนคำว่า "ปล้ำ" และ "ผลุน" มีเสียง /พ/ และ /ผ/ เมื่อควบกล้ำกับเสียง /ล/ จะให้ความรู้สึกที่ไม่มั่นคง ไม่แน่นอนอยู่แล้ว การใช้เสียงคำอัฟฟาสซ้ำเข้าไปข้างหน้าคำเหล่านี้ ก็ยิ่งเพิ่มความรู้สึกไม่มั่นคงหนักขึ้นไปอีก เสียงดังกล่าวสื่อความหมายให้ผู้อ่านผู้ฟังนึกเห็นภาพของชุกที่ล้มลุกคลุกคลานตัววิ่งฝ่าวงล้อมของชาวบ้านออกมาได้อย่างทุลักทุเล

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐.

และภาพที่ขึ้นจากเสียงเหล่านี้เองที่ช่วยสร้างอารมณ์ขึ้นให้แก่ผู้อ่านผู้ฟัง ดังนั้นเสียงที่เกิดจากการใช้คำอัปทาสในตอนนี้นี้จึงมีส่วนช่วยสร้างภาพและเร้าอารมณ์ของผู้อ่านผู้ฟังได้ด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าการใช้คำอัปทาสในเรื่องนี้ แม้ไม่ได้ทำให้คำมีความหมายเพิ่มขึ้น แต่ก็ช่วยสื่อให้เห็นภาพและอารมณ์ได้ชัดเจนขึ้น นอกจากนี้ยังให้จังหวะหนักเบาแก่ถ้อยคำอันเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความงามด้านเสียงให้แก่เรื่องนี้ด้วย

๕.๑.๑.๓.๒ การเล่นเสียงหนักเบาโดยใช้คำซ้ำซ้อน ๔ พยางค์ คำซ้อน ๔ พยางค์ที่ช่วยให้เกิดเสียงหนักเบาในที่นี้คือ คำที่มีองค์ประกอบของพยางค์ที่ ๑ และ ๓ เหมือนกันทุกประการ ส่วนพยางค์ที่ ๒ และ ๔ มีเสียงพยัญชนะเหมือนกัน แต่มีองค์ประกอบอื่นๆ ของพยางค์ต่างกันไป การอ่านออกเสียงคำซ้อน ๔ พยางค์แต่ละชุดเหล่านี้จะให้เสียงที่หนักเบาสลับกันไปดังตัวอย่างต่อไปนี้

... เห็นจะสมอุดมอัษฎุพรบเพ็ญผิด อันสมเด็จบรม

สุราฤทธิ์ประสิทธิ์ประสาท^{๒๔}

คำว่า “ประสิทธิ์ประสาท” เป็นคำซ้อน ๔ พยางค์ ซึ่งกวีใช้เพื่อทำให้การกล่าวถึงเนื้อความในตอนนี้มีเสียงที่ไพเราะขึ้น จากเสียงหนักเบาของคำดังกล่าว และการเล่นคำซ้อน ๔ พยางค์ในตัวอย่างนี้ยังมีลีลาสะบัดสะบั้ง เนื่องจากปรากฏอยู่ในตำแหน่งท้ายวรรคอีกด้วย นอกจากนี้คำซ้อนเสียงดังกล่าวเกิดจากการนำคำที่มีฐานเสียงพยัญชนะทั้งพยางค์ต้นและพยางค์ท้ายเหมือนกันมาซ้อนกัน และมีความหมายใกล้เคียงกัน ดังนั้นการใช้คำซ้อน ๔ พยางค์ประกอบในการบรรยายหรือพรรณนาความ จึงมีส่วนช่วยให้ผู้ฟังรับการได้ครบถ้วนชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องจากคำที่นำมาซ้อนเสียงกันนั้นต่างก็ช่วยเสริมความหมายของกันและกันได้เป็นอย่างดีนั่นเอง

ทำละล้าละล้งแล่นละลุกละลอน กุตุหลา เมาะ กุตุหลา
 ซาตา เป็นโกลาหลละลอนละลานและเลี้ยวล้อมเข้าแห้หม้อหม้อ
 หุ้มวูวาม...^{๒๕}

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๘.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

ตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงตอนที่บรรดานางพราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านกำลังพากันเข้ามา รุมล้อมนางอมิตตดา เพื่อด่าว่านางให้ได้รับความเจ็บใจ โดยกวีได้ใช้คำซ้อน ๔ พยางค์ที่ประสม ด้วยพยัญชนะเสียง /ล/ ที่ให้ความรู้สึกไม่มั่นคง พลิกผันเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ในคำว่า “ละล้าละล้ง” “ละลูกละลอน” และ “ละลอนละลาน” เมื่อใช้คำเหล่านี้ประกอบในการพรรณนาความ ดังตัวอย่างข้างต้น จึงแสดงให้เห็นภาพเหตุการณ์ที่วุ่นวายสับสนในขณะที่บรรดานางพราหมณ์ จำนวนมากต่างเข้ามารุมล้อมนางอมิตตดาได้เด่นชัดขึ้น

จึงจะยังเฒ่าชราพฤตมาพงศ์ ให้ขยดเขยื้อนลงทีละน้อย
เข้าประดับประคองแต่ค่อยๆ พะยุพยุงยุยาม^{๒๖}

ตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงตอนที่ชุกสามารถหลอกล่อให้พราณเจตบุตรหลงเชื่อได้ว่าตนเป็น ทูตของพระเจ้ากรุงสุทศย์ที่จะมาเชิญพระเวสสันดรกลับไปครองเมือง ทำให้พราณเจตบุตรไว้ชีวิต ชุก และปฏิบัติต่อชุกอย่างนอบน้อม เชื้อเชิญให้ลงจากต้นไม้ที่ชุกปีนขึ้นไปหลบภัยด้วยความ ระมัดระวัง ซึ่งในการบรรยายเนื้อความตอนนี้กวีได้ใช้คำซ้อน ๔ พยางค์ จำนวน ๓ คำ ได้แก่คำว่า ขยดเขยื้อน ประดับประคอง และพะยุพยุง คำซ้อน ๔ พยางค์เหล่านี้ให้เสียงที่หนักเบา ซึ่งเหมาะที่จะ ใช้แสดงกิริยาที่พราณเจตบุตรปฏิบัติต่อชุกอย่างทะนุถนอมและนอบน้อมในฐานะที่ชุกเป็นถึง ราชทูตจากเมืองสีพีและกิริยาการปีนลงจากต้นไม้อย่างทุลักทุเลของชุกได้เป็นอย่างดี

อาจกล่าวได้ว่าทั้งการเล่นเสียงหนักเบาโดยการใช้คำอักษาสและการใช้คำซ้อนเสียงนี้ ช่วย ให้เกิดเสียงที่ไพเราะและยังช่วยสื่อสารเนื้อความให้มีชีวิตชีวาขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื้อหาที่แสดง การเปลี่ยนสภาพ หรือ การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ อย่างไม่หยุดนิ่ง ดังที่ได้ยกตัวอย่างแสดงไป แล้วข้างต้นนั่นเอง

๕.๑.๒ การเล่นคำ

การเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ในบทประพันธ์เป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง เพราะคำเป็นเครื่องมือที่กวีใช้ สื่อความหมายไปยังผู้อ่านผู้ฟังซึ่งในเรื่องนี้พบว่ามีการใช้คำในลักษณะต่างๆ ที่สอดคล้องกับเนื้อหา และแสดงให้เห็นลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ที่ปรากฏในเรื่องนี้ ดังต่อไปนี้

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔.

๕.๑.๒.๑ การเล่นคำโดยวิธีการซ้ำ การซ้ำเป็นการนำคำที่มีรูปสะกดและความหมายเหมือนกันทุกประการมาใช้ซ้ำๆ กัน ซึ่งในเรื่องนี้มีทั้งการซ้ำคำและการซ้ำทั้งข้อความ ดังนี้

๕.๑.๒.๑.๑ การซ้ำคำ การซ้ำคำนี้แบ่งตามตำแหน่งของคำที่ใช้ซ้ำได้ ๒ ประเภท คือ

(๑.) การซ้ำคำที่อยู่ชิดกัน

(๒.) การซ้ำคำที่ไม่ได้อยู่ชิดกัน

(๑.) การซ้ำคำที่อยู่ชิดกัน ตัวอย่างของการซ้ำคำชนิดนี้ เช่น

ส่วนสมเด็จพระอภัยก็กับกุมารวิรัตน์กันหาชินานาฏ ก็ทรง
อลงกตรถอาสาสนราชพิमानอันป้องปิดม่านกำบังองค์ แล้วรด
ประเทียบแสนสาวสุรางค์นางอนเอนกอนงคนิกรกำนัลเป็นคู่ๆ ดูเป็น
หลั่นๆ กันเรียงราย^{๒๗}

จากตัวอย่างนี้เป็นการซ้ำคำเพื่อแสดงปริมาณในเชิงพหูพจน์ คำว่า คู่ๆ และ หลั่นๆ เป็นคำที่ช่วยให้เห็นภาพของนางกำนัลที่ยืนเรียงแถวเป็นคู่ๆ ต่อๆ กันไปอย่างยืดยาวในชบวนเสด็จครั้งนี้

สองราชกุมารแลเห็นต้นไม้ที่สูงๆ ใหญ่ๆ ประกอบไปด้วยผล^{๒๘}

การซ้ำคำว่า สูงๆ ใหญ่ๆ ในตัวอย่างนี้ นอกจากจะทำให้ความหมายของคำเดิมเปลี่ยนไปในลักษณะที่ไม่เฉพาะเจาะจงแล้ว ยังแสดงความหมายในเชิงพหูพจน์ด้วย กล่าวคือ ทำให้เห็นภาพของต้นไม้หลายต้น ที่บางต้นก็สูง บางต้นก็มีขนาดใหญ่ เรียงรายกันไปตลอดทางที่สองกุมารเสด็จผ่าน

หม่อมจางชาติในสระศรีสุดที่จะรำ คล้ายๆ วายอยู่
คล้าๆ เข้ากินโคลแล้วเคล้าคู่^{๒๘}

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๓.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

คำที่ประกอบด้วยเสียง /คล/ เช่น โคลง คลาย คลางแคลง คล้ำ เคลิ้ม มีลักษณะที่คล้ายกัน คือ มักให้ความหมายไปในทางที่ไม่แน่นอน ไม่ชัดเจน หรือไม่แน่ใจ เช่นเดียวกับคำว่า “คล้าย” และ “คล้ำ” ในตัวอย่างนี้ คำว่า “คล้าย” หมายถึง เกือบเหมือน แสดงถึงความไม่เฉพาะเจาะจง ไม่ระบุชัดเจน เมื่อนำคำเดิมมาซ้ำต่อท้ายเข้าไปเป็น “คล้ายๆ” ก็ยิ่งให้ความหมายไปในทางที่ไม่แน่ใจมากขึ้น ส่วน “คล้ำ” เป็นคำที่แสดงถึงความรู้สึกสับสน อลหม่าน และยังเป็นคำแสดงจำนวน หมายถึง มาก ด้วย การซ้ำคำว่า “คล้ำ” เป็น คล้ำๆ จึงให้ความรู้สึกที่รุนแรงขึ้น ใช้ขยายให้เห็นจำนวนของสิ่งนั้นว่ามีมากจนดูสับสนอลหม่าน ดังนั้นการซ้ำคำทั้ง ๒ คำในวรรคนี้จึงเหมาะที่จะใช้พรรณนาภาพของปลาจำนวนมากที่กำลังว่ายวนเวียนกันอย่างสับสนอยู่ในสระนั่นเอง

สองสกุลก็จบจนจวนเจียนจะเจาะตัว ตกใจอยู่ระรัวๆ
ตัวนี้ก็สิ้นอยู่ริกๆ ทำแต่ตานับปริบๆ ปรับทุกข์ทำหน้าที่ชาว^{๒๘}

ตัวอย่างนี้กล่าวถึงตอนที่ชุกเดินทางกลับมาทวงเงินที่ฝากไว้กับเพื่อนพรหมณ์สองสามีภรรยา แต่พรหมณ์ทั้งสองนั้นได้ใช้เงินของชุกหมดไปแล้ว เพราะคิดว่าชุกคงจะไม่กลับมาทวงเงินอีก แต่เมื่อชุกกลับมาทวงเงิน พรหมณ์สองสามีภรรยาจึงตกใจและหวาดกลัวเนื่องจากไม่รู้จะหาเงินที่ไหนมาใช้คืนชุก ซึ่งในการแสดงความรู้สึกดังกล่าวก็ใช้คำว่า “ระรัว” ซ้ำกันเพื่อให้ทราบถึงภาวะหัวใจที่เต้นเร็วอย่างผิดปกติเพราะความตกใจของพรหมณ์ทั้ง ๒ คน คำว่า “ริกๆ” ก็แสดงให้เห็นอาการสั่นไหวของร่างกาย อันเกิดจากความตกใจและหวั่นเกรงต่อสิ่งที่กำลังจะเผชิญต่อไป ส่วนคำว่า “ปริบๆ” หมายถึง อาการกะพริบตาบ่อยๆ ซึ่งเป็นอาการของผู้ที่ไม่สามารถจะทำอะไรได้นอกจากจะรอให้เหตุการณ์นั้นมาถึงตัว การซ้ำคำในตัวอย่างนี้จึงช่วยให้เห็นกิริยาต่างๆ ที่พรหมณ์ ๒ สามีภรรยาแสดงออกได้อย่างชัดเจนขึ้น

ลูกร้องๆ ขอโทษตะแกยิงตี แดกทุกที่ทุกที่ทุกผีไม้^{๒๙}

ตัวอย่างนี้เป็นการใช้คำซ้ำเพื่อย้ำให้เห็นการกระทำที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก คำว่า “ร้องๆ” แสดงถึงการร้องอย่างซ้ำแล้วซ้ำเล่าเพื่อให้ผู้ฟังเห็นใจ ส่วนการซ้ำคำว่า “ทุกที่ทุกที่ทุกผีไม้” เป็นการย้ำความรู้สึกเจ็บปวดจากการถูกตีอย่างทารุณ เมื่อแรงหวดของไม้สัมผัสมือเนื้อที่บอบบางซ้ำแล้ว

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๗.

ซ้ำเล่า ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและความรู้สึกหวาดเสียวกับการกระทำของชูชกที่ตีสองกุมารอย่างไม่ปราณี ในขณะที่เดียวกันก็เกิดความสงสารและเห็นใจสองกุมารไปพร้อมๆ กันด้วย

(๒.) การซ้ำคำที่ไม่ได้อยู่ใกล้กัน การซ้ำคำในลักษณะนี้มีทั้งที่อยู่ในวรรคเดียวกัน และซ้ำกับวรรคอื่น โดยอาจแบ่งออกเป็นกลุ่มๆ ได้ดังนี้

- (๒.๑) ซ้ำคำภายในวรรคเดียวกัน โดยมีคำอื่นมาคั่น
- (๒.๒) ซ้ำคำภายในวรรคเดียวกัน และข้ามไปยังวรรคต่อไป
- (๒.๓) ซ้ำคำต่างวรรค

(๒.๑) ซ้ำภายในวรรคเดียวกัน โดยมีคำมาคั่น การซ้ำในลักษณะนี้เป็นการซ้ำสลับคำ โดยนำคำที่ซ้ำวางสลับกับอีกคำหนึ่ง ตัวอย่างเช่น

แต่่ากลัวนักกลวนากลัวนางอมิตตาจะจากเรือนร่ไดวยชาย^{๓๒}

การซ้ำคำว่า “กลัว” ถึง ๓ ครั้งในตัวอย่างนี้ เป็นการย้ำถึงความหวาดหวั่นและวิตกกังวลของชูชก เนื่องจากกลัวว่านางอมิตตดาจะหนีไปอยู่กับชายอื่นเพราะชูชกรู้ดีว่าตนนั้นแก่มาแล้ว การได้นางอมิตตดามาเป็นภรรยาทำให้ชูชกมีความสุขมากขึ้น เพราะมีคนคอยปรนนิบัติและอยู่เป็นเพื่อนในยามชรา หากนางอมิตตดาจะจากชูชกไปอยู่กับชายอื่นก็ย่อมทำได้ เพราะนางอมิตตดา ยังสาวและมีรูปงามอยู่ไม่น้อย แต่การที่นางอมิตตดาจากไปนั้นจะทำให้ชูชกว่าเหวและกลับไปเป็นคนที่อยู่อย่างเดียวดายเช่นในอดีตอีก กอปรกับเงินที่ชูชกสะสมไว้จากการขอทานซึ่งชูชกกะว่าจะเอาไว้ใช้ในยามชรา ก็หมดไปโดยได้นางอมิตตดาแทน หากนางอมิตตดาจากไปก็จะทำให้ชูชกสูญเสียทุกอย่าง ความรู้สึกดังกล่าวก่อให้เกิดความหึงหวงอมิตตดา และไม่ปรารถนาจะให้นางจากไปอยู่กับชายอื่น ดังนั้น เมื่อนางชูชกเช่นนั้น ชูชกจึงเกิดความกลัวและวิตกกังวลอย่างมาก ซึ่งในที่นี้ใช้คำว่า กลัว ซ้ำกันถึง ๓ ครั้ง เพื่อย้ำความรู้สึกนั้นให้รุนแรงขึ้น

กูนี้นำนอยใจดวยอีจำใจำจนเาอยู่จะนี้^{๓๓}

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

มันว่ากูนี้ใจจำใจเป็นจำมา^{๓๔}

ทั้งสองตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นการซ้ำคำว่า “จำ” โดยในตัวอย่างแรกเป็นคำพูดของเหล่านางพรหมณ์ที่รุมด่านางอมิตตดาอยู่ที่ทำน้ำ ส่วนตัวอย่างต่อมาเป็นคำพูดของนางอมิตตดาที่กำลังเล่าเรื่องที่นางถูกเหล่านางพรหมณ์รุมด่าที่ให้น้ำให้ชุกพั่ง ซึ่งการซ้ำคำว่า จำ ในทั้ง ๒ ตัวอย่างนี้เป็นการย้ำให้เห็นความรู้สึกที่ผืนกระทำในสิ่งต่างๆ อย่างไม่เต็มใจ การที่นางพรหมณ์รุมด่านางอมิตตดาด้วยถ้อยคำเช่นนี้ก็เพื่อย้ำให้นางอมิตตดาารู้สึกเจ็บใจ เพราะรู้ว่านางอมิตตดาไม่ได้เต็มใจมาอยู่กับชุก แต่มาอยู่ในฐานะเมียทาสเพราะพ่อแม่ขายตนให้แก่ชุกแทนเงินที่ชุกฝากไว้ ส่วนนางอมิตตดาเมื่อถูกด่าด้วยถ้อยคำที่สะกิดใจเช่นนั้น ก็โกรธและกลับมาเล่าให้ชุกพั่ง โดยกวีใช้คำว่า “จำ” ซ้ำกันถึง ๓ ครั้งเพื่อย้ำความรู้สึกผืนใจและเพื่อระบายอารมณ์อันเก็บกดจากการที่ตนต้องทำในสิ่งที่ผืนใจนั้น

อย่านะอย่าเหนอย่าเพ้อลันไก่อ^{๓๕}

คำว่า “อย่า” ในตัวอย่างนี้ให้ความหมายในเชิงปฏิเสธหรือห้ามปราม การซ้ำคำว่า อย่า ถึง ๓ ครั้ง ทำให้การสื่อความในตอนนี้มีลักษณะเป็นการห้ามปรามเชิงขอร้องมากกว่าการออกคำสั่ง

มีเม็ดกรวดประกอบด้วยสีสรรพ์พรรณประหลาดต่าง ๆ

บ้างเหลือบบ้างแดง^{๓๖}

การซ้ำคำว่า “บ้าง” ในตัวอย่างนี้แสดงความหมายในเชิงแบ่งแยกออกเป็นพวกๆ โดยกล่าวถึงกรวดที่วางอยู่ปะปนกันว่าบางพวกก็มีสีเหลือบบ้าง บางพวกก็มีสีแดง การบรรยายในลักษณะนี้ทำให้เห็นภาพของเม็ดกรวดที่มีสีสันต่างๆ วางเรียงรายอยู่ได้อย่างชัดเจน

อาจกล่าวได้ว่าการซ้ำคำภายในวรรคเดียวกันโดยมีคำอื่นมาคั่น มีความดีเด่นทั้งในแง่เสียงของคำและการสื่อความหมาย อีกทั้งยังให้จังหวะจากการซ้ำสลับได้อย่างน่าฟังอีกด้วย

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

(๒.๒) ซ้ำคำภายในวรรคเดียวกัน และซ้ำข้ามไปยังวรรคต่อไป ตัวอย่างเช่น

พราหมณ์เอ๋ย กุนีอายุ กระไรไป อายุจริง อายุประหนึ่ง
ว่าจะกลั่นใจกลิ้งตายเสียก็จะได้^{๓๗}

การซ้ำคำว่า "อายุ" ถึง ๓ ครั้ง ทั้งในวรรคเดียวกันและต่างวรรคนี้เป็นการเน้นให้ทราบถึงความรู้สึกอับอายของนางอมิตตาเมื่อถูกนางพราหมณ์รุมด่า ซึ่งความอายนั้นมีความหมายที่คิดจะฆ่าตัวตาย เพื่อให้พ้นจากความอายนั้นด้วย

แม่กัณหาทูลลาเกิดจะได้ไป ทูลเกิด ทูลเกิด สินะอย่า
ร้องให้จะมีหม่อม พอลาช่วยทูลแทนพระน้องที่เกิด สินะพ่อ^{๓๘}

ตัวอย่างนี้กล่าวถึงตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรีพากัณหาชาติมาเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุทศิยเพื่อทูลลาไปอยู่ป่าด้วยกันทั้ง ๔ พระองค์ พระเจ้ากรุงสุทศิยทัดทานมิให้ ๒ กุมารตามเสด็จเพราะเกรงว่าจะลำบาก ทำให้สองกุมารเกิดความลี้เล พระนางมัทรีจึงบอกให้ ๒ กุมารทูลลาเสียโดยเร็ว เพื่อช่วยให้สองกุมารตัดสินใจได้เด็ดขาดขึ้น การซ้ำคำว่า ทูล และ ทูลเกิด นอกจากจะช่วยย้ำเพื่อเร่งเร้าให้สองกุมารลาพระเจ้ากรุงสุทศิยแล้ว คำว่า "เกิด" นั้นยังให้ความหมายไปในเชิงวิงวอน ขอร้อง อีกด้วย แสดงให้เห็นว่าพระนางมัทรีก็เกรงว่าสองกุมารจะกลัวลำบากตามที่พระเจ้าปู่บอก และจะไม่ยอมเสด็จไปกับพระนาง จึงต้องรีบพูดตัดบทในลักษณะกึ่งขอร้องกึ่งเร่งเร้าให้สองกุมารทูลลานั้นเอง

แต่แม่เทียวเซซังเสาะแสวงหาแห่งห้องหิมเวศ ทั่ว
ประเทศทูกราวป่า สุด สายน นัยนา ที่แม่จะ ตามไป เล็งแล สุด โสด
แล้วที่แม่จะขับทราบฟังสำเนียง สุด สุรเสียง ที่แม่จะ รำเรียก พิไร
ร้อง สุด ผีเท่า ที่แม่จะ เยื้อง ย่อง ยก ย่าง ลง เหยียบ ดิน ก็ สุด สิ้น สุด
ปัญญาสุด หา สุด ค้น เห็น สุด คิด^{๓๙}

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

คำ “สุด” หมายถึง ลิ้น หมด เต็มที่ จบ จากตัวอย่างนี้จะพบการใช้คำว่า “สุด” ซ้ำกันถึง ๘ ครั้ง โดยมีทั้งการซ้ำคำว่า “สุด” ในตำแหน่งต้นวรรคของแต่ละวรรคและการซ้ำคำว่า “สุด” ในวรรคเดียวกัน เพื่อย้ำเน้นให้เห็นถึงความพยายามอย่างเต็มที่ของพระนางมัทรีในการตามหาสองกุมาร หลังจากที่ได้ทราบว่าสองกุมารหายไป การซ้ำคำว่า “สุด” ในคำว่า สุดสายนัยนา สุดไสต สุดสุรเสียง สุดผีเท้า ซึ่งเป็นคำที่อยู่ในตอนต้นของแต่ละวรรค ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าพระนางมัทรีได้ใช้ความพยายามทุกวิถีทางไม่ว่าจะเป็นการสอดสายสายตามองหา การเงี่ยหูฟังเสียงลูก การร้องเรียกหา และการเสด็จเที่ยวค้นหาพระโอรสและพระธิดาด้วยพระบาทจนอ่อนล้าและหมดหวัง จากนั้นในวรรคสุดท้ายก็ใช้คำว่า “สุด” ซ้ำกันถึง ๕ คำ เพื่อย้ำเน้นลงไปอีกว่า ความพยายามดังกล่าวของพระนางไม่เป็นผล แม้ว่าจะได้ทำอย่างเต็มที่แล้ว แต่ก็ไม่อาจทำให้พระนางได้พบสองกุมารดังที่ประสงค์ พระนางนั้นหมดหนทางไม่รู้ว่าจะไปตามหาพระลูกทั้งสองได้จากที่ไหนอีกต่อไป การใช้คำว่า “สุด” ซ้ำๆ กันในข้อความนี้จึงแสดงถึงความรู้สึกท้อแท้และสิ้นหวังจากความพยายามที่ไร้ผลดังกล่าว ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสารและเห็นอกเห็นใจพระนางมัทรีมากยิ่งขึ้น การซ้ำคำในตัวอย่างนี้จึงช่วยเร้าอารมณ์สะท้อนใจของผู้อ่านผู้ฟังได้เป็นอย่างดี

(๒.๓) ซ้ำคำต่างวรรค การซ้ำในลักษณะนี้ เป็นการนำคำหรือข้อความที่ต้องการใช้ซ้ำ วางซ้ำในวรรคต่อไปที่กล่าวถึงเรื่องเดียวกัน จนกว่าจะจบความที่กล่าวถึงในตอนนั้น การซ้ำคำในลักษณะนี้จึงมักอยู่ในตำแหน่งเดียวกันทุกวรรค ตัวอย่างเช่น

ทั้งชาวนิคมคามเขตชนบท   รถิกา   ทั้งนายรถราช
หัตถาจารย์   ทั้งเสนาทหารอันชาญเชิงชาวพิชัยเขตอุดร   ก
สโมสรพร้อมกันหน้าพระลาน^{๕๐}

ตัวอย่างนี้เป็นการใช้คำว่า “ทั้ง” ซ้ำเข้าไปในตำแหน่งต้นวรรคของทุกวรรค เพื่อกล่าวถึงการที่คนกลุ่มต่างๆ มาประชุมร่วมกันที่หน้าพระลานอย่างพร้อมเพรียงกัน เพื่อขับไล่พระเวสสันดรออกจากเมืองโดยจำแนกคนเหล่านั้นออกจากกันเป็นพวก ๆ ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถจินตนาการภาพของกลุ่มคนต่างๆ ที่มาชุมนุมกันได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

แล้วจะได้ทอดพระเนตรนาาพรรณหมู่ไม้   บ้างก็ผลิ
ดอกออกใบระบัดอ่อนกิ่งก้านอรชรดั่งชั้นฉัตร   บ้างก็ทรงผล

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

กำดัดสุกทราวม บ้างก็ดิบห้ามระคนปนผกามาศ ที่บ้านแบ่ง
บุปผชาตินำใคร่ชม เสาวคนธภิรมย์ระววยริน ที่โรยก็ร่วงลงยัง
พื้นพสุธา^{๔๑}

การซ้ำคำว่า “บ้าง” และ “ที่” ในตัวอย่างนี้เป็นการซ้ำคำในตำแหน่งต้นวรรคเช่นเดียวกัน คำว่า “บ้าง” เป็นคำที่สื่อความหมายในทางแบ่งแยกออกเป็นส่วนๆ ส่วนคำว่า “ที่” เป็นประพันธ์สรรพนามใช้กล่าวแทนคำนามที่กล่าวถึงไปแล้ว เมื่อใช้คำว่า “บ้าง” และ “ที่” ซ้ำกันหลายครั้งจะแสดงความหมายในเชิงพหูพจน์ ทำให้เห็นภาพของต้นไม้นานาชนิดในป่าที่มีลักษณะของลำต้น ใบ ดอก ผลต่างๆ ออกไป เมื่อได้มองแล้วก็จะเกิดความรู้สึกเพลิดเพลินไปกับสภาพตามธรรมชาติที่ปรากฏแก่สายตา นั้นด้วย

แม่จะด้านดื้อดั่งทิ้งโครงเปล่าให้เข้าร่องแรก แม่จะมา
แบกความละอาย นี้แม่จะไม่ขายหน้าหรือ^{๔๒}

ตัวอย่างนี้เป็นตอนที่เหล่านางพราหมณ์กำลังรุมดำเนินางอมิตตดาและพยายามใช้วิธีการพูดต่างๆ เพื่อให้นางอมิตตดาเจ็บใจและยอมจำนนต่อคำพูดเหล่านั้น การซ้ำคำว่า “แม่จะ” ในข้อความนี้เป็นการใช้คำสรรพนามแทนตัวอมิตตดาเพื่อพุ่งประเด็นที่กำลังจะพูดถึงไปที่นางอมิตตดาและสื่อความหมายในทำนองคาดคั้นให้นางอมิตตดารู้สึกอับอายตามที่นางพราหมณ์พูดนั่นเอง

๕.๑.๒.๑.๒ การซ้ำกลุ่มคำ คือการนำกลุ่มคำที่เป็นคำหลักของข้อความนั้นๆ มาใช้ซ้ำกัน โดยเปลี่ยนแปลงคำอื่นๆ ที่มีใช้คำหลักไปตามเนื้อหาที่ต้องการสื่อ การซ้ำกลุ่มคำที่พบในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดกเป็นการซ้ำกลุ่มคำ ๒ แห่งในวรรคเดียวกัน โดยจะอยู่ในตำแหน่งต้นวรรคและกลางวรรค การซ้ำกลุ่มคำในลักษณะดังกล่าวนี้สามารถตั้งเป็นกระสวนประโยค (pattern) ที่เห็นได้อย่างชัดเจนดังตัวอย่างต่อไปนี้

เอาวารีมาบังองค์ เอาใบบุษบงมาบังพระเกศ หวังจะ
ช้อนพระปิตุเรศกับพราหมณ์ด้วยความกลัวอยู่ในสระบัวนั้นแล^{๔๓}

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

จากตัวอย่างนี้ปรากฏเป็นกระสวนประโยคที่มีการซ้ำกลุ่มคำว่า “เอา...มาบ้าง...” เพื่อให้เห็นความพยายามในการหลบซ่อนตัวของสองกุมาร ทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสัยสนใจสองกุมารที่จะถูกนำตัวไปเป็นทาส

ครั้นจะทำขมุขมัวมอมแมม ชายเห็นจะเยื่อนแยม
 บริภาษให้บาดจิต ครั้นจะบำรุงรูปตัดจริตทำดีดั้น จะมัดหน้า
 ทาขมื่นลิ้นราศี คำคนมันก็จะเสียดสีค่อนว่าเล่นต่างๆ ...ครั้นจะ
 เหลือบแลมันก็จะว่าสาระแนเล่นตัวและเล่นตา ครั้นจะเดินเฉย
 ไม่เงยหน้ามันก็นินทาว่าทำบ้านปิ้ง^{๔๔}

ตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงตอนที่พระนางมัทรีทูลพรรณนาโทษของการเป็นหญิงหม้ายให้พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงสดับ โดยกล่าวถึงความยากลำบากในการดำรงชีวิตของหญิงหม้ายที่ไร้สามีคุ้มครอง ซึ่งย่อมเป็นที่จับตามองของผู้อื่น กวีพรรณนาเนื้อความตอนนี้ โดยการใช้การซ้ำกลุ่มคำแทรกเข้าไป ซึ่งประกอบด้วยกระสวน ๒ ชุด ได้แก่ “ครั้นจะ...” “...จะ...” และอีกชุดหนึ่งคือ “ครั้นจะ...มันก็...” กลุ่มคำที่เป็นคำซ้ำในกระสวนทั้งสองชุดนี้เป็นคำที่แสดงเงื่อนไข โดยเปลี่ยนเนื้อความที่เป็นตัวเงื่อนไขและผลที่เกิดจากเงื่อนไขนั้นไปตามเนื้อหาที่กวีต้องการสื่อ การซ้ำกลุ่มคำในตัวอย่างนี้ช่วยย้ำให้เห็นอุปสรรคของการเป็นหญิงหม้ายจากเงื่อนไขต่างๆ และผลที่จะตามมาตามเนื้อหาของเรื่องนั่นเอง

ส่วนนางอมิตตดานั้นเป็นลูกเหล่าตระกูลไม่เสียชาติ ไม่
 คิดว่าตัวเป็นสาวได้ผัวแก่แล้วก็เป็นเมียทาส คิดว่าทุกข์ของพ่อ
 แม่กรรมแล้วก็ตามกรรม สมุมา ปฏิชคฺคิ เป็นต้น ว่าหงาหัดมดัก
 ต่าทุกค่าเข้าไม่ชวยเงินละอายเพื่อน เวลาเข้าเจ้าก็ทำ เวลาค่า
 เจ้าก็มีให้เดือน ทั้งการเรือนเจ้าก็มีให้ว่า ทั้งฟินเจ้าก็หักทั้งผักเจ้า
 ก็หา ผ่าปฏิบัติเดมาชราทุกเวลากาลนั้นแล^{๔๕}

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑-๗๒.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

ตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงกิจวัตรที่นางอมิตตดาปฏิบัติให้แก่ชุมชนในฐานะที่ตนต้องตกมาเป็นเมียทาสของชุมชน กวีได้ใช้การซ้ำกลุ่มคำเข้ามาช่วยในการจัดระเบียบข้อความที่ต้องการสื่อให้มีความหมายเด่นชัดขึ้น โดยในตัวอย่างนี้มีการซ้ำกลุ่มคำ ๒ ชุด ได้แก่ "เวลา... เจ้าก็..." และ "ทั้ง... เจ้าก็..." การซ้ำกลุ่มคำชุดแรก มีคำยืมที่แสดงความถี่ในการทำงานโดยกำหนดเป็น "เวลา" เพื่อแสดงให้เห็นว่านางอมิตตดานั้นเป็นสตรีที่ขยันขันแข็งทำงานตั้งแต่เช้าไปจนค่ำ ส่วนการซ้ำกลุ่มคำชุดที่สอง มีกลุ่มคำที่บ่งชี้การทำงานโดยรวม ได้แก่การนำคำว่า "ทั้ง" เข้ามาใช้ในการซ้ำกลุ่มคำแต่ละวรรค เพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่นางอมิตตดาต้องทำนั้นมีอะไรบ้าง การซ้ำกลุ่มคำในการแสดงเนื้อความในตอนนี้ จึงทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้จักอุปนิสัยของนางอมิตตดาว่าเป็นหญิงที่ขยันขันแข็งไม่ละเลยการงานต่างๆ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ดีของแม่บ้าน อันเป็นลักษณะที่น่ายกย่องในสังคมไทยนั่นเอง

การซ้ำกลุ่มคำเป็นวิธีการที่ช่วยทำให้การสื่อความหมายชัดเจนและเป็นระเบียบมากขึ้น โดยมีคำซ้ำที่ตั้งไว้ในกระสวนแต่ละชุดเป็นคำที่แสดงความหมายหลัก และสามารถเปลี่ยนแปลงเนื้อความเพื่อแสดงลักษณะที่แตกต่างกันไปของสิ่งที่กำลังกล่าวถึง ในคำอื่นๆ ที่มีซ้ำซ้ำในชุดนั้น การซ้ำกลุ่มคำสามารถใช้ได้กับเนื้อความที่หลากหลายและมักใช้ในการพรรณนาเนื้อความที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น การแสดงเงื่อนไขอย่างต่อเนื่อง การแสดงผลต่างๆ ที่สอดคล้องกัน เป็นต้น ผลจากการซ้ำกลุ่มคำนั้นนอกจากจะช่วยเน้นความหมายที่ต้องการสื่อในตอนนั้นๆ ให้เด่นชัดขึ้นแล้ว ยังมีส่วนสำคัญในการโน้มน้าวผู้อ่านผู้ฟังให้เกิดความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์คล้ายคลึงตามที่กวีสื่อได้อีกด้วย

๕.๑.๒.๑.๓ การซ้ำข้อความ การซ้ำข้อความที่พบในเรื่องนี้ส่วนใหญ่เป็นการซ้ำข้อความต่างวรรคเพื่อล้อหรือทวนความของข้อความที่อยู่ท้ายวรรคหน้า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

หายโกรธเสียบ้างเถิดสินะแม่ หายเสียบ้างเถิดนะแม่^{๔๖}

การซ้ำข้อความในตัวอย่างนี้ เป็นการซ้ำเกือบทั้งวรรค เพื่อเน้นย้ำการสื่อความหมายในวรรคหน้าให้เด่นชัดขึ้น ซึ่งตัวอย่างนี้เป็นการซ้ำข้อความเพื่อแสดงถึงการงอนง้อให้อีกฝ่ายหนึ่งหายโกรธ

นี่อเฒ่าได้ไปเมื่อไรจึงรอบรู้ หานี้เฒ่าไปเมื่อไรจึงรอบรู้^{๔๗}

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๙.

ตัวอย่างนี้เป็นตอนที่นางอมิตตดาต่อว่าชูชก หลังจากที่นางอมิตตดาขอให้ชูชกไปขอสง
 กุมารที่เขาวงกต แต่ชูชกอ้างว่าทางไกล เดินทางลำบาก ทำให้นางอมิตตดาไม่พอใจจึงต่อว่าชูชก
 ด้วยคำพูดที่รุนแรง การซ้ำข้อความในวรรคหลังช่วยย้ำเน้นความรู้สึกไม่พอใจของนางอมิตตดาที่
 เพิ่มระดับความรุนแรงขึ้น โดยกวีเปลี่ยนสรรพนามที่อมิตตดาเรียกชูชกว่า “ออเฒ่า” ในวรรคหน้า
 มาเป็น “เอ็ง” ในวรรคหลัง และใช้การซ้ำข้อความอื่นๆ ตามเดิมเพื่อถามย้ำในสิ่งเดิมอย่างไม่พอใจ

การซ้ำข้อความต่างวรรคนี้ผู้วิจัยสังเกตว่า บางตอนก็ได้ซ้ำต่อเนื่องกันไปทุกวรรค
 ดังตัวอย่างข้างต้น แต่อาศัยการซ้ำแทรกไปเป็นระยะๆ เพื่อบ่งบอกถึงอารมณ์และความรู้สึกบาง
 อย่างที่ต้องการกล่าวถึงอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น

เต กุมารา ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยพระชาติแม่กัณหา
 สุตวา เมื่อได้ฟัง ผรุสวจนั ซึ่งถ้อยคำอันหยาบช้า ภูตา เจ้าก็
 สะดุ้งตระหนกตกพระทัยไหวหวั่นขวัญไม่มี ดังไปตกมฤคิอัน
 อ่อนแอ ได้ยินเสียงพโยกคร่ำครวญแสร้งตระหนกหนี...^{๔๗}

เต กุมารา ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยสองตรุณพราหมณ์รักน้อยๆ
 ทั้งคู่ พิศแลดูหน้ากันแล้วก็ตั้งแต่จะร้องไห้ น้ำพระฮัสสุชฌนัยน์
 เธอไหลลงหลังๆ ตกต้องหลังพระบาทพระบรมราชาฤๅษี...^{๔๘}

ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยพระชาติศรีตรุณเขาวลักษณะณ์ ผัน
 พระพักตร์มาทูลลาพระมาตุเรศอยู่แจ้วๆ แล้วก็ทรงพระกันแสง
 ละห้อย...^{๕๐}

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๒.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๒.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยแก้วกัณหา พระชลนาลงผอ่ยๆ
 ชม้อยแลดูไม้ที่พราหมณดี แล้วก็ตั้งแต่จะทรงกันแสงโคกให้
 พระบิดาช่วย ว่าชีวิตลูกนี้จะม้วยเสียจริงแล้ว...^{๕๑}

ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยนางกัณหากุมารเรศเธอทรง
 พระกันแสง จนลุคสิ้นกำลังแรงระหวอยอ่อน เจ้าก็สะอึก
 สะอื้นอ่อนวอนพระพี่ยา ว่าข้าแต่พระเชษฐาชาติของน้อยเอ๋ย
 นื่องนี้หิวอ่อนด้วยอดนม วิงเวียนเจียนจะล้มเสียจริงแล้ว
 พระชาติจึงปลอบแก้วกัณหา ว่ากัณหาเอ๋ยอุตส่าห์เดินเถิดนะ
 แม้อย่าระยอโทษแก้ทางนี้ก็ยังไกล ใครจะช่วยเราได้ไม่มีเลย
 เจ้าเพื่อนยากของพี่เอ๋ย มาตราว่าพระน้องเจ้าจะวอดวาย ตัวพินี้
 ก็ขอตายไปตามเจ้า จะอยู่ไปไยเล่าให้ทนทุกข์ทรมาน
 ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยสองกุมารพรำปรึกษากัน ว่าเราจะอภิวันท์
 ไหว้ไว้แก่เทเวศ สิ่งให้ช่วยบอกเหตุทูลถึงพระมารดา...^{๕๒}

ตัวอย่างนี้เป็นข้อความที่อยู่ในกัณท์กุมาร ซึ่งเป็นกัณท์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการพลัดพราก
 จึงให้อารมณ์เศร้าโศกสะเทือนใจแก่ผู้อ่านได้มาก การซ้ำคำว่า "ควรจะสงสารเอ๋ย" นี้พบว่ามีอยู่ใน
 เนื้อความ เริ่มตั้งแต่ตอนที่สองกุมารได้ยินว่าซุกจะมาขอตนไปเป็นทาส จนกระทั่งจบเนื้อความใน
 กัณท์นี้ ซึ่งเป็นช่วงที่มีการพรรณนาถึงความทุกข์จากการพลัดพรากโดยตลอด คำว่า "ควรจะสงสาร
 เอ๋ย" ซึ่งใช้ซ้ำๆ กันอยู่นี้สื่อความหมายตรงตามตัวอักษร คือ ต้องการให้เกิดความรู้สึกสงสาร เมื่อนำ
 คำนี้มาแทรกไว้หน้าข้อความที่มีเนื้อหาแสดงถึงการคร่ำครวญ รำพึงรำพัน ตัดพ้อต่อว่า ความเจ็บปวด
 จากการพลัดพราก และความสิ้นหวังโทษแก้ต่างๆ ดังที่แสดงไว้ข้างต้น จึงช่วยเสริมอารมณ์ดังกล่าว
 ให้เด่นชัดขึ้นตลอดทั้งกัณท์ และยังมีส่วนช่วยชี้แนะให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสารและสะเทือนใจตาม
 ไปด้วย

พระบิดาเจ้าเอ๋ยกระไรเลยไม่ปรานี ว่าพระแม่มีพี่เป็น
 เพื่อนยาก เมื่อเข้าพระแม่เจ้าจะจากไปสุป่า ก็พาลูกทั้งสองรามา
 ฝากฝัง ทรงพระกันแสงสังเสนเทวษ ควรและหรือพระบิดุเรศมา

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘-๒๕๙.

นึ่งได้ ให้เฒ่าจัญไรตะแกมาตีดำไปต่อหน้าพระที่นั่ง ฝีมือกระไร
 ดังอยู่ควับเคียวเสียวแสบแทบจะบรรลัย เจ้าประคุณของลูก
เอ๋ย ลูกนี้ยกมือขึ้นไหว้ตะแกยิงโกรธ ลูกร้องๆ ขอโทษตะแกยิงตี
 แดกทุกทีทุกทีทุกฝีมือ เลือดนี้ไหลลงหยดย้อย พระบิดาเจ้าเอ๋ย
 โปรดทอดพระเนตรหลังลูกน้อยๆ นี้บ้าง ฎูกที่ซัดที่ขวางตะแก
 ข่างไม่คิด เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย สุดท้ายลูกนี้จะกลั่นจะทนพัน
 กำลังแล้ว แต่ค่อยๆ พระชนนีจะวิเวกมากก็หาไม่ได้ พระบิดาเจ้า
เอ๋ย ช่วยโปรดห้ามพราหมณ์ไว้ให้สงบอยู่ท่าพระมารดา ทุ้เวลา
 นี้เล่าก็บายดีร้ายพระแม่เจ้าจะมาทัน..^{๕๓}

ข้อความข้างต้นนี้เป็นตอนที่พระเวสสันดรบริจาคสองกุมารให้ชูชกแล้ว และชูชกได้ตีสอง
 กุมารต่อหน้าพระเวสสันดร พระชาติและกัณหาได้ร้องเรียกให้พระเวสสันดรช่วย แต่พระองค์ก็มีอาจ
 ช่วยได้เพราะสองกุมารเป็นสิทธิ์ขาดแก่ชูชกแล้ว จากตัวอย่างนี้จะพบว่ามีกรำคำที่ว่า “พระบิดา
 เจ้าเอ๋ย” และ “เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย” ซึ่งต่างก็เป็นคำที่สองกุมารใช้ร้องเรียกพระเวสสันดรด้วย
 ความรู้สึกที่ทั้งรักและเคารพ คำว่า “เอ๋ย” ที่อยู่ต่อท้ายคำทั้งสองนี้ให้ความหมายในเชิงออกอ่อน
 และวิงวอนด้วย เมื่อนำคำทั้งคู่มากล่าวซ้ำแทรกเข้าไปในเนื้อความตอนนี้ จึงทำให้เกิดความรู้สึก
 สะเทือนใจจากการร้องเรียกเพื่อขอความช่วยเหลืออย่างออกอ่อนและวิงวอนซ้ำๆ กันหลายครั้ง ใน
 ขณะที่ผู้ที่ถูกร้องเรียก คือ พระเวสสันดรไม่อาจช่วยสองกุมารได้ การร้องเรียกดังกล่าวจึงยิ่งเสียด
 แทงใจของพระเวสสันดรให้เจ็บปวดมากขึ้นทุกที ดังนั้นการสื่อความในตอนนี้จึงทำให้ผู้อ่านเกิด
 ความรู้สึกทั้งโศกเศร้าและสงสารสองกุมารและอดอดใจแทนพระเวสสันดรไปพร้อมๆ กัน

จะเห็นได้ว่าการซ้ำคำในเรื่องนี้มีไว้เพียงแถมให้เกิดขึ้นอย่างไพเราะเท่านั้น หาก
 แต่ยั้งสื่อความหมายแฝงบางอย่างได้ลุ่มลึกกว่าการใช้คำเพียงคำเดียวเพื่อสื่อความหมายด้วย

๕.๑.๒.๒ การเล่นคำด้วยวิธีการหลากคำ การหลากคำ คือการใช้คำหลายๆ คำที่มี
 ความหมายอย่างเดียวกันหรือทำนองเดียวกันในการประพันธ์ การใช้คำลักษณะนี้ต้องอาศัยศิลปะ
 การเลือกเฟ้นถ้อยคำของกวีเพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิมสื่อความหมายซ้ำๆ กัน ดังนั้น การเล่นคำ
 ด้วยวิธีการหลากคำจึงเป็นสิ่งที่แสดงถึงความรู้ของกวีในเรื่องคำและความหมายของคำด้วย ผู้วิจัย
 ได้แบ่งลักษณะการคำหลากในเรื่องนี้ออกเป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

๕.๑.๒.๒.๑ การหลีกคำเกี่ยวกับชื่อบุคคล การหลีกคำประเภทนี้ คือ การใช้คำหลายๆ คำเพื่อเรียกชื่อบุคคลหรือตัวละครแต่ละตัวในเรื่องให้หลากหลายออกไป โดยนำเอาลักษณะประจำตัวหรือคุณสมบัติต่างๆ ของตัวละครตัวนั้นมาสร้างเป็นคำเพื่อใช้เรียกตัวละคร ซึ่งก็พบว่ามีการใช้คำหลีกเพื่อเรียกชื่อตัวละครในเรื่องนี้อยู่มากมาย ดังนั้น ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างการหลีกคำเรียกชื่อตัวละครที่สำคัญบางตัวมาแสดง ดังนี้

(๑.) พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ดำรงบทบาทอยู่ในฐานะผู้เล่าชาดกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องนี้ด้วย จึงปรากฏคำเรียกพระพุทธร่องค์อยู่หลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกัณฑ์ทศพร ซึ่งกล่าวถึงมูลเหตุที่ทำให้พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเวสสันดรชาดก และนครกัณฑ์ที่กล่าวถึงการประชุมชาดกเมื่อพระองค์เล่าเรื่องนี้จบลง ตัวอย่างการใช้คำหลีกเพื่อเรียกพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ มีดังนี้

ปางนั้นพระบรมวงศาตากราช ทราบว่าพระบรม
โลกนาถศาสดาเสด็จมาถึง จึงพร้อมกันทุกพระองค์ทรง
 พระปราโมทย์ ตรัสสั่งให้แตงนิโครธมหาวิหารแล้ว จึงประดับ
 เครื่องอลังการทุกพระองค์ ทรงพระภูษาทุกุลพัสดร์ พระหัตถ์
 ทรงเครื่องสักการบูชา แล้วก็ปัจจุคมนาการเชิญเสด็จสมเด็จพระ
พระศรีสรวเพชญ ให้ทรงพระที่นั่งเรือขนาน จากชลธารถึง
 นิโครธารามบรมนิเวศ สมเด็จพระโลกเชษฐเสด็จประทับเหนือ
 บวรพุทธอาสน์ ส่วนพระบรมญาติทุกพระองค์ทรงมานะทิวี่ต่าง
 พระองค์ทรงพระดำริตริตริกนึกในพระทัยว่า สมเด็จพระสิทธิ์ดตะ
 มีพระบวรวิลาสสไต เเพ็งจะทรงพระเจริญวัยหนุ่มนั้ก ทั้ง
 พระบวรลักษณก็งามบริสุทธ์ มีพระชนมายุคราวบุตรและนัดดา
 เราจะอภิวันทนาดูไม่สมควร ก็ชวนกันนั่งอยู่ในเบื้องหลัง^{๔๔}

จากตัวอย่างข้างต้นนี้จะเห็นว่ามีกรหลีกคำที่ใช้เรียกชื่อพระพุทธเจ้าถึง ๔ คำ ได้แก่คำว่า "พระบรมนาถศาสดา" หมายถึง พระศาสดาผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก "สมเด็จพระศรีสรวเพชญ" หมายถึง ผู้รู้ทั่ว "สมเด็จพระโลกเชษฐ" หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ในโลก และ "สมเด็จพระสิทธิ์ดตะ" หมายถึง ผู้มีความปรารถนาสำเร็จ ซึ่งคำนี้เป็นพระนามเดิมของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่ยังไม่ได้เสด็จ

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒-๓.

ออกผนวชด้วย จะเห็นว่าคำทุกคำล้วนแต่แสดงถึงคุณสมบัติและพระพุทธานุคุณในด้านต่างๆ ของพระพุทธานุเจ้าทั้งสิ้น

สมเด็จพระบรมนราสิกขาศาจารย์ มีพระพุทธานุการบริหาร บัณฑิตพระธรรมเทศนา ซึ่งมหาเวสสันดรชาดกอันประดับด้วย คาถาพันหนึ่งจบลง แล้วก็มีพุทธดำรัสว่า ภิกษุเว ดุกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าหวังแห่งมหาเมฆพลาหกให้ตกซึ่งหาฝนโบกขรพรรษ ปวัตนาการลงในตำแหน่งบวรพันธูพงศ์สมาคมแต่กาลก่อน ครั้ง ตถาคตเสวยพระชาติเป็นบรมชัตติยเวสสันดรด้วยประการดังนี้ ตโต สจุจानी ปกาเสตุวา ลำดับนั้นสมเด็จพระชินศรีก็มีพระพุทธานุภาสิตลำแดงพระจตุราริยสังฆธรรมทั้งสิ้น มีทุกขสังขเป็นต้น มีมคสังขเป็นอวสานที่สุด^{๕๕}

ตัวอย่างนี้เป็นเนื้อความตอนประชุมชาดกในกัณฑ์นครกัณฑ์ซึ่งกวีได้ใช้การหลากคำเรียกพระพุทธานุเจ้า ๒ คำ คือ “สมเด็จพระบรมนราสิกขาศาจารย์” หมายถึง สมเด็จพระศาสดาผู้่องอาจ ในหมู่ชน และ “สมเด็จพระชินศรี” หมายถึง ผู้ชนะกิเลสทั้งปวง ซึ่งล้วนแต่เป็นคำที่แสดงถึงความยกย่องบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเช่นกัน นอกจากนี้ยังพบว่ามีคำเรียกชื่อพระพุทธานุเจ้าอีกมากมายซึ่งใช้แตกต่างกันไปในกัณฑ์ต่าง ๆ ดังเช่น “สมเด็จพระสรรเพชญ์” “สมเด็จพระโลกเชษฐ” “สมเด็จพระผู้ทรงบุญศิริ” “สมเด็จพระผู้ทรงทศพลญาณ” “พระบรมโลกนาถศาสดา” “สมเด็จพระมหากุโรธาคูณเจ้า” “สมเด็จพระบรมศรีสุคต” “สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า” “สมเด็จพระชินศรี สัพพัญญู” “สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์” “สมเด็จพระบรมศาสดา” “สมเด็จพระชินศรี” “สมเด็จพระศาสดาจารย์” “สมเด็จพระธรรมมิศรศาสดา” ฯลฯ

น่าสังเกตว่าการหลากคำที่ใช้ในการเรียกพระพุทธานุเจ้าดังกล่าวนี้มีคำส่วนหนึ่งที่สร้างศัพท์ขึ้นใหม่จากคำเดิมโดยการเติมคำบางคำเพิ่มเข้าไป เช่น “สมเด็จพระสรรเพชญ์” “สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์” เป็นต้น หรือใช้การเปลี่ยนคำบางคำในช่วงกลางของคำเดิม เช่น “สมเด็จพระสรรเพชญ์” “สมเด็จพระธรรมมิศรศาสดา” เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้จะทำให้เกิดคำที่สามารถสื่อความหมายอย่างเดียวกันได้หลากหลายขึ้น แสดงถึงความสามารถในเชิงอักษรศาสตร์ของกวีไทยได้อย่างน่าชื่นชม

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๓-๓๙๔.

(๒.) พระอินทร์ พระอินทร์เป็นตัวละครตัวหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ในฐานะผู้คอยสอดส่องดูแลและคอยช่วยเหลือคนดีให้รอดพ้นจากอันตราย ในทางพุทธศาสนา พระอินทร์เป็นผู้ทรงคุณธรรมและเป็นผู้รับใช้พระพุทธเจ้าและพระสาวกด้วยดีเสมอ^{๕๖} อีกทั้งยังเป็นผู้ที่คอยสนับสนุนการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในทุกภพทุกชาติด้วย เช่นเดียวกับในเรื่องนี้ ที่พระอินทร์เป็นผู้ที่คอยสนับสนุนการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งในกัณฑ์สักกบรรพ ที่กล่าวถึงหน้าที่ของพระอินทร์ไว้ว่า

จึงสมเด็จท้าวศักรินทราวมโรดมบรมเทวราช มีอำนาจ
ในชั้นฟ้าและแผ่นหล้าโลกมนุษย์ และมีเทพธูระที่จะต้อง
อนุเคราะห์เฉพาะให้เป็นคุณอุตุนุณแก่สาธุสัตบุรุษผู้ก่อสร้าง
ทางพระโพธิญาณ ยังตั้งอยู่ในอภินิหารการบำเพ็ญพระบารมี^{๕๗}

ดังนั้นพระอินทร์จึงเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องนี้ บทบาทของพระอินทร์เริ่มขึ้นตั้งแต่ในกัณฑ์ทศพรเรื่อยไปจนถึงนครกัณฑ์ กัณฑ์ที่กล่าวถึงพระอินทร์มากเป็นพิเศษ คือ กัณฑ์สักกบรรพ มีเนื้อความว่า พระอินทร์ได้แปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดร เพื่อให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทวารบริจาต แล้วถวายคืนพระนางมัทรีให้เป็นบาทบริจาริกาของพระเวสสันดรต่อไป พร้อมกันนี้ได้ถวายพร ๘ ประการ อันเป็นเครื่องสนับสนุนการบำเพ็ญทานบารมีแก่พระเวสสันดรเมื่อได้กลับไปครองเมืองด้วย

เมื่อพระอินทร์เป็นตัวละครสำคัญ จึงปรากฏคำเรียกพระอินทร์อยู่หลายแห่ง ซึ่งกวีได้ใช้การหลากคำเพื่อเรียกพระอินทร์ต่างๆ กันไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สมเด็จจอมรินทราธิราช จึงมีเทวราชบัญชาตรัสประภาษ
ว่า ภาทเท คูกรเจ้าผู้มีสุนทรพักตร์ กอปรด้วยสุภลักษณะอัน
วิเศษ หากผู้จะตีเตียนมิได้ ยี่ วรี้ พระพรสิงไคเป็นที่เจริญใจแห่ง
เจ้า อันจะลงไปบังเกิดในมนุษย์โลก จะต้องวิโยคจาก

^{๕๖} ศักดิ์ศรี แย้มนำดดา, ตำนานไทยที่มาจากวรรณคดี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗.

^{๕๗} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก. หน้า ๒๙๓-๒๙๔.

ทิพยวิมาน วนสุสุ เจ้าจงเลือกเอาพระพรสิบประการตามความ
ปรารถนา พระมุสดีเทพกัญญา ก็อัญชสิทธิ์ประนมบังคม
ทูลถามท้าวสหสนันย์นันทเทวราช ว่ากรรมอันใดจะให้เคลื่อนคลาด
จากทิพยวิมาน เหมือนลมพายุมาพัดพานเพิกถอนหมู่ไม้ ให้
กำจัดจากไปจากพื้นพสุธา จงทรงพระกรุณาตรัสให้ทราบแก่
ข้ามุสดี สมเด็จพระท้าวโกสีห์อมรินทร์เทวราช เมื่อเยาวมาลย์มาศ
มุสดี สิ้นสมฤติประมาท จึงตรัสประภาษตอบสุนทรวาทินว่า..^{๕๘}

ตัวอย่างข้างต้นเป็นตอนที่พระอินทร์จะประทานพรสิบประการแก่พระนางมุสดี ในตอนนี้มี
การหลากคำเรียกพระอินทร์ ๓ คำ ได้แก่คำว่า "สมเด็จพระอมรินทร์เทวราช" "ท้าวสหสนันย์นันทเทวราช"
และ "สมเด็จพระท้าวโกสีห์อมรินทร์เทวราช"

คำเท่านั้นสมเด็จพระท้าวโกสีห์มัทธมาเทวราช ตรัสประภาษพอ
ให้เข้าพระทัย ในผลที่จะอุปถลต่อไปในลำดับนั้นด้วยดี สุขุมบัติ
จึงท่านนั้นผู้ทรงนามสุขุมบัติ เพราะเป็นสวามีนางอสุภกัญญา
ชื่อสุชาดาเทพอัปสร สำแดงอาการมีอาทรในที่จะถวายพร แต่
พระเพศยันดรตั้งประสงค์จำนงทุกประการ แล้วก็อันตรธานจาก
สถานที่นั้น^{๕๙}

ตัวอย่างข้างต้นเป็นตอนที่พระอินทร์ถวายพรแปดประการแก่พระเวสสันดร แล้วเสด็จกลับไป
ดาวดึงส์ ในตัวอย่างนี้มีการหลากคำเรียกพระอินทร์อยู่ ๒ คำ คือ "สมเด็จพระท้าวโกสีห์มัทธมาเทวราช"
และ "สุขุมบัติ" ซึ่งคำว่าสุขุมบัตินี้ก็ว่าได้อธิบายขยายความต่อด้วยว่าหมายถึง "สวามีอสุภกัญญาชื่อ
สุชาดาเทพอัปสร" ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของคำนี้ชัดเจนยิ่งขึ้น

นอกจากตัวอย่างข้างต้นแล้ว ในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกยังปรากฏคำเรียกพระอินทร์
อีกมากมาย ซึ่งใช้แตกต่างกันไปในกัณฑ์ต่างๆ ดังเช่น "สมเด็จพระจิรหัตถเทวราช" "สมเด็จพระท้าวโกสีห์
อมรินทร์เทวราช" "ท้าวสหสนันย์นันทเทวราช" "สมเด็จพระจิรปาณีสุราธิบดีเทวราช" "สมเด็จพระท้าว
โกสีห์ลักกเทวราช" "สมเด็จพระเพณทรามรัตนสหสนันย์" "สมเด็จพระท้าวมัทธมาตรีเนตร" "สมเด็จพระ

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐-๑๑.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๒.

บรมสุรารถิ์" "สุชัมบดี" "สมเด็จพระอินทรราชเทวนายก" "สมเด็จพระอินทรพิตร" "ท้าว
สักกิงทรเทวราช" "ท้าวศักรินทรเทวราชบรมนาถของเทวดาดาวดึงส์สวรรค์" "สมเด็จพระอินทร์
เจ้าฟ้าสุราลัย" "สมเด็จพระท้าวศักรินทรบรมมหาราช" "ท้าวโกสีห์" "สมเด็จพระสักกเทวาริราช"
ฯลฯ

คำเรียกเหล่านี้ใช้การผสมคำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤต ที่บ่งบอกถึงประวัติและคุณสมบัติ
ส่วนตัวของพระอินทร์ลงในคำนั้นๆ เช่น "วชิรปาณี" หมายถึง ผู้ถือวชิระหรือสายฟ้า ซึ่งเป็นอาวุธ
ประจำตัวของพระอินทร์ "มัทมวาน" หมายถึง ผู้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คำว่า มข นี้ยังเป็นชื่อเดิมของ
พระอินทร์เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ด้วย "สหัทสนัน" หมายถึง ผู้มีนัยน์ตา ๑๐๐๐ ดวง หรือ ท้าวพันตา
"สักกะ" หมายถึงผู้สามารถหรือผู้องอาจ "สุชัมบดี" หมายถึง สามีนางสุชาดา เป็นต้น การที่กวีสามารถ
เลือกสรรคำต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระอินทร์มาสร้างเป็นคำศัพท์ต่างๆ ให้หลากหลายเช่นนี้ นอกจากจะ
แสดงถึงความสามารถในการใช้ภาษาของกวีแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่ากวีมีความรอบรู้ในเรื่องประวัติ
ของพระอินทร์เป็นอย่างดียิ่งอีกด้วย

(๓.) พระเวสสันดร พระเวสสันดรเป็นตัวละครเอกของเรื่องนี้ พระองค์ทรงอยู่ในฐานะของ
พระโพธิสัตว์ผู้จุติมาเพื่อสะสมบารมี อันเป็นเครื่องนำไปสู่ความหลุดพ้นหรือพระนิพพาน ซึ่งบารมีที่
ทรงบำเพ็ญอย่างยิ่งยวดในชาตินี้คือ ทานบารมี การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรในเรื่องนี้
เริ่มตั้งแต่พระองค์ประสูติจากพระครรภ์ของพระนางผุสดี จนกระทั่งพระองค์เสด็จสวรรคต
เหตุการณ์สำคัญที่แสดงถึงพระทัยที่มุ่งมั่นในการบริจาคทานเพื่อหวังพระโพธิญาณมีหลายตอน
ได้แก่ ตอนที่พระองค์ทูลขอทรัพย์จากพระมารดาเพื่อบำเพ็ญทานเมื่อพระองค์เพิ่งจะเสด็จออกจาก
พระอุทร แสดงถึงพระทัยที่มุ่งมั่นในการบำเพ็ญทานบารมีมาตั้งแต่ต้น ตอนที่พระองค์มี
พระประสงค์จะบริจาคทานภายใน ได้แก่ การบริจาคอวัยวะ เลือด เนื้อ และชีวิตให้เป็นทาน แสดง
ถึงพระทัยที่มุ่งมั่นที่จะละกิเลสในขั้นสูงยิ่งขึ้นไปอีก ตอนที่พระองค์บริจาคช้างปัจฉิมนิเทศซึ่ง
เป็นพาหนะคู่บุญของพระองค์แก่พราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์เพื่อบำบัดทุกข์แก่ชาวเมืองนั้น จนเป็น
เหตุให้พระองค์ต้องถูกเนรเทศออกจากเมืองสีพี มีเพียงมเหสีและพระโอรสพระธิดา ติดตามกัน
ลำพัง ๔ พระองค์ แม้กระนั้นพระองค์ก็ยังทรงบริจาค ๒ กุมาร และพระนางมัทรีให้เป็นทานได้
แสดงถึงความมีพระทัยมุ่งมั่นที่จะแสวงหาพระโพธิญาณ อันเป็นเครื่องนำพระองค์และสรรพสัตว์
ทั้งหลายในโลกไปสู่พระนิพพาน และตอนสุดท้ายเมื่อพระองค์ได้กลับมาครองเมืองสีพีแล้ว ก็ยังมี
น้ำพระทัยน้อมไปในการบำเพ็ญทานจนกระทั่งเสด็จสวรรคต

การใช้คำเพื่อเรียกพระเวสสันดรในเรื่องนี้มีการใช้คำที่หลากหลายออกไปตามบทบาทที่พระเวสสันดรดำรงอยู่ในตอนนั้นๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

วันนั้นนางอมิตตดา เทวดา เมาะ ภูมมเทวดา มีภูมินทรเทพตามเหศวรศักดิ์สุวรรณเทเวศ เคยอนุเคราะห์พระเพศยันดรผู้เรื่องเดชดวงราชรวีวงศ์ อันมีมโนปณิธิประสงค์สร้อยสรวยเพชรณาคตญาณ อันคอยจะก่อเกื้อกระทำการพุทธการกครั้งเมื่อพระองค์ทรงพระประสาทยอยกสัตตสมกมหาทาน ก็สำเร็จเพราะเทพเจ้าเป็นพุทธกรรมนายบุลชาวศาสนไปแจ้งเหตุแก่กรุงกษัตริย์รัตนนิเวศน์ทุกเขตชั้นชั้น จึงได้มารับพระราชทานทันในเมื่อเวลาเช้า อันครั้งนี้เล่าก็เหมือนกัน เทพเจ้าเธอก็ยังกระนั้น มหาสดุดี ปุตุตปริจุจาค์ กตตุกามุตาย ปรารภนาเพื่อจะยังพระมหาสัตว์ พระเพศยันดรจอมจุลจักรพรรดิพงค์ เชื้อชินศวรรณามอนงค์หน่อพุทธางกูร จะให้พระองค์ทรงบำเพ็ญเพิ่มพูนพระบารมี นิยมยอดยิ่งมกุฎมหาทาน^{๖๐}

การหลากคำเรียกพระเวสสันดรในตัวอย่างข้างต้นได้แก่คำว่า "พระเพศยันดรผู้เรื่องเดชราชรวีวงศ์" หมายถึง พระเวสสันดรเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในสุริยวงศ์ ซึ่งเท่ากับเป็นการยกย่องพระเวสสันดรในทางโลก และ "พระเพศยันดรจอมจุลจักรพรรดิพงค์ เชื้อชินศวรรณามอนงค์หน่อพุทธางกูร" หมายถึง พระเวสสันดรผู้เป็นพระมหาจักรพรรดิและเป็นผู้ที่สืบทอดและดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระพุทธเจ้าต่อไป คำนี้เป็นคำที่ใช้เรียกเพื่อยกย่องพระเวสสันดรทั้งในทางโลกคือการเป็นพระจักรพรรดิที่ยิ่งใหญ่ กับในทางธรรมคือการเป็นผู้สืบทอดและดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระพุทธเจ้าต่อไปในฐานะที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์มาจุดนั้นเอง

สมเด็จพระโพธิสัตว์ชัตติวงศ์ทรงสดับสาร อันนายนักการมากราบทูลโดยมูลเหตุ ว่าไฟรฟ้าเขาจะเนรเทศไปสู่ป่าท้าวเธอมิได้ท้อพระราชศรัทธาที่จะทำทาน จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ก็ เม พาทิรก็ หนึ อย่าว่าแต่เสวตคชาพาหิรททานอันยอดดากที่จะยกให้ ถ้าและมียาจกผู้ใดๆ จะปรารภนาซึ่งพาหา

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖-๑๔๗.

พระมหากษัตริย์เนตรทั้งคู่ เราก็อาจจะเชือดหูออกบริจาคให้เป็นทาน จะแลงพระโพธิญาณในเบื้องต้น อย่าว่าแต่จะต้องบำเพ็ญชานีกรรมทำโทษ ถึงไพร่ฟ้าเขาจะพิโรธรอนรานประหารชีวิต เราก็มิได้คิดย่อท้อที่จะบำเพ็ญทาน... ส่วนสมเด็จพระบรมวงศ์พุทธางกูรเทศกษัตริย์ ก็มีพระราชดำรัสสั่งเสนาบดีให้ตระเตรียมโดยวิธีสัตสดกมหาทาน พร้อมไปด้วยคชสารสินธพยานราชรถปรากฏด้วยนางกษัตริย์ ให้จัดตั้งทาสมกรมกรชายหญิงทั้งโคนมประสมสิ่งละเจ็ดร้อยทุกประการ ไว้ในโรงทานยังสถานนั้นแล^{๖๑}

ตัวอย่างข้างต้นก็มีการหลกคำเรียกพระเวสสันดร ๒ คำ คือ “สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ชัตติยวงศ์” และ “สมเด็จพระบรมวงศ์พุทธางกูรเทศกษัตริย์” ทั้งสองคำนี้ก็มีความหมายเป็นนัยที่จะสรรเสริญพระเวสสันดรในฐานะที่เป็นกษัตริย์และเป็นพระโพธิสัตว์เช่นกัน

สำหรับการหลกคำเพื่อเรียกพระเวสสันดรในเรื่องนี้ยังมีอีกมาก โดยอาจแบ่งตามบทบาทที่พระเวสสันดรดำรงอยู่ในท้องเรื่องในกัณฑ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(๓.๑) ในฐานะที่เป็นกษัตริย์ กวีใช้คำเรียกว่า “พระเพศยันดรอดุลดวงดิลกเลิศกษัตริย์ในสากล” “สมมติเทวราชบรมนาถชาวสี่ผู้เลิศไกร” “พระเพศยันดรผู้เรื่องเดชดวงราชรวังค์” “สมเด็จพระบรมหน่อนรวรัตนภิเชกสรองอัศวราชเอกองค์อุตรพิเชต” “สมเด็จพระธรรมาตามหากษัตริย์” “พระเพศยันดรจอมจักรพรรดิพงค์” “สมเด็จพระจอมจักรพาลพิภพพงค์เพศผู้ผ่านพิชิตพิเชตพิชัยพระนคร” เป็นต้น น่าสังเกตว่าคำที่เรียกพระนามเหล่านี้ประกอบด้วยกลุ่มคำย่อยที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพระองค์เมื่อครั้งดำรงอยู่ในชัตติยเทศด้วย เช่น “เลิศกษัตริย์” “เรื่องเดช” “เอกองค์” “จอมจักรพรรดิพงค์” “จอมจักรพาลพิภพพงค์” เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำว่า “จอมจักรพรรดิพงค์” ซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์นั้น นอกจากจะเป็นการยกย่องพระเวสสันดรในฐานะที่เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่มีแสนยานุภาพเหนือกว่ากษัตริย์อื่นใดในจักรวาลแล้ว ยังแสดงถึงความเป็นผู้เปี่ยมล้นไปด้วยคุณธรรมของพระองค์ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ตามความเชื่อที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงด้วย

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๓๖.

(๓.๒) ในฐานะที่เป็นพระโพธิสัตว์ ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไป กวีจะใช้ คำเรียกว่า "พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์" "สมเด็จพระบุริโสดมบรมโพธิสัตว์" "สมเด็จพระดิศรบดีศุภสรพรเพชญ พุทธวงศ์เพศยันดร" "สมเด็จพระชินวงศ์วราษ" "สมเด็จพระบรมนราพิสุทธิพุทธานุการ" "สมเด็จพระ พระมหาสัตว์" "สมเด็จพระโพธิสัตว์บุรุษรัตโนดม" "หน่อพระชินศรีโมลีโลก" "พระบรมพุทธพงศ์ โพธิญาณ" เป็นต้น น่าสังเกตว่า กวีได้นำคำต่างๆ ที่ใช้เรียกชื่อพระพุทธเจ้ามาเป็นส่วนหนึ่งใน คำเหล่านี้ด้วย เช่น คำว่า "พุทธ" "สรพรเพชญ" "พระชินศรี" ฯลฯ เพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์ที่ ใกล้ชิดระหว่างพระเวสสันดรกับพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นตัวแทนของพระพุทธองค์ในชาตินั้นๆ การใช้คำเช่นนี้เป็นการย้าบบาทของพระเวสสันดรในฐานะที่เป็นพระโพธิสัตว์ให้เด่นชัดขึ้น

(๓.๓) ในฐานะที่ทรงผนวชอยู่ในเพศฤาษี กวีจะใช้คำเรียกว่า "พระเวสสันดรราช ฤาษี" "พระยาชีเวสสันดร" "พระหน่อเนตรเวสสันดรดาบสบรรพชากร" "สมเด็จพระราชสมภาร" "สมเด็จพระบรมบารมีธาดามหาสัตว์บุรุษรัตนราชฤาษี" "พระราชฤาษีสีวิวรรณเรศเวสสันดร" "สมเด็จพระมหาสัตว์โรดมบรมราชฤาษี" "พระพงศ์ภาณุมาศมิ่งมโหดวรยศพระเวสสันดรราชฤาษี" "สมเด็จพระพงศ์พิชิตมารมิ่งมกุฎเกศเวสสันดรราชดาบส" เป็นต้น

(๓.๔) ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ไฝ่ในการบำเพ็ญทานและเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย กวีจะใช้คำเรียกว่า "พระอัครบรมทานาธิบดี" "สมเด็จพระธรรมาธิเบศเวสสันดร" "สมเด็จพระ อุดุลเดชเวสสันดรราชนาถา" "สมเด็จพระสิพีราชบรมนาถนเรศเพสสันดร" เป็นต้น

ตัวอย่างทั้งหมดข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การหลากคำเพื่อเรียกพระเวสสันดรมิได้มุ่งเพียง เพื่อจะหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิมซ้ำๆ กัน เท่านั้น แต่มุ่งใช้สื่อความให้ตรงกับบทบาทที่พระเวสสันดร กำลังดำเนินอยู่ในท้องเรื่องขณะนั้นด้วย

(๔.) พระนางมัทรี พระนางมัทรีเป็นตัวละครเอกฝ่ายหญิงในเรื่องนี้ พระนางเป็นธิดาของ กษัตริย์มัททราช มีพระสิริโฉมงดงามเป็นเลิศกว่าหญิงทั้งปวง เมื่อเจริญวัยได้เป็นมเหสีของ พระเวสสันดร บทบาทสำคัญๆ ของพระนางในเรื่องนี้ คือ การเป็นหญิงที่จงรักภักดีต่อสามี เหตุการณ์ สำคัญที่แสดงถึงความจงรักภักดีของพระนางคือ ตอนที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศออกจากเมือง พระนางได้ขอตามเสด็จไปปรนนิบัติรับใช้พระเวสสันดรโดยมิได้คำนึงถึงความเหนื่อยยากที่จะต้อง เผชิญในภายหลัง เมื่อมาอยู่ที่เขาวงกต พระนางก็ทูลอาสาเป็นผู้คอยแสวงหามูลผลอาหารมาถวาย เพื่อมิให้พระเวสสันดรต้องลำบาก ต่อมาเมื่อพระเวสสันดรประทานสองกุมารให้แก่ชุก พระนางก็ ร่วมอนุโมทนาในทานบารมีนั้น แม้จะทรงเศร้าโศกเสียพระทัยมากก็ตาม และเมื่อพระเวสสันดรจะ

ประทานพระนางให้แก่พราหมณ์ พระนางก็มีได้ทรงขัดขวาง ทั้งนี้เพราะพระนางมีพระประสงค์จะให้พระเวสสันดรได้สำเร็จพระโพธิญาณตามที่มุ่งหวัง จึงถือได้ว่าพระนางเป็นสตรีที่งามพร้อมทั้งกายและใจ ดังนั้นเมื่อภริยาจะใช้คำเพื่อเอ่ยถึงพระนาง จึงได้นำคุณสมบัติดังกล่าวของพระนางมาผูกเป็นคำศัพท์ขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปางเมื่อสมเด็จพระจอมมกุฎผู้ผ่านพิภพสี่ปี ตรัสสั่งให้
 แต่งทานวิธิลแล้วลีลาศ ยังปราสาทพระมัทรีศรีสุนทรลักษณเลิศ
 กล้วยา สยบปิฎกฐี นิสิติตวา เสด็จนั่งเหนือบวรรัตนมหาสยน
 อาสน์ จึงมีพระราชโองการแก่พระยอดเยาวมาลย์มีหิษีว่า ยี่ เต
 ภิญจุ มยา ทินุณี อันว่าทรัพย์อันเป็นของของพีประสาทให้แก่เจ้า
 อนึ่งเล่าทรัพย์สมบัติอันพระน้องได้มาแต่สำนักมัทราษตระกูล
 นิเหยยาสิ เจ้าจงมัวมุลฝังไว้ จะได้เป็นมหานิธิชุมทองอันใหญ่
 ติดตามตน ^{๖๒}

ตัวอย่างข้างต้นมีการหลกาคำเรียกชื่อพระนางมัทรี ๒ คำ ได้แก่คำว่า "พระมัทรีศรีสุนทรลักษณเลิศกล้วยา" และ "พระยอดเยาวมาลย์มีมเหสี" ทั้งสองคำนี้เป็นคำที่แสดงการยกย่องในแง่รูปสมบัติคือ ความงามที่เป็นเลิศกว่าหญิงใด และในแง่คุณสมบัติคือ หญิงอันเป็นภรรยาที่รักยิ่งของสามี การหลกาคำเรียกพระนางมัทรีดังกล่าวสอดคล้องกับคุณลักษณะของพระนางมัทรีที่กล่าวไว้ข้างต้นเป็นอย่างดี

สา ปพุชฌิตวา เมื่อนางพระยาผวาตื่นตระหนกตก
 ประหมาไม่มีขวัญ พระทัยพระนางเธอไหวหวั่นหวีดหวาด เจียน
 หัวใจจะขาดอยู่ร่อแร่ สำคัญว่าเป็นแมนแท้เหมือนความฝัน จึง
 สอดพระกรพัลวันลูบไล้หา พระกายายังปรากฏ จึงกำหนดแน่ว่า
 นิमित... จะยื่นหน้าไปหาใครในกลางป่า ที่จะเป็นโหรโหรารู้
 ทำนาย ให้แจ้งประจักษ์ว่าร้ายหรือดีไม่มีเนตร เห็นแต่
 พระปิ่นปกเกศผู้เพื่อนเชิญ ท้าวเธอก็เห็นมิ่งมงคลชราวาส คิด
 แล้วก็ลุกขึ้นจากอาสน์โอบอุ้มประคองพระเจ้าลูกทั้งสองสาย

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗-๓๘.

สุตสวาท ประโลมปลอบให้ไสยาสณ์หลับสนิทแล้ว นางแก้ว
เสด็จมายังพระอาศรมบรมราชสามิ^{๖๓}

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการหลากคำที่แสดงคุณสมบัติของพระนางมัทรีในแง่ของการเป็นนางพญาภักษัตริย์ผู้สูงส่งและการเป็นนางแก้วซึ่งเพียบพร้อมไปด้วยความดีงามนั่นเอง

นอกจากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นแล้วยังมีการหลากคำเรียกพระนางมัทรีอีกมาก ซึ่งการหลากคำดังกล่าวปรากฏในกัณฑ์ต่าง ๆ ดังเช่น “พระนางมัทรีทรงศรีสวัสดิ์อุดมเลิศลักษณะกัลยา” “นางพระยามัทรี” “นางแก้วเกศกษัตริย์มัทรี” “พระยอดเยาวมาลย์มาศมหิณี มัทรีสุนทรสวัสดิ์ มัททรราชธิดา” “นางแก้วกัลยาณี” “พระนางมัทรีศรีรัตนราชกัลยา” “สมเด็จพระมัทรีสุนทรบวรราชธิดามหาสมมตวิงศ์วิสุทธิ” “พระเอกอัครองศ์นาฏมัทรีศรีสุนทรเทพกัญญา” “พระมัทรีศรีสมร” “สมเด็จพระยอดเยาวมาลย์มิ่งมัทรี” “สมเด็จพระนางนาฏมัทรี” ฯลฯ

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า กวีเลือกใช้คำต่างๆ เพื่อแสดงถึงคุณสมบัติเด่นๆ ของพระนางมัทรี ๓ ประการ คือ ความงาม ความสูงศักดิ์ และความดี คำที่แสดงถึงความงามได้แก่ คำว่า “ศรี” “ศรีสวัสดิ์” “สุนทร” “เลิศลักษณะ” ฯลฯ คำที่แสดงถึงความสูงศักดิ์ ได้แก่ คำว่า “นางพระยา” “ราชกัลยา” “เกศกษัตริย์” ฯลฯ คำที่แสดงถึงความดี ได้แก่ คำว่า “นางแก้วกัลยาณี” “ศรี” “นางแก้ว” ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้คำว่า “นางแก้ว” ถือเป็นการใช้คำที่มีความหมายในเชิงเปรียบเทียบได้อย่างลึกซึ้ง เพราะคำนี้นอกจากจะหมายถึงหญิงอันเป็นที่รัก หญิงที่ประเสริฐแล้ว คำว่า “นางแก้ว” ยังหมายถึงหญิงที่เป็นมเหสีของพระมหากษัตริย์ ถือเป็น ๑ ในจำนวนแก้ว ๗ ประการอันเป็นของคู่บุญบารมีของพระมหากษัตริย์ด้วย^{๖๔} และเมื่อพิจารณาร่วมกับการใช้คำหลากเพื่อเอ่ยถึงพระเวสสันดรในฐานะที่เป็นภักษัตริย์ที่กวียกย่องให้เป็นพระมหากษัตริย์ดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นนั้นแล้ว จะพบว่าเป็นการใช้คำที่สื่อความหมายได้สอดคล้องกันเป็นอย่างดีอีกด้วย ดังนั้น คำว่า “นางแก้ว” ที่กวีใช้นอกจากจะเป็นคำที่ใช้แสดงถึงความดีของพระนางมัทรีแล้วยังสื่อความหมายว่า พระนางเป็นสตรีที่คู่ควรกับพระเวสสันดรผู้มีบุญญาธิการยิ่งใหญ่อีกด้วย

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๙.

^{๖๔} แก้ว ๗ ประการ อันเป็นของคู่บุญของพระมหากษัตริย์ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และลูกแก้ว

แต่พระจอมสุธาตลเวสสันดร ทำวเธอก็จะพระราชทาน คช
กฤษณมากรุงศรี ฟ้าฝนก็จะตกดีบริบูรณ์^{๖๓}

ตัวอย่างนี้เป็นการหลากคำที่หมายถึง ช้าง ได้แก่คำว่า คช กฤษณ ช้าง คชสาร

แล้วประจักษ์จัดสัตสดกมหาทาน เป็นต้นว่าคชสารเจ็ด
 ร้อย สพพาลงการกุสิตะ ประดับอาภรณ์พู่ห้อยหูดุเจ็ดฉาย ดารา
 ราชรัตประคนทอง ตาข่ายกรองปกกระพองหัตถิ คามณีเยภี มี
 นายหัตถาจารย์ขึ้นขึ้นี่ประจำคอ มือถือขอคร่ำด้ามสุวรรณ
 คชสารแต่ละตัวนั้นเร็วแรงร้ายคำรณ มาตงเค เกิดแต่ตระกูล
 ป่าต้นหางปกสันสมตระกูลหัตถิ สดุด อลุลลุตเต ทตฺวา ให้จัดอัสตร
ราชพาชี เลือกที่ตัวดี ๆ เรื่องณรงค์กองอาจ สิ้นธุเว สีมพาทน
 เกิดแต่ชาติสินธุพ ควบขี่ดีตลบตะลุยไล่ อยู่ฟันไฟไม่ถอยถด
 กลางตัวก็พยศ่างย้าช้าชอยอยู่กับที่ ล้วนแต่ชาติพาชีระวางใน
 เครื่องอานใส่ประไพพร้อมยอมจำเรียดา^{๖๔}

ตัวอย่างนี้มีการหลากคำเรียกสัตว์อยู่ ๒ ชนิดคือช้างและม้า คำที่กวีใช้เพื่อเรียกช้างได้แก่
 คำว่า คชสาร และ หัตถิ ส่วนคำเรียกม้าได้แก่คำว่า อัสตร พาชี และสินธุพ การหลากคำเรียกสัตว์
 ในเนื้อความตอนนี้ทำให้เนื้อความสละสลวยขึ้นและยังแสดงถึงความสามารถในการสรรคำมาใช้
 ของกวีด้วย

๕.๑.๒.๒.๓ การหลากคำที่เป็นชื่อเรียกสถานที่ สถานที่ที่กล่าวถึงมาใน
 เรื่องนี้มี ๒ แห่ง คือ เมืองและป่า ซึ่งกวีได้ใช้การหลากคำเมื่อต้องการกล่าวถึงสถานที่นั้นซ้ำๆ ดัง
 ตัวอย่างต่อไปนี้

... อย่าอาลัยถึงพี่อันจะนำราศรัตนบุรีไปอยู่ป่า เห็นชีวิต
 จะมรณาเสียเป็นมั่นคง ในพนัสแดนดงนั้นแล^{๖๕}

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

ตัวอย่างนี้ใช้การหลากคำที่หมายถึงป่า ๓ คำ ได้แก่คำว่า “ป่า” “พนัส” และ “ดง”

ชนทั้งปวงจึงทูลว่าถ้าจะนั้นไซ้ ก็ควรจะเนรเทศให้
นิราศจากนิเวศน์กรุงแก้ว จึงตรัสว่าเวลานี้ก็จวนแล้วยับยั้งก่อน
พรุ่งนี้จะให้บทจรเสียจากบุรี มหานครสี่พันแล^{๙๐}

สรรพสิ่งศวรยาบรรดามีในกรุงไกรพระพิชัยเขต ปู่ก็
หมายมอบให้สิ้นบดินทรปิตรศของพระนัดดา สิริวิภูธ ปลอดตุ
เจ้าจงไปเชิญให้ดำเนินคลาไคลสู่บุรีรัตน ยังประชาชนชาวสี่พันให้
ประสาทโสมนัสเปรมปรีดิ์ พระพุทธเจ้าข้าซึ่งทรงพระกรุณาจะ
ให้ชาลีนี้ออกไปรับเสด็จ เกลือกจะทรงเคลือบแคลงระแวงว่า
เป็นความเท็จไม่เชื่อฟัง อันคำเด็กรู้หรือผู้ใหญ่ใครจะหวังเอา
เป็นสัตย์จริง เห็นพระปิตรรงค์จะทรงกริ่งเกรงจะไม่คืนนคร^{๙๑}

ทั้งสองตัวอย่างข้างต้นเป็นการหลากคำที่หมายถึงเมือง โดยตัวอย่างแรก กวีใช้คำว่า
“กรุงแก้ว” “บุรี” และ “มหานคร” ส่วนตัวอย่างที่สองใช้คำว่า “กรุงไกร” “บุรีรัตน” และ “นคร” จะเห็น
ว่าทั้งสองตัวอย่างนี้ใช้คำหลากเหมือนกัน คือ คำว่า กรุง บุรี และนคร เพียงแต่คำที่เป็นส่วนขยาย
ของคำทั้งสามต่างกันเท่านั้น คำที่ใช้เป็นส่วนขยายได้แก่ คำว่า “แก้ว” “มหา” “ไกร” “รัตน” คำว่า
“แก้ว” และ “รัตน” หมายถึงสิ่งซึ่งดงาม สิ่งที่มีค่า ส่วนคำว่า “มหา” และ “ไกร” หมายถึงความยิ่งใหญ่
เมื่อนำคำเหล่านี้มาใช้ขยายคำต่างๆ ที่มีความหมายว่าเมือง ดังกล่าวข้างต้นจะช่วยอธิบาย
ลักษณะของเมืองที่กำลังกล่าวถึงได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

๕.๑.๒.๒.๔ การหลากคำที่ให้ความหมายเกี่ยวกับกิริยาอาการ การหลากคำ
ชนิดนี้ คือ การใช้คำที่มีความหมายเกี่ยวกับการแสดงกิริยาอาการอย่างใดอย่างหนึ่งหลายๆ คำ
เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซากจากการใช้คำเพียงคำเดียวเพื่อสื่อความหมายถึงการกระทำเช่นนั้น หรือ
เพื่อจุดมุ่งหมายอื่น ตัวอย่างของการใช้คำหลากเกี่ยวกับกิริยาอาการ เช่น

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๔-๓๔๕.

ข้าแต่ละอออุสดีพระบาทผู้ทรงพระคุณอันเลิศแล้ว
ทูลกระหม่อมแก้วจะจากจร ด้วยชาวพระนครเขาสึงโกรธ ทั้ง
พระบิดาก็ทรงพระพิโรธ ด้วยช่างแก้วพระองค์ให้ไปเป็นทาน^{๔๕}

ตัวอย่างนี้มีการหลกาคำเกี่ยวกับคำกริยาที่แสดงถึงความไม่พอใจ ได้แก่คำว่า “โกรธ” และ “ทรงพระพิโรธ” โดยกวีใช้คำว่า “โกรธ” กับ “ชาวพระนคร” ซึ่งเป็นคนสามัญ และใช้คำว่า “ทรงพระพิโรธ” ซึ่งเป็นคำราชาศัพท์กับ “พระบิดา” หรือ พระเจ้ากรุงสุโขทัย ซึ่งมีฐานะเป็นพระมหากษัตริย์ ดังนั้นการหลกาคำในข้อความนี้จึงเป็นการใช้คำเพื่อให้เหมาะกับระดับของบุคคลนั่นเอง

๕.๑.๒.๒.๕ การหลกาคำในการชมความงาม การกล่าวชมความงามในวรรณคดีถือเป็นการสร้างรสชนิดหนึ่งให้เกิดขึ้นแก่วรรณคดีเรื่องนั้นอันได้แก่ เสาวรสหรือรสแห่งความงาม ความไพเราะอันจะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกรื่นรมย์ไปกับสิ่งที่กวีพรรณนาถึงนั้นๆ ได้ เมื่อกวีต้องการกล่าวชมความงามของสิ่งต่างๆ กวีจึงใช้การหลกาคำเพื่อช่วยให้การพรรณนาในตอนนั้นๆ ไม่ซ้ำซาก ตัวอย่างของการหลกาคำที่ใช้ในบทชมความงามของเรื่องนี้ เช่น

...ทั้งพระมหามกุฎวชิเรศอย่างขัตติยนารี เป็น
เครื่องประดับพระเกศโมลีวิไลเลิศ มุขมุขลัญจ อีกรองกต
ประเสริฐสุพรรณมาลา สำหรับจะแซมใส่พระเกศนางกษัตริย์
ล้วนแล้วด้วยพิพิธรัตนมาศ เป็นเครื่องเฉลิมพระนลาฏอัน
โอฬาร อุดมคตณ คิงคมถึ ทั้งพระปโยธรรอสังการกาญจน
บวร อีกพระอังสภรณ์พิจิตรเพริศแพรว์ ปฏิปาทุกั ทั้งฉลอง
พระบาทแก้วกนภณี ล้วนแต่เครื่องต้นอย่างดีสรรพทุกสิ่ง^{๔๖}

เนื้อความตอนนี้กล่าวชมความงามของเครื่องประดับที่พระนางมัทรีใช้ทรงเมื่อลาผนวชจากเพศดาบลินี คำที่กวีใช้เพื่อชมความงามของเครื่องประดับในข้อความนี้แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกคือ คำที่มีความหมายว่า งาม ได้แก่คำว่า “วิไลเลิศ” หมายถึงงามที่สุด “อลังการ” หมายถึง งามด้วยการประดับหรือตกแต่ง “พิจิตร” หมายถึง งาม น่าดู และ “เพริศแพรว์” หมายถึง งามระยับ คำกลุ่มนี้ใช้เพื่อแสดงถึงความงามในลักษณะต่างๆ ส่วนกลุ่มที่สองได้แก่คำว่า “ประเสริฐ” หมายถึง

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๑-๓๔๒.

ดีเลิศ วิเศษ ดีที่สุด “โอฬาร” หมายถึง ยิ่งใหญ่ และ “บวร” หมายถึง ความประเสริฐหรือดีเลิศ คำกลุ่มหลังนี้แม้มิได้มีความหมายว่า งาม แต่ก็คำที่กวีใช้เพื่อเสริมลักษณะที่งามเหล่านั้นให้โดดเด่นยิ่งขึ้น จึงถือได้ว่าคำทั้ง ๒ กลุ่มนี้เป็นคำหลากหลายที่กวีเลือกใช้เพื่อชมความงามในตอนนั้นนั่นเอง

ดูราหุมักิฆอำมาตย์มาตยากร เอตํ มุขํ อันว่าดวงพักตร์
สถาพรผิพรรณผ่องผุด พิสุทธิสะอาดเอี่ยมลอลอตา แห่งสอง
ดรณกุมารอันเดินตามพราหมณ์ผู้นั้นไป จะเป็นบุตรธิดา
ภาคินัยของใครดั่งนี้ อาภาติ คุณี้กัศุศรีสุนทรตระสัถลักษณ์
วิลาส เหมว ดูจหนึ่งสุวรรณวโรภาสอันผุดผ่องเมื่อต้องเพลิงก็
เรืองเริงรุ่งโรจน์ อร่ามรัศมีสีสุพรรณช่วงโชติชัชวาล ถ้ามิฉะนั้น
ดวงพักตร์สองกุมาร ก็ปานประหนึ่งว่ากนกนิกขะเนื่อน้ำนพคุณ
วิบูล จรูญจรสภัสสรรังสีสิ้นราศิมิรัศรัภา อุกกามุขั กระเพื่อม
อยู่ในปากเบ้าบริสุทธิ์ประดุจนั้น^{๗๗}

เนื้อความตอนนี้เป็นตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยกล่าวชมความงามของสองกุมารที่เดินตามหลังซุกกผ่านมายังหน้าพระที่นั่ง โดยเปรียบเทียบว่าสองกุมารนั้นมีผิพรรณที่งามผุดผ่องประดุจทองที่เปล่งแสงอร่าม คำที่กวีใช้แสดงว่าผิวของสองกุมารมีสีประดุจทองได้แก่คำว่า “สุวรรณ” “สุพรรณ” “กนก” และ “นพคุณ” ส่วนคำที่กวีใช้แสดงถึงแสงสีทองอันเปล่งประกายอย่างงดงามของทองเมื่อยามกระทบกับแสง ได้แก่คำว่า “ผุดผ่อง” “เรืองเริง” “รุ่งโรจน์” “อร่าม” “ช่วงโชติ” “ชัชวาล” “จรูญ” และ “จรส” คำเหล่านี้กวีใช้เพื่อเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเห็นว่าผิวของสองกุมารที่งามประดุจทองนั้นเป็นความงามที่โดดเด่นจนเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้ที่พบเห็นนั่นเอง

จากการศึกษาเรื่องการเล่นคำด้วยวิธีการหลากหลายคำในเรื่องนี้ สรุปได้ว่ากวีใช้คำหลากหลายเพื่อจุดประสงค์ต่างๆ ได้แก่ ต้องการหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิมที่ซ้ำซาก เลือกคำหลากหลายใช้ให้เหมาะสมกับระดับของตัวละคร แสดงรายละเอียดของสิ่งที่พรรณนาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และแสดงความหมายในเชิงปริมาณ ตลอดจนแสดงภูมิรู้ของกวีอีกด้วย

นอกจากนี้การเล่นคำด้วยวิธีการหลากหลายคำยังเป็นการย้ำความหมายของคำหรือความเหล่านั้นให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เนื่องจากคำที่นำมาใช้เหล่านั้นล้วนแต่มีความหมายไปในทำนองเดียวกัน จึงช่วย

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๙.

เสริมความหมายให้แก่กันได้เป็นอย่างดี ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รับสาระจากเรื่องนี้ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ด้วยคุณประโยชน์ของการเล่นคำด้วยวิธีการหลากคำดังกล่าวนี้ จึงทำให้วรรณคดีเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเหมาะสมที่จะนำไปใช้เทคนิคให้พุทธศาสนิกชนทั่วไป ฟัง เพราะมีการหลากคำที่ช่วยเสริมและย้ำความหมายต่างๆ ในเรื่องนี้อยู่ตลอดทั้งเรื่องนั่นเอง

จากการศึกษาเรื่องการใช้คำในเรื่องราวยาวมหาเวสสันดรชาดก จะเห็นว่า มีการเล่นคำที่โดดเด่นอยู่ ๒ ลักษณะ ได้แก่ การเล่นคำด้วยวิธีการซ้ำ และการเล่นคำด้วยวิธีการหลากคำ การเล่นคำทั้ง ๒ ลักษณะนี้ประกอบอยู่ในเนื้อหาส่วนต่างๆ ของเรื่อง และช่วยเสริมให้เนื้อหา ตอนนั้นมีความเด่นชัดยิ่งขึ้นทั้งในแง่ของภาพ เสียง และอารมณ์ ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความซาบซึ้งใจและประทับใจในชาดกเรื่องนี้มากยิ่งขึ้น

๕.๑.๓ การใช้ภาพพจน์ (figure of speech) เป็นกลวิธีหนึ่งที่กวีใช้เพื่อสื่อภาพ อารมณ์ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ไปสู่ผู้อ่านผู้ฟัง เพื่อสร้างความเข้าใจที่แจ่มชัดยิ่งขึ้นอันจะเป็นผลให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดอารมณ์สะเทือนใจและเข้าถึงอารมณ์ของผู้แต่งได้อย่างเต็มที่ ซึ่งในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ ปรากฏการใช้ภาพพจน์ชนิดต่างๆ ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่หลากหลายในเรื่อง ดังต่อไปนี้

๕.๑.๓.๑ อุปมา (simile) คือ ภาพพจน์ ที่ใช้อธิบายลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยนำไปกล่าวเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายกันและเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว ภาพพจน์ชนิดนี้มักจะมีคำเชื่อมอยู่ระหว่างสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับกัน ได้แก่คำว่า เหมือน ราว เล่ห์ ประหนึ่ง กลปาน ดัง เป็นต้น ตัวอย่างการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาที่สอดคล้องกับเนื้อหาในเรื่องนี้ มีดังนี้

โอพระเวสสันดรพุทธวงศ์ผู้ทรงพระปรีชา เป็นนิสภ
 ชาติติยวราเรื่องพระยศ ชยนุตมปราชาติ ข้าศึกยอมระททั่ว
 ประเทศ สะท้านสะเทือนทั่วทุกขอบเขตขันขลิมา ทรงพระราช
 ศรัทธานี้ล้นพัน ปติภูฐานิ ภูตานิ เป็นที่ฟังแต่อกสัตว์ผู้ขัดสน
 ธรณิรว ดังพสุธาตลดินดาน เป็นที่ประดิษฐานแก่ผู้สัดวิยอม
 อาศัยสืบกันมา สาคูโรว ดังสายสินธุสาครคงคา อันมีคุณคณนา
 นันมิได้ สสตุถิว ป ชาติ ดังว่าตันโพธิ์และตันไทรเป็นที่อาศัยแก่
 มหาชนอันเดินมาเมื่อยามร้อน อันว่าศรัทธาของพระพุทธวงศ์

สี่วิวงศ์เวสสันดรดังนี้ไม่มีผิด ทำทานนั้นสนิทไม่เลือกหน้า จะ
หาไหนมาเทียบเทียบประเสริฐสองดังนี้ไม่มีเลย^{๙๔}

บทเปรียบเทียบข้างต้นใช้การเปรียบเทียบแบบอุปมาถึง ๓ ครั้งต่อเนื่องกัน เพื่อแสดงถึง
น้ำพระทัยอันประเสริฐของพระเวสสันดรในเรื่องการบริจาคทาน โดยในครั้งแรกก็เปรียบเทียบ
พระเวสสันดรเป็นเหมือนกับแผ่นดินอันเป็นที่พักอาศัยแก่สรรพสิ่งทั้งมวล ครั้งที่สองเปรียบเทียบ
พระเวสสันดรเหมือนกับแม่น้ำอันอำนวยคุณแก่สรรพสัตว์ทั้งอาบทั้งกินทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้
และครั้งที่สามเปรียบเทียบพระเวสสันดรเหมือนกับต้นโพธิ์ต้นไทรที่แผ่กิ่งก้านสาขาให้ร่มเงาแก่ผู้
เดินทางมาแวะพัก จะเห็นว่าการได้นำเอาธรรมชาติอันเป็นที่พึ่งของมนุษย์และสัตว์มาเปรียบเทียบกับ
น้ำพระทัยในการบริจาคทานของพระเวสสันดร เพื่อแสดงว่าการบำเพ็ญทานของพระองค์นั้นยัง
คุณประโยชน์แก่มหาชนเป็นอันมาก พระองค์ทรงเป็นที่พึ่งแก่สรรพสัตว์ทั้งมวลอย่างแท้จริง

เวสสันดรโอรสอันว่าสมเด็จพระบรมจอมจักรพาล
พิภพพงศ์เพศ ผู้ผ่านพิชิตพิชิตพิชัยพระนคร พุทธพงศ์
เพศยันดรดวงดิลกเลิศโลก กามุโท สัพพกามสมิทธิโท
ให้สำเร็จซึ่งอาภุคพูนมโนรถ เรื่องพระเกียรติปรากฏ
กอบด้วยพระทานันชฌาสัย สรรพยากอันจวนใจบ่นพิไร
รำ ดั่งว่าต้นกัลปพฤกษ์นี้ก็ได้ตั้งใจชำระขึ้นชม^{๙๕}

บทอุปมาในตอนนี้อีกกล่าวเปรียบเทียบพระเวสสันดรเหมือนกับต้นกัลปพฤกษ์ที่สามารถ
อำนวยสิ่งต่างๆ แก่ผู้ที่มาขอได้ตามที่ประสงค์ ต้นกัลปพฤกษ์นี้เป็นต้นไม้วิเศษที่ไม่มีอยู่ในโลก
มนุษย์ แต่มีอยู่ในอุตรกुरुทวีป ซึ่งเป็นดินแดนในอุดมคติ ดังปรากฏข้อความที่กล่าวถึงต้น
กัลปพฤกษ์ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ดังว่า

แลในแผ่นดินอุตรกुरुทวีปนั้นมีต้นกัลปพฤกษ์
ต้นหนึ่งโดยสูงได้ ๑๐๐ โยชน์ โดยกว้างได้ ๑๐๐ โยชน์
โดยรอบบริเวณมณฑลได้ ๓๐๐ โยชน์ แลต้นกัลปพฤกษ์
นั้นผู้ใดจะปรารถนาหาทุนทรัพย์สรรพเหตุอันใดๆ ก็ดี

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

ยอมได้สำเร็จในต้นไม้ที่นั่นทุกประการแลฯ ถ้าแลคนผู้
ใดปรารถนาจะใคร่ได้เงินแลทองของแก้วเครื่องประดับนี้
ทั้งหลาย เป็นต้นว่าเสื้อสร้อยสนิมพิมพาภรณ์ก็ดี แล
ผ้าผ่อนท่อนแพรพรรณสิ่งใดๆ ก็ดี แลข้าวน้ำโภชนาหาร
ของกินสิ่งใดก็ดี ก็ยอมบังเกิดปรากฏขึ้นแต่ค่าคอบต้น
กัลปพฤกษ์นั้น ก็ให้สำเร็จความปรารถนาแก่ชนทั้งหลาย
นั้นแลฯ^{๙๐}

ต้นกัลปพฤกษ์ในอุตรกฐทวีปนั้นถือได้ว่าเป็นต้นไม้สารพัดนึก ใครก็ตามในอุตรกฐทวีป
หากอยากได้สิ่งใดๆ เพียงไปที่ต้นไม้แห่งนี้แล้วคิดถึงสิ่งที่ต้องการก็จะได้สิ่งนั้นสมความปรารถนา
ไม่ว่าจะเป็นแก้วแหวนเงินทอง เสื้อผ้า ข้าวปลาอาหารต่างๆ การที่กวีเปรียบพระเวสสันดร
เหมือนกับต้นกัลปพฤกษ์นี้ จึงนับว่าเป็นการเปรียบเทียบที่เหมาะสมและตรงกับพระอัยยาศัยของ
พระเวสสันดรยิ่งนัก และการเปรียบเทียบเช่นนี้ยังช่วยสนับสนุนน้ำพระทัยที่มุ่งมั่นในการบำเพ็ญ
บารมีของพระองค์ให้เด่นชัดยิ่งขึ้นด้วย

การกล่าวยกย่องสรรเสริญพระบารมีของพระเวสสันดรในเรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญที่กวีจะต้อง
กล่าวถึง เช่นเดียวกับการแต่งวรรณคดีชาดกเรื่องอื่นๆ ทั้งนี้เพราะพระเวสสันดรคือพระโพธิสัตว์ผู้จุติ
มาเพื่อสะสมบุญบารมีและบำเพ็ญบารมีอันจะนำไปสู่การตัดกิเลสได้อย่างสิ้นเชิงและเข้าสู่ดินแดน
อันสงบสุขคือพระนิพพาน นอกจากนี้ยังถือว่าพระโพธิสัตว์คือพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า
การกล่าวยกย่องพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่างๆ จึงแสดงถึงความเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
อีกด้วย ดังนั้นในการแต่งวรรณคดีพุทธศาสนา กวีจึงมักสร้างให้ตัวละครเอกของเรื่องที่เป็น
พระโพธิสัตว์กลับชาติมาเกิดมีลักษณะพิเศษกว่าปกติ ทั้งในแง่ของรูปสมบัติและคุณสมบัติ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณสมบัติที่แสดงถึงการบำเพ็ญบารมีที่สำคัญในชาตินั้นๆ ซึ่งในเรื่องเวสสันดร
ชาดกจะเน้นการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรอันก่อให้เกิดประโยชน์อย่างอนเนกอนันต์ต่อ
มหาชนและสรรพสัตว์ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

นอกจากคุณสมบัติเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีดังกล่าวนี้แล้ว ยังพบว่ามีการใช้ภาพพจน์
แบบอุปมาเพื่อแสดงถึงรูปสมบัติที่งามเด่นเป็นพิเศษของพระเวสสันดรด้วย ตัวอย่างเช่น

^{๙๐} พระญาติไทย, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๐๔), หน้า ๘๕-๘๖.

ปางนั้น สมเด็จพระมหาสัตว์เสด็จออกนั่งหน้า
พระอาศรมบท งามปรากฏดุจรูปทองทั้งแท่งอันบุคคลแก่งหล่อ
แล้วมาตั้งไว้^{๑๑}

ตัวอย่างข้างต้นมีการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อแสดงให้เห็นรูปสมบัติของพระเวสสันดรว่า มีความงามประดุจรูปทองทั้งแท่ง การใช้ "ทอง" ซึ่งเป็นโลหะที่บริสุทธิ์และมีค่ามาก มาเปรียบเทียบกับรูปสมบัติของพระโพธิสัตว์นี้เป็นขนบทางวรรณศิลป์ประการหนึ่งที่ได้ในการแต่งวรรณคดี พุทธศาสนา โดยมุ่งสื่อความหมายในทางโลกุตตระ คือ แสดงถึงความเป็นผู้ที่มีจิตใจสูงส่ง งดงาม ดังนั้นการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาในตอนนี้จะยิ่งช่วยเสริมสร้างศรัทธาในพระโพธิสัตว์เวสสันดรให้เกิด ขึ้นแก่ผู้อ่านผู้ฟังมากยิ่งขึ้นด้วย

ท้าวเธอก็ตั้งพระสมาธิระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโคก
สงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส ดุจทองอุไรทั้งแท่ง อัน
บุคคลแก่งหล่อแล้วมาวางไว้ในพระอาศรม ตั้งแต่จะเขยชม
พระปิยบุตรทานบารมี แห่งหน่อพระชินศรีเจ้านั้นแล^{๑๒}

ตัวอย่างนี้เป็นการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาอีกตอนหนึ่งที่กล่าวชมความงามของพระเวสสันดร เมื่อคราวที่ทรงระงับพระโคกจากการบริจาต ๒ กุมารได้แล้วว่า ทรงมีพระพักตร์ที่ผุดผ่องแจ่มใส มีพระวรกายงดงามดุจทองคำทั้งแท่ง ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงเอาชนะกิเลส เครื่องเศร้าหมองที่มารบกวนพระหทัยได้ เมื่อพระหทัยสงบสบาย ปราศจากสิ่งรบกวนใดๆ พระพักตร์ และพระวรกายก็ผ่องใส มีสง่าราศี ดุจดังทองคำที่สุกปลั่งนั่นเอง

นอกจากนี้ก็จะเปรียบเทียบภาวะที่พระเวสสันดรทรงมีพระสิริรูปที่งดงามผ่องใสเมื่อทรง ระงับพระทัยจากความทุกข์ได้ว่ามีลักษณะเหมือนกับรูปทองแล้ว กวียังได้เปรียบเทียบว่าดั่งกล่าวกับ พระจันทร์ที่ทรงกลดด้วย ดังว่า

ใส โภติสตฺโต ส่วนสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ ตรัสได้ทรง
ฟังพระสุรเสียงแก้วกัณหา เสียวพระสกลกายาเย็นระยอ เศร้า

^{๑๑} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๒๒๔.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

สลตระทตท้อพระเหตุทัยเธอถอยหลัง พระนาสิกขีดตั้งอัสนาส
 บัสสาส น้ำพระเนตรเธอไหลหยาดหยดเป็นสายเลือด ไม่เว้นวาย
 หายเหือดซึ่งโคกา จึงเอาพระปัญญาวิจิตรเข้ามากำมโคก ว่า
 บุตรวิโยคทั้งนี้บังเกิดมีเพราะความรัก จำจะเอาอุเบกขาเข้ามา
 ประหารหักให้เสื่อมหาย ท้าวเธอก็กลับสุขเกษมเปรมสบาย
 พระกายก็ไสสดี ดังพระจันทร์ทรงกลดนั้นแล^{๙๙}

การเปรียบเทียบโดยกล่าวถึงพระจันทร์เป็นลักษณะที่พบมากในวรรณคดีไทย และมักใช้เพื่อชมความงามของนางว่างามเหมือนพระจันทร์ ทั้งนี้เพราะพระจันทร์เป็นสิ่งที่ส่องสว่างและลอยเด่นอยู่ท่ามกลางความมืด แต่การเปรียบเทียบพระเวสสันดรกับพระจันทร์ในตอนนี้ ก็มิได้มุ่งจะแสดงว่าพระเวสสันดรมีความงามเหมือนกับความงามของไบน่านาง ซึ่งเป็นความงามที่ปรากฏให้เห็นจากรูปลักษณะภายนอกโดยมิได้มีผลมาจากจิตใจของบุคคลผู้นั้นแต่อย่างใด แต่กลับมุ่งเปรียบเทียบให้เห็นความงามอันเป็นผลมาจากจิตใจที่สงบระงับจากกิเลสของพระเวสสันดรมากกว่า อีกทั้งการเปรียบเทียบโดยใช้พระจันทร์เป็นอุปมาในตอนนี้อย่างให้ทั้งภาพและความหมายที่ลึกซึ้งอย่างยิ่งด้วย กล่าวคือ ลักษณะของพระจันทร์ที่ลอยอยู่อย่างโดดเด่นและส่องแสงสว่างท่ามกลางความมืด เปรียบเหมือนกับพระเวสสันดรผู้ทรงเป็นเอกบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ทรงใช้พระปัญญาเอาชนะกิเลสและอวิชาต่างๆ ได้อย่างสิ้นเชิง รัศมีที่เปล่งประกายล้อมรอบพระจันทร์นั้นแสดงถึงพลังแห่ง พระบารมีที่พระองค์มุ่งมั่นบำเพ็ญเพียร อันเป็นเสมือนเกราะป้องกันพระองค์มิให้ถูกกิเลสใดๆ เข้ามาครอบงำ หรืออีกนัยหนึ่ง รัศมีของพระจันทร์ที่ทรงกลดนั้นเป็นสิ่งที่เสริมให้พระจันทร์ดูเด่นยิ่งขึ้น คือแสดงให้เห็นว่าการที่พระองค์สามารถตัดกิเลสต่างๆ ได้ ไม่ยึดติดกับทรัพย์สมบัติใดๆ แม้แต่พระโอรสและพระธิดาที่ทรงรักยิ่ง ก็ยังทรงบริจาคให้เป็นทานได้นั้น ทำให้พระองค์มีพระบารมีเพิ่มพูนยิ่งขึ้นด้วย นอกจากนี้การเปรียบเทียบโดยใช้พระจันทร์ซึ่งเป็นเพียงสิ่งเดียวในธรรมชาติที่สามารถให้แสงสว่างในยามค่ำคืน อันเป็นประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์อย่างอนเนกอนันต์เช่นนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นความหวังของทั้งมนุษย์และสรรพสัตว์ต่างๆ พระองค์จะเป็นผู้นำทางสรรพสัตว์ทั้งหลายไปสู่จุดหมายคือพระนิพพานได้อีกด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การใช้ภาพพจน์แบบอุปมาในตอนนี้ไม่เพียงแต่ให้ความหมายที่ลึกซึ้งแต่ยังแสดงถึงการยกย่องสรรเสริญในพระบารมีของ พระเวสสันดรด้วย

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘.

การใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อชมความงามของพระเวสสันดรในเรื่องนี้มีลักษณะที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ กวีมิได้กล่าวชมความงามของพระเวสสันดรจากรูปลักษณะที่ปรากฏภายนอกทีละส่วนๆ ดังที่กวีส่วนมากนิยมใช้เพื่อกล่าวชมตัวละครเอกฝ่ายชายในเรื่องอื่นๆ แต่กวีกลับใช้บทเปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงความงามของพระเวสสันดรควบคู่ไปกับการสรรเสริญการบำเพ็ญบารมีและบุญญาธิการของพระองค์ด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพราะกวีต้องการแต่งให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของเรื่อง ที่มุ่งแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์มากกว่าที่จะยกย่องพระโพธิสัตว์ว่ามีลักษณะที่งดงามเฉกเช่นตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณคดีเรื่องอื่น อย่างไรก็ตาม กวีก็ยังหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องดำเนินตามขนบในการประพันธ์เกี่ยวกับแบบฉบับของตัวละครที่จะต้องมามีลักษณะที่พิเศษกว่าคนปกติ ทั้งในด้านคุณสมบัติและรูปลักษณ์ แม้สิ่งเหล่านี้จะไม่ถูกถ่ายทอดออกมาอย่างเด่นชัดอย่างไรในเรื่องอื่นๆ

การเปรียบเทียบที่ยึดถือตามขนบในการประพันธ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่กวีไทยดำเนินสืบทอดกันมานั้นเป็นสิ่งที่คุ้นเคยสำหรับผู้อ่านผู้ฟัง จึงทำให้เกิดการยอมรับได้ง่าย และถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างตัวละครในเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างให้พระเวสสันดรมีลักษณะที่งามและดีเด่นเป็นพิเศษ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความศรัทธาพระเวสสันดร และเชื่อมั่นในการบำเพ็ญบารมีของพระองค์

ในการกล่าวถึงเนื้อหาที่เน้นอารมณ์หรือความรู้สึกต่างๆ ที่เป็นนามธรรมนั้น กวีได้ใช้ภาพพจน์แบบอุปมาช่วยในการสื่อความหมายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความรู้สึกเช่นนั้นได้ตรงตามที่กวีต้องการด้วยตัวอย่างเช่น

โล โภธิสตฺโต ปางนั้นสมเด็จพระบรมนราพิสุทธิ
 พุทธางกูร ได้ฟังพรหมณินบายทูลขอสองกุมาร มีน้ำพระทัย
 ชื่นบานเอิบอาบ ด้วยกุศลลาภอันเลิศฟ้า อุปมาเหมือนบุรุษ
 อันยากไร้ มีผู้นำทรัพย์มานับให้พันตำลึงถึงมือแล้วเมื่อใด
 น้ำพระทัย ท้าวเธอก็ปราโมทย์เหมือนฉะนั้น^{๕๕}

พระเวสสันดรทรงเป็นผู้ที่ใฝ่ในการบำเพ็ญทาน เมื่อพระองค์ครองราชย์อยู่ในเมืองสีพีก็ทรงบริจาคทานแก่ชาวเมืองที่มารอรับพระราชทานสิ่งต่างๆ โดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะด้วยพระทัยที่

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

ศรัทธาในการบำเพ็ญทานอย่างแท้จริง แต่เมื่อพระองค์ถูกเนรเทศให้มาอยู่ป่าจึงทำให้ไม่มีโอกาสได้บำเพ็ญทานตามพระอภัยคำของพระองค์ การที่ชูชกเดินทางมาหาพระองค์ที่เขาวงกตเพื่อขอสองกุมารเช่นนี้ ทำให้พระองค์ได้มีโอกาสบำเพ็ญทานบารมีอีกครั้ง การเปรียบเทียบในตอนนี้นี้จึงมุ่งแสดงความรู้สึกปิติยินดีของพระเวสสันดรที่จะได้ทำในสิ่งที่ถูกกับพระอภัยคำของพระองค์ และเป็นสิ่งที่พระองค์ใฝ่รอมานานนั่นเอง

... ว่าไอ้เจ้าเพื่อนเชษฐาใจของพ่อเอ๋ย เจ้าเคยกระทำความ
ไว้เป็นไฉนจึงมาตกเชษฐาใจได้ยากอนาถา ให้พรหมณ์ชราวาง
ร้ายกาจ ตะแกมาทำสีหนาทโผยโผยตี...ธชี่เอ๋ยกระไรเลยไม่
เกรงขามเราบ้างเมื่อยามจน จะคิดดูบ้างเป็นไรว่าลูกทั้งสองคนคู่
ชีวาตม์ ยังตั้งใจให้ขาดมิให้เสียประโยชน์ แต่ก่อนสอดค่าสินไถ่
สืบมาถึงสี่ชั่ว ผู้อื่นรู้จักเกรงกลัวไม่ทำได้เหมือนพรหมณ์ผู้นี้
วาริขุสเสว เม สโต เสมียนหนึ่งพรานเบ็ดมาตีปลาที่หน้าไซ
บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉน ตัวเราผู้ทำทานเหมือนตัวปลา
พระโพธิญาณในภายหน้านั้นคือไซ พรารณาจะเข้าไปจึงยก
พระลูกให้เป็นทานบารมี พระลูกรักทั้งสองศรีดังกระแสนินธุ์
พรหมณ์ประมาทหมิ่นมาด่าตีเสมียนกระทุ่มวาริให้ปลาตื่น^{๕๕}

ตัวอย่างนี้เป็นการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อแสดงถึงความรู้สึกทุกข์ทรมานพระทัยของพระเวสสันดรที่ต้องทนเห็นพระโอรสและพระธิดาที่พระองค์รักประดุจแก้วตาดวงใจ ถูกชูชกโผยตีต่อหน้าพระพักตร์ โดยที่พระองค์มิอาจช่วยเหลือห้ามปรามได้ เพราะทรงยกสองกุมารให้เป็นสิทธิ์ขาดแก่ชูชกเพื่อหวังพระโพธิญาณอันจะเป็นเครื่องนำมาสรรพัสตวิไปสู่ความพ้นทุกข์ โดยกวีได้เปรียบเทียบการที่พระเวสสันดรมุ่งแสวงหาพระโพธิญาณ ว่าเหมือนกับปลาที่กำลังจะว่ายเข้าไปหาไซ และเปรียบเทียบการที่ชูชกตีสองกุมารต่อหน้าพระเวสสันดร เหมือนกับคนที่มากวนน้ำให้ขุ่นทำให้ปลาแตกตื่น การกระทำของชูชกดังกล่าวมีผลทำให้พระทัยที่มุ่งมั่นในการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรต้องสั่นคลอนจนแทบจะไม่อาจดำรงทานบารมีนั้นไว้ได้ การใช้ภาพพจน์แบบอุปมาในตอนนี้นี้ กวีได้แจ่มแจ้งทั้งบทอุปไมยและบทอุปมาไว้อย่างชัดเจน ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเหตุการณ์และเข้าใจความรู้สึกของพระเวสสันดรในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

... เมื่อจากบุรีทุเรศมา ก็พร้อมหน้าทั้งลูกผู้เป็นเพื่อน
 ทุกข์ สำคัญว่าจะเป็นสุขประสาทยากเมื่อยามจน ครั้นลูกหาย
 ทั้งสองคนก็สิ้นคิด บังคมทูลพระสามีก็มีได้ตรัสปรานีแต่สักนิด
 สักหน่อยหนึ่ง ท้าวเธอก็ขังขังตั้งพระองค์ ดูเหมือนทรงขัดเคือง
 เต็มเดือดด้วยอันใด นางก็เศร้าสร้อยสลดพระทัย ดังเอาเหล็ก
 แดงมาแทงใจให้เจ็บจิตนี้เหลือทน อุปมาเหมือนคนไข้หนักแล้ว
 มินำ ยังแพทย์เอาพิษมาวางซ้ำให้เวทนา เห็นชีวิตนี้คงจะไม่รอด
 ไปสักก็วัน^{๔๖}

ตัวอย่างข้างต้นนี้ ตอนนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่พระนางมัทรีกลับมาจากแสวงหาผลไม้
 ในป่าแล้วไม่พบสองกุมาร ทำให้พระนางเกิดความวิตกกังวลเกรงว่าจะต้องสูญเสียสองกุมารไป
 ความวิตกกังวลดังกล่าวทำให้พระทัยของพระนางเร่าร้อนและเจ็บปวด ซึ่งกวีเปรียบว่าเหมือนกับ
 เอาเหล็กแดงหรือเหล็กที่เผาไฟมาแทงเข้าที่ใจ และกวียังได้เปรียบสภาพจิตใจของพระนางในขณะนั้น
 ว่ามีความบอบซ้ำเหมือนกับคนที่ป่วยเป็นไข้หนัก (เพราะทุกขใจที่หาสองกุมารไม่พบ) และเปรียบ
 พระเวสสันดรเป็นแพทย์หรือเป็นผู้ที่สามารถจะรักษาอาการไข้นั้นได้ เพราะพระองค์เป็นผู้เดียวที่จะ
 ชี้แจงให้พระนางทราบได้ว่าสองกุมารหายไปไหน แต่พระเวสสันดรกลับไม่ทรงตรัสอะไร ซ้ำยัง
 แสดงที่ท่าทรมานต่อพระนางอีก พฤติกรรมของพระเวสสันดรในตอนนี้นักกวีเปรียบเทียบว่าเหมือน
 กับแพทย์ที่ไม่เพียงแต่ไม่ยอมรักษาอาการให้คนไข้เท่านั้น แต่ยังวางยาพิษคนไข้ผู้นั้นเสียอีก อาจ
 กล่าวได้ว่าบทเปรียบเทียบในตอนนี้แสดงถึงความรู้สึกทุกข์ระทมภายในพระทัยของพระนางมัทรีได้
 อย่างกระจ่างแจ้ง ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจความรู้สึกของพระนางมัทรีได้ดียิ่งขึ้น และอาจพัฒนา
 อารมณ์ไปจนถึงขั้นเกิดความรู้สึกเห็นอกเห็นใจพระนางมัทรี ซึ่งประการหลังนี้นับเป็นความสำเร็จ
 ของกวีในการทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามอารมณ์ของเรื่องตามที่กวีมุ่งหมายไว้ด้วย

ในการกล่าวถึงธรรมชาติในเรื่องนี้ กวีได้ใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อให้ผู้อ่านสามารถ
 จินตนาการภาพตามที่กวีพรรณนาได้ด้วย ตัวอย่างเช่น

ครั้นเมื่อเวลาลมชายรำพายพัด กิ่งก้านก็ไกวกวัดสะบัด
 โบก ต้นลำยอดเขี่ยอนโยกอยู่ไปมา อิวมาณวา เหมือนมาณพ

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕-๒๗๖.

เสพซึ่งสุราเมื่อแรกเริ่มพึงรู้รส ได้ดูดดื่มคราวเดียวไม่ทันหมดก็
เมามาย จะตั้งตรงดำรงกายบั้งรอดด้วยสุราร้ายฤทธิ์แรงเมา^{๔๗}

ตัวอย่างนี้ก็ได้กล่าวเปรียบเทียบปลายยอดของต้นไม้ที่โอนเอนไปตามแรงลม เหมือน
กับคนที่เพิ่งทดลองเสพสุราเป็นครั้งแรกแล้วเกิดอาการเมามายจนไม่อาจควบคุมการทรงตัวได้ ทำให้
ต้องเดินโซเซไปมา การนำกิริยาอาการของคนเมาเหล่านี้มาเปรียบกับธรรมชาติเช่นนี้ยังพบในตอน
อื่นด้วย เช่น ตอนที่กล่าวถึงหมูนกที่พากันมาจิกกินเกสรและชื่นชมความงามของดอกไม้ ความว่า

นกหลายเหล่ามาเก็บเอารสเกสรดอกไม้ไปกินบ้าง และ
ลางพวกก็เกลือกเอารสและกลิ่นบุปผชาติ ลางอย่างก็ดูเหมือนจะ
มัวเมาดั่งนกละเมินเหล่าเสพสุรา^{๔๘}

ตัวอย่างนี้ก็ได้เปรียบเทียบกิริยาอาการของนกที่เกลือกกลิ้งและวนเวียนเสพรสและกลิ่น
ของดอกไม้ นั่นอย่างเมามายนั้นเหมือนกับนกละเมินที่มัวเมาอยู่กับการเสพสุรา การเปรียบเทียบ
เช่นนี้จะทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพธรรมชาติตามที่กวีพรรณนาได้อย่างมีชีวิตชีวายิ่งขึ้น

บ้างผลิดอกออกใบระบัดอ่อน กิ่งก้านอรชรตั้งชันฉัตร^{๔๙}

การเปรียบเทียบกิ่งไม้ที่อ่อนช้อยเหมือนกับชันฉัตรในตอนี้ จะทำให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถนึก
เห็นภาพของกิ่งไม้ที่เลื้อยพันกันเป็นวงรอบหลายชั้นจนมองดูเหมือนฉัตร ซึ่งเป็นภาพที่งดงามตาม
ธรรมชาติ อันจะทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกที่ نرمโยไปกับธรรมชาติที่งดงามเช่นนั้นด้วย

ในการพรรณนาถึงกองทัพของพระเจ้ากรุงสุโขทัยที่เสด็จมารับพระเวสสันดรที่เขาวงกต กวี
ต้องการจะแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของกองทัพ จึงได้ใช้ภาพพจน์แบบอุปมาในการเปรียบเทียบเพื่อ
ให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดจินตนาการและเห็นถึงความยิ่งใหญ่ของกองทัพดังกล่าวด้วย ดังนี้

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๓.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๘.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

หมู่พหลพยุหบาตรกระบวนพล ดุนี้ก็เกลื่อนกล่นกลาด
พนาเวศ ดุจหนึ่งคลื่นในสมุทรสาครศบมิฐูกี้โกฏี^{๙๐}

การพรรณนาถึงกองทัพในตอนนี้อีกก็ใช้การเปรียบเทียบเพื่อแสดงให้เห็นว่ากองทัพที่ยกมานี้เป็นกองทัพใหญ่ มีไพร่พลช้างม้าและพาหนะต่างๆ ติดตามมาในกองทัพมากมายต่อเนื่องกันหลายขบวนไม่รู้จบ จนมองดูเหมือนกับคลื่นในมหาสมุทรที่หนุนเนื่องกันมาอย่างไม่ขาดระยะ การเปรียบเทียบในตอนนี้อาจทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการภาพกองทัพของพระเจ้ากรุงสุโขทัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ทั้งลำเนียงจตุรงค์คณาม้ารถชบทจรพล ก็อิงเอิกเพียง
จะพกเพิกแผ่นพสุธาดลกัมปนาท^{๙๑}

การเปรียบเทียบในตอนนี้อีกแสดงให้เห็นการเคลื่อนพลของกองทัพใหญ่ซึ่งประกอบด้วยคนและสัตว์พาหนะจำนวนมาก ทำให้เกิดเสียงดังสนั่น ซึ่งก็จะได้เปรียบเสียงที่ดังสนั่นเช่นนั้นกับเสียงแผ่นดินถล่ม ซึ่งเป็นเสียงที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกหวาดหวั่นนั่นเอง

๕.๑.๓.๒ อุปลักษณ์ (metaphor) คือภาพพจน์ที่แสดงลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยนำลักษณะเด่นของอีกสิ่งหนึ่งขึ้นมากล่าวแทน ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์นี้มีลักษณะคล้ายกับภาพพจน์แบบอุปมา ต่างกันตรงที่ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์จะไม่เปรียบเทียบสิ่งนั้นเป็นสิ่งนั้นอย่างตรงไปตรงมา แต่จะกล่าวเปรียบเทียบเป็นนัยๆ เพื่อให้ผู้อ่านตีความสิ่งนั้นด้วยตนเอง จึงสามารถให้ความหมายที่ลึกซึ้งกว่าการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา ตัวอย่างของภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาต่างๆ ในเรื่องนี้ มีดังนี้

...พระหัตถ์ขวาอุบพระปฤษฎางค์พระโอรส เธอก็ทรง
กำสรดสะอื้นให้ ว่าไฉ่เจ้าดวงหทัยนัยนเนตรเวสสันดรของแม่เอ๋ย
ไม่ควรเลยพระลูกรักมาต้องโทษ^{๙๒}

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๗.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๓.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๔๘.

เนื้อความนี้กล่าวถึงตอนที่พระนางมุสตีกำลังคร่ำครวญด้วยความอาลัย เมื่อทรงทราบว่า พระเวสสันดรต้องถูกเนรเทศออกจากเมือง คำว่า “ดวงหทัยนัยนเนตร” เป็นคำที่พระนางมุสตีใช้เรียกพระเวสสันดร เพื่อแสดงถึงความรู้สึกรักและผูกพันอย่างลึกซึ้งระหว่างแม่กับลูก การเปรียบพระเวสสันดรเป็นดวงใจและดวงตาเช่นนี้ ย่อมหมายความว่าพระเวสสันดร เป็นพระโอรสที่เป็นที่รักยิ่งของพระนาง เนื่องจากดวงใจและดวงตาเป็นอวัยวะสำคัญของมนุษย์ที่ผู้เป็นเจ้าของรักและต้องถนอมรักษาไว้นั่นเอง

นอกจากการใช้คำเรียกอวัยวะที่สำคัญของร่างกาย เพื่อหมายถึงบุคคลอันเป็นที่รักแล้ว ยังมีการใช้สิ่งอื่นเปรียบแทนได้อีก ตัวอย่างเช่น

โอ้เจ้าดวงสุริยันจันทรทั้งคู่ของแม่เอ๋ย แม่ไม่รู้เลยว่าเจ้า
จะหนีพระมารดาไปสู่พระพาราไดม์ไม่รู้ที่^{๙๓}

ตัวอย่างนี้ใช้คำว่า “สุริยันจันทร” ซึ่งหมายถึงพระอาทิตย์กับพระจันทร์แทนการกล่าวถึงสองกุมาร การเปรียบสองกุมารเป็นพระอาทิตย์กับพระจันทร์ซึ่งเป็นสิ่งที่ให้แสงสว่างแก่โลก แสดงให้เห็นว่า สองกุมารมีความสำคัญแก่พระนางมัทรีเป็นอย่างมาก และเป็นความหวังของพระนางด้วย หากขาดสองกุมารพระองค์คงหมดสิ้นความหวัง เหมือนกับโลกขาดแสงจากพระอาทิตย์และพระจันทร์ทำให้ทุกสรรพสิ่งต้องตกอยู่ในความมืดมิด

จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๋ยหรือว่าเจ้า
ทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล^{๙๔}

คำว่า “มณฑา” หมายถึง ดอกไม้ การเปรียบสองกุมารเป็นดอกไม้ แสดงว่าสองกุมารเป็นสิ่งที่บอบบาง น่าทะนุถนอม ดังนั้น การใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณะในตัวอย่างนี้จึงแสดงถึงความรู้สึกรักและทะนุถนอมที่พระนางมัทรีมีต่อสองกุมารได้เป็นอย่างดี

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าการใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณะเพื่อเรียกบุคคลอันเป็นที่รักสามารถใช้คำเรียกแทนได้อย่างหลากหลาย และแม้ว่าคำแต่ละคำจะมีความหมายในระดับลึกที่

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๖.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕.

แตกต่างกัน แต่ทุกคำก็ล้วนแสดงถึงความรักที่ผู้เรียกมีต่อผู้ที่ถูกเรียกอย่างลึกซึ้ง การที่กวีใช้ ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ดังกล่าว จึงสามารถเร้าอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดแก่ผู้อ่านผู้ฟังได้ง่ายขึ้นด้วย

มิ่งนี้สุดแท้แต่ว่าใครเขายังให้ก็จะไปฮือแห่โหมเอาให้สิ้น
อ้ายเสือเดมาจ่าศีล ใครเลยจะรู้เล่ห์^{๔๕}

เนื้อความตอนนี้กล่าวเปรียบชุกว่าเป็น “เสือเดมาจ่าศีล” คำว่า “เสือ” นอกจากจะหมายถึง สัตว์ชนิดหนึ่งที่มีนิสัยดุร้ายแล้ว ยังนำมาใช้เพื่อแสดงถึงอุปนิสัยของมนุษย์ด้วย โดยมีความหมาย เป็นนัย หมายถึงคนที่ร้ายกาจ หรือคนที่มีเล่ห์เหลี่ยมมาก ส่วนคำว่า “จ่าศีล” หมายถึง การรักษาศีล และมีความหมายโดยนัยหมายถึง คนที่สงบนิ่ง มีคุณธรรม ซึ่งมีความหมายขัดแย้งกับคำว่า “เสือ” ดังกล่าวข้างต้น คำว่า “เสือเดมาจ่าศีล” ในที่นี้จึงให้ความหมายที่ขัดแย้งกันเองระหว่างพฤติกรรม กับจิตใจของคนผู้นั้น ดังนั้นการเปรียบชุกเป็น “เสือเดมาจ่าศีล” จึงหมายความว่า ชุกเสดแสรังทำ เป็นคนดี แต่ภายในใจนั้นเต็มไปด้วยเล่ห์เหลี่ยมและความร้ายกาจต่างๆ ลักษณะเช่นนี้เป็นส่วน หนึ่งที่ช่วยสร้างความเป็นตัวละครประกอบของชุกให้เด่นชัดขึ้นด้วย

พระพุทธเจ้าข้า ใ่ว่าจะไร้ญาติขาดคนเมื่อไรมี ลูกน้อย
นิตหนึ่งเท่านั้นจะทำอะไรได้ ถึงจะเลี้ยงไว้ก็คงจะขายพระบาท
สองหล่อนก็ยากปากก็กล้ำระอาใจ วาสฏกริฎจะไรซึ่งพิชชีย์
ชาวเมืองก็จะโกรธเกรี้ยวพาโลเลี้ยวไล่ขับให้อัประมาณ ขับ
พระลูกเจ้าแล้วสิมิหน้า ยังจะซ้ำพระเจ้าหลานลงเป็นสอง จะ
เลื่องลือระบือก้องทุกคำเข้า ไ้อ้พระทูลเกล้าได้ตัดต้นแล้วก็โค่น
เหง้าเทัญทั้งถอน จะอาลัยอาวรณ์ไปไยมี...^{๔๖}

เนื้อความตอนนี้เป็นตอนที่พระนางมัทรีพาสองกุมารมาทูลลาพระเจ้ากรุงสุโขทัย เมื่อ พระเจ้ากรุงสุโขทัยขอให้สองกุมารอยู่ในพระนครเพราะเกรงว่าจะไปลำบาก พระนางมัทรีทรงตัดพ้อ พระเจ้ากรุงสุโขทัยด้วยความคับแค้นพระทัยที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงเนรเทศพระเวสสันดรออกจาก เมือง อีกทั้งยังยืนยันที่จะพาสองกุมารไปให้ได้ การที่พระนางมัทรีกล่าวว่า “วาสฏกริฎจะไรซึ่งพิชชีย์” ก็เพื่อแสดงให้เห็นพระเจ้ากรุงสุโขทัยทราบว่า เมื่อพระองค์สั่งให้เนรเทศพระเวสสันดรเพราะ

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙.

พระเวสสันดรก่อเหตุให้ระคายเคืองเบื้องพระยุคลบาท พระองค์ก็ไม่ควรที่จะให้สองกุมารซึ่งเป็นหน่อเนื้อเชื้อไขของพระเวสสันดรผู้มีโทษนั้นอยู่ในพระนครอีกต่อไป เพราะอาจทำให้พระองค์ทรงเดือดร้อนในภายหลังได้ โดยเปรียบพระเวสสันดรเป็นवासुกรี และเปรียบสองกุมารเป็นเชื้อขของवासुกรีนั่นเอง ส่วนในตอนท้ายที่พระนางได้กล่าวว่า "โอ้พระทูลเกล้าได้ตัดต้นแล้วก็โค่นเหง้าเชิญทิ้งถอน" หมายความว่า เมื่อพระเจ้ากรุงสุทศสามารถตัดอาลัยในพระเวสสันดรซึ่งเป็นพระโอรสของพระองค์ได้ก็ไม่ควรที่จะอาลัยในสองกุมารซึ่งเป็นเพียงพระนัดดาอีก โดยเปรียบพระเวสสันดรเป็นต้นไม้ที่ถูกตัด และเปรียบสองกุมารเป็นเหง้าของต้นไม้ นั่น การใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ในตอนนี่จึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยถ่ายทอดความรู้สึกคับแค้นพระทัยของพระนางมัทรีออกมาด้วยถ้อยคำที่กล่าวเป็นนัยอย่างเสียดสีประชดประชัน แทนถ้อยคำที่กล่าวหาอย่างรุนแรงและตรงไปตรงมา ซึ่งพระนางมัทรีไม่อาจตรัสได้เพราะพระเจ้ากรุงสุทศราชานั้นทรงเหนือกว่าพระนางทั้งทางด้านคุณวุฒิและวัยวุฒิ นอกจากนี้การใช้ถ้อยคำที่กล่าวเป็นนัยอย่างเสียดสีประชดประชันเช่นนี้ยังสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังที่เกิดอารมณ์ร่วมไปกับพระนางมัทรีในตอนนี้ได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

การใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นเกิดจากการนำลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากล่าวทันทีโดยไม่มีคำเชื่อมโยง การใช้ภาพพจน์ในลักษณะนี้สื่อความหมายได้ลึกซึ้งกว่าการใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบอย่างตรงไปตรงมาแบบอุปมา อย่างไรก็ตาม ยังมีการใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์อีกลักษณะหนึ่งที่ใช้กล่าวเปรียบเทียบเพื่อเชื่อมโยงความคิดจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่งโดยอาศัยคำเชื่อมนี้คล้ายกับภาพพจน์แบบอุปมา แต่ทำให้ความหมายของสิ่งที่เปรียบหนักแน่นกว่า และเน้นให้เห็นความเป็นสิ่งเดียวกันได้มากกว่า เพราะใช้คำว่า "เป็น" หรือ "คือ" เป็นคำเชื่อมระหว่างสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกัน^{๙๙} ตัวอย่างของการใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ที่มีคำเชื่อม ได้แก่

...ทั่วปริมณฑลขอบเขตทั้งสามโยชน์เป็นกำหนด ซึ่ง
 สมเด็จพระยอดประยูรศมภูภักษัตรา อันทรงแผ่พรหมวิหาร
 สี่มาไปกางกัน คือข่ายเพชรทั้งเจ็ดชั้นช่วยกำบังภัย^{๑๐๐}

^{๙๙} ชูติมา พลานเวช, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทเห่กล่อมพระบรรทม" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๒๙), หน้า ๑๕๙. (อรรถาธิบาย)

^{๑๐๐} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๓๘๕.

ตัวอย่างนี้ก็กล่าวเปรียบพรหมวิหารธรรมที่พระเวสสันดรแม่ไปย้งสรรพสัตว์รอบบริเวณ พระอาศรมเป็นชายเพชรเจ็ดชั้นที่ช่วยป้องกันภัย การนำ “เพชร” ซึ่งเป็นธาตุที่มีความแข็งมากที่สุด มาเปรียบแทนในที่นี้แสดงให้เห็นว่าพลังอำนาจที่มาช่วยปกป้องสรรพสัตว์เหล่านั้นมีความแข็งแกร่ง ยิ่งนัก และยิ่งพลังอำนาจนั้นมีมากถึง “๗ ชั้น” ก็ยิ่งมีความแข็งแกร่งเพิ่มขึ้นจนยากที่จะถูกทำลาย ลงได้ การเปรียบเทียบในตอนนี้จึงแสดงถึงความอัศจรรย์อันเป็นพลังแห่งพรหมวิหารธรรม และเป็น สิ่งที่ช่วยเสริมสร้างบุญญาธิการของพระเวสสันดรให้เด่นชัดขึ้นด้วย

ขึ้นชื่อว่าบุตรเป็นที่สุดแสนเสนาหา ถึงจะชั่วช้าประการใด
ใจสามารถ เป็นหนามเสี้ยนเบียนประชาราษฎร์ควรห้ามเฝ้า จะ
ตัดจากลูกเด็านั้นไม่ขาด^{๙๙}

“หนาม” และ “เสี้ยน” เป็นส่วนแหลมๆ ที่ยื่นออกจากกิ่งไม้หรือเนื้อไม้ซึ่งอาจทำอันตรายแก่ ผู้ที่ไปสัมผัสได้ การกล่าวเปรียบบุคคลผู้หนึ่งผู้ใดเป็นหนามเสี้ยนย่อมแสดงว่าบุคคลผู้นั้นเป็น บุคคลอันตรายที่จะนำความเดือดร้อนมาให้ เนื้อความในตอนนี้ได้กล่าวเปรียบพระเวสสันดรเป็น หนามเสี้ยน เนื่องจากพระองค์ได้บริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ ซึ่งเป็นช้างคู่บ้านคู่เมืองให้แก่ พรหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์ไป ทำให้ประชาชนชาวเมืองสีพีไม่พอใจ อย่างไรก็ตาม การกล่าว เปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงสิ่งที่จะนำความเดือดร้อนมาให้ หรือสิ่งที่จะเข้ามาเป็นอุปสรรคขัดขวาง ความก้าวหน้าในการกระทำสิ่งต่างๆ โดยนำลักษณะเด่นของสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติที่ให้โทษหรือเป็น อันตรายต่อมนุษย์มาเปรียบแทนเช่นนี้ ยังปรากฏในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ชูชกรำพึงกับตัวเองเกี่ยวกับการ ที่ตนจะเข้าไปขอสงกุมารจากพระเวสสันดร ซึ่งชูชกรเกรงว่าหากตนเข้าไปขอสงกุมารในเวลา ที่พระนางมัทรีอยู่ด้วยก็จะต้องถูกพระนางมัทรีขัดขวางอย่างแน่นอน ดังนี้

ธรรมดาว่าสตรีนี้เป็นเกาะแก่งกีดกระแสดูกุล มีมัจฉริยะ
มีดมนคือตัวมาร ยามเมื่อสามีจะทำทานมักทำลาย ด้วย
แยบคายคอยคั่นดิ่ง เข้าทักท้วงให้ทอดทิ้งเสียศรัทธาผล^{๑๐๐}

คำว่า “เกาะ” “แก่ง” และ “มาร” เป็นคำที่ภีณำมาใช้เปรียบเพื่อหมายถึงอุปสรรคที่คอย ขวางกั้นการทำความดี “เกาะ” และ “แก่ง” ที่มีอยู่ในแม่น้ำหรือทะเลย่อมเป็นสิ่งที่กีดขวางการ

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

สัญจรทางน้ำ และเป็นสิ่งที่กั้นกระแสน้ำไม่ให้ไหลไปตามปกติ ส่วน “มาร” เป็นคำที่สมมติขึ้นแทนสิ่งที่ชั่วร้ายที่คอยขัดขวางการทำความดีของผู้อื่น การกล่าวเปรียบเทียบข้างต้นจึงหมายความว่า สตรี (ในที่นี้หมายถึงนางมัทรี) จะเป็นผู้ที่คอยขัดขวางการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร เพราะสตรีมักจะมีอารมณ์ระหิณี ดังนั้น หากให้ชูชกอยู่รองกว่าพระนางมัทรีจะกลับมาก็คงเป็นการยากที่ชูชกจะได้สองกุมารไปเป็นทาส เพราะพระนางคงไม่อาจตัดใจให้พระเวสสันดรประทานสองกุมารให้เป็นทานได้ง่ายๆ

ข้าพระบาทจะตามเสด็จไปไม่ขออยู่ จะเอาชีวิตและกาย
 นี้ไปสู้สนองพระคุณกว่าจะสิ้นบุญข้ามัทรี ที่จะละพระราชสามี
 นั้นหามิได้ แม้จะตกไร่แสนกัณดาร จะบริโภคมูลผลาหารต่าง
 โภชนา ก็จะมีผู้ทรมานหามาปฏิบัติพระองค์ ถึงแม้มาตรจะ
 ปลดปลงก็มีได้คิด จะเอาชีวิตนี้เป็นเกือกทองฉลองพระบาท^{๑๑๑}

การใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ในตัวอย่างนี้ แสดงถึงความจงรักภักดีที่พระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดรอย่างยิ่งยวด การที่พระนางมัทรียอมเอาชีวิตทั้งชีวิตของพระนางมาอุทิศเป็นเกือกทองฉลองพระบาทของพระเวสสันดร แสดงว่าพระนางพร้อมที่จะสละพระองค์มาคอยปรนนิบัติรับใช้และติดตามพระเวสสันดรไปทุกหนทุกแห่ง เหมือนกับรองเท้าที่ทำหน้าที่ปกป้องและรองรับเท้าของผู้ที่สวมใส่อยู่ตลอดเวลานั่นเอง

นอกจากการใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ยังมีการใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ในเนื้อความที่สำคัญตอนหนึ่ง ได้แก่ ตอนที่พระเวสสันดรตรัสเรียกชาลีและกัณหาขึ้นจากสระโบกขรณี พระเวสสันดรได้ตรัสโน้มน้าวพระทัยของพระชาลีและกัณหาให้ยอมไปเป็นทาสของชูชกเพื่อเห็นแก่พระโพธิญาณอันจะนำสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ โดยพระองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบพระชาลีและกัณหาเป็นมหาสำเภาทองที่จะนำพาสรรพสัตว์ต่างๆ ไปสู่ฝั่งหรือพระนิพพาน ดังนี้

พระลูกเอ๋ย พ่อเห็นแต่หน้าเจ้าพระพี่น้องทั้งสองรา เจ้า
จงมาเป็นมหาสำเภาทองธรรมชาติ อันนายช่างฉลาดจำลองทำ
 ด้วยกงแก้วประจำตึงด้วยเพชรเนนหนา แก้วประพาฬแผ่เป็น

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๙.

ดาตฟ้าฝาระบูรเบิดเปิดช่องน้ำ แก้วไพฑูรย์กระทำเป็นราโท
 โมราประทับสลบสลัก กรอบลายรายดอกกรักเนาวิรัตน์ฉลุฉลัก
 เป็นรูปสัตว์ภาพเพชรนิลแถม แกมหงส์วิหคระหนกคาบลาดรด
 มังกรกัดกอดแก้วแก้วเป็นก้านชดดูสดใส ครั้นสำเร็จลำสำภา
 แล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะทรงเครื่องต้นมงคลพิชัย
 สำหรับกษัตริย์ ดังจะเอาพระสมาบติกระหวัดทรงเป็นสร้อย
 สังวาลอยู่สรรพเสร็จ จะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชรอันคมกล้า
 สุนทรจะย่างเยื้องลงสู่ที่นั่งท้ายเกตราสูงระหง แล้วไปด้วยทวนธง
 เศวตฉัตร วายุวิเวกพัดอยู่เฉื่อยฉิว สำภาทองก็จะล่องลิวไป
 ตามลม สรรพสัตว์ก็จะขึ้นชมโลมนัส ถึงจะเกิดลมภาพาน
 กระพือพัดคือโลโภ ถึงจะโตสักแสนโตตั้งดีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นโครม
 โถมกระแทก สำภานี้ก็มิได้วอกแวกวาบหวั่นไหว ก็จะแล่นระรี่
 เรื่อยเฉื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานคร
 นฤพาน พระลูกเอ๋ยเจ้าจะนั่งนานอยู่ไยในสระศรี ขึ้นมาสิ้นะพ้อ
 มาแม่มา มาช่วยพระบิดายกยอดปิยบุตรทานบารมี แต่ในครั้งเดียว
 นี้เกิด^{๑๐๒}

การเปรียบเทียบสองกุมารเป็นสำภาทองเช่นนี้ เป็นการเปรียบเทียบเพื่อแสดงว่าสองกุมาร
 เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้พระเวสสันดรได้เพิ่มพูนทานบารมีจนสามารถนำสรรพสัตว์ทั้งหลาย
 ข้ามพ้นทะเลแห่งสังสารวัฏไปสู่ฝั่งคือพระนิพพานได้ เจกเช่นเดียวกับพ่อค้าพาณิชที่ต้องอาศัย
 สำภาเพื่อบรรทุกสินค้าข้ามน้ำข้ามทะเลไปส่งยังจุดหมายปลายทางนั่นเอง

๕.๑.๓.๓ ปุคลาธิษฐาน (personification) คือภาพพจน์ที่เกิดจากการนำเอา
 ธรรมชาติ วัตถุ หรือสิ่งที่เป็นนามธรรมต่างๆ มากล่าวถึงโดยทำให้สิ่งนั้นมีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึก
 นึกคิด และสามารถแสดงพฤติกรรมต่างๆ ได้เช่นเดียวกับมนุษย์ เพื่อเน้นอารมณ์ของเรื่อง หรือเน้น
 ความหมายของสิ่งที่ต้องการกล่าวถึงให้เด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ภาพพจน์แบบ
 ปุคลาธิษฐานเพื่อแสดงถึงบุญญาธิการหรืออำนาจแห่งการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์
 ซึ่งมักจะเกิดขึ้นภายหลังจากที่พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทานบารมีครั้งสำคัญแล้ว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐-๒๔๑.

อันว่าภาคพื้นพระธรณีอันหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่น โยชน์ เสียงอุโฆษครื้นครั่นดังไฟบรรลัยกัลป์จะผลาญโลกให้ ทำลายวายวินาศ ผุ่งสัตว์จัตุบาทวิบาทก็ตื่นตื่นแผ่นดินไฉนดิน ประหนึ่งว่าบัตินจะพลิกคว่ำปล้ำแพลงให้พลิกหงาย ออกนาง พระธรณีจะแยะแยกแตกกระจายอยู่รอนๆ สะเทือนสะท้าน เลื่อนลั่นอยู่ครื้นๆ ... ทั้งพญาเขาพระสุเมรุก็เอนอ่อนอยู่ทบเทา แก้วแก้วเนาวรัตน์แสนสัตรีรัตน์เรื่องร้องซ้องสาธุการอยู่ยิ่งมี ... เสียงกระโครมครื้นครั่น ฟ้าฝนสวรรค์ก็เฟื่องฟุ้งเป็นฟองฝอย เมฆลาเหาะลอยล่องแก้วอยู่แวววิบ งามสุรขยับขยิกขยี้ แลงสาย มณีแวววาบวาวสว่าง อสุรก็ขว้างขวานประหารอยู่เบรียงๆ เสียง สนั่นลั่นโลกวิจลจลาล^{๑๐๓}

เนื้อความตอนนี้ได้กล่าวถึงเหตุอัศจรรย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่พระเวสสันดรทรง บริจาคสองกุมารให้แก่ชูชกแล้ว การบริจาคตานในครั้งนี้ถือว่เป็นการบริจาคตานครั้งสำคัญและ ยิ่งใหญ่ของพระองค์ เนื่องจากพระองค์ได้บริจาคพระโอรสและพระธิดาที่พระองค์รักประดุจแก้วตา ดวงใจให้แก่ผู้อื่น เพื่อเห็นแก่พระโพธิญาณในภายหน้าอันจะนำพาสรรพสัตว์ทั้งหลายไปสู่แดน นฤพาน โดยไม่คำนึงถึงความทุกข์ระทมอย่างแสนสาหัสที่พระองค์จะทรงได้รับอันเนื่องมาจากการ พลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รักในครั้งนี้ การกระทำดังกล่าวจึงแสดงถึงความเสียสละที่ยิ่งใหญ่ ของพระองค์ เมื่อกวีต้องการจะแสดงความยิ่งใหญ่แห่งการบำเพ็ญทานบารมีในครั้งนี้ให้ปรากฏ เด่นชัดยิ่งขึ้นเพื่อสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านผู้ฟังยิ่งขึ้นไป จึงได้ใช้ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน เข้ามาเสริมในการพรรณนาครั้งนี้ โดยการสร้างภาพธรรมชาติให้กลายเป็นสิ่งที่มีชีวิตจิตใจเหมือน มนุษย์ สามารถรับรู้ถึงความยิ่งใหญ่ในการบำเพ็ญทานบารมีในครั้งนี้ และลำแดงอาการนอบน้อม ซ้องสาธุการต่อพระโพธิสัตว์เวสสันดรที่ได้บำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่เกินกว่าที่มนุษย์ธรรมดาทั่วไป จะทำได้ในครั้งนี้นั่นเอง

นอกจากการใช้ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานในตอนี่พรรณนาปาฏิหาริย์แล้ว ยังมีการใช้ ภาพพจน์ชนิดนี้ในตอนอื่นๆ ด้วย เช่น การพรรณนาถึงสภาพธรรมชาติในยามเย็นตอนที่พระอาทิตย์ กำลังจะลับขอบฟ้า กวีได้ใช้ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานแสดงถึงการเคลื่อนคล้อยของดวงอาทิตย์

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔-๒๔๖.

โดยให้พระอาทิตย์ทำกริยาอาการเหมือนมนุษย์ คือ “เอื้องรด” หรือขับรด และ “สังทวิป” หรือแสดง การอ้าโลก เพื่อหมุนวนไปสู่ทิศอื่นๆ ต่อไป ดังตัวอย่าง

พอพระสุริยงเธอเอื้องรดบทจรเย็นยอแสงสังทวิป ฝูง
ทิจาการก็ร่อนรีบเข้ารังเรียง^{๑๐๔}

ในกัณฑ์ชูชก ตอนที่พราวนเจตบุตรชูชก ก็มีการใช้ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานโดยกล่าวถึง ลูกศรที่พราวนเจตบุตรจะใช้ยิงชูชก ว่าสามารถทำกริยาอาการเหมือนมนุษย์ คือ “ตี๋ม” โลหิตของ ผู้ที่ถูกยิงได้ รวากับว่าลูกศรนั้นมีจิตวิญญาณแฝงอยู่ การใช้ภาพพจน์ในตอนนี้จะจึงสามารถสร้าง ความรู้สึกหวาดกลัวให้แก่ผู้ที่ได้ฟังด้วย ดังว่า

กูจะลัดลั่นลงเล่นดูลักจับ ขยับยกยิงดูลักเป็ง กลัว
แต่ว่าจะไม่ผางผิตละหรืออย่าอวดอาจ สโร ปาสสติ โลหิต อัาย
ลูกศรมันจะคือดาษตี๋มเอาโลหิต สิโร เต วชฌยิตวาน อัายศิระชะ
ก็จะกระเด็นเด็ดติดตกตามไม่ต้านทาน^{๑๐๕}

การใช้ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานในเรื่องนี้มีส่วนช่วยเสริมอารมณ์ให้เด่นชัดขึ้นด้วย เช่น ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ชูชกตีสองกุมารแล้วสองกุมารต่างก็ร้องด้วยความเจ็บปวดนั้น กวีได้ใช้ ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานเพื่อเน้นความรู้สึกเจ็บปวดของสองกุมารให้เด่นชัดขึ้น โดยการสร้างให้ เทพดาต่างๆ ที่อยู่ในป่าแสดงอาการหวีดร้องขึ้นอย่างหวาดกลัว เมื่อได้เห็นชูชกตีสองกุมาร เพื่อ เร้าอารมณ์ให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความสะเทือนใจและเกิดความรู้สึกสงสารสองกุมารที่ต้องถูกเขียนตี อย่างทรมานเช่นนั้น ดังนี้

พราหมณ์ชราตะแกตีพระน้อง เทพเจ้าก็ร้องหวาดไม่เว้น
องค์ ครั้นพราหมณ์ตะแกตีพระพี่ลง เจ้าก็ร้องอยู่กรีดๆ เทพเจ้าก็
ร้องหวีดขึ้นพร้อมกันเสียงสนั่นทุกอกสัตว์^{๑๐๖}

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๙.

ในกัณฑ์มัทรี หลังจากที่พระเวสสันดรบอกพระนางมัทรีว่าได้บริจาคสองกุมารให้แก่ชูชก และพระนางมัทรีได้ร่วมอนุโมทนาในบุตรทานบารมีแล้ว เหตุการณ์ที่ตึงเครียดในเรื่องก็คลี่คลายลง กวีได้ใช้ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานโดยแสดงให้เห็นภาพของเทพดาต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณนั้น แสดงกิริยาอาการต่างๆ อย่างมนุษย์เพื่อร่วมยินดีไปกับทั้งสองพระองค์ด้วย ดังนี้

ท้าวเธอก็ขึ้นบานบริสุทธิ์ด้วยปิยบุตร มิ่งมกุฏทานอัน
พิเศษ ฝ่ายผู้อมรเทวศทุกวิมานมาศมนเทียรทุกหมู่ไม้ ก็ยิ้มแย้ม
พระโอษฐ์ตบพระหัตถ์อยู่ฉาดฉาน ร้องสาธุการสรรเสริญเจริญ
ทานบารมี...^{๑๐๗}

๕.๑.๓.๔ อติพจน์ (hyperbole) คือ การกล่าวเปรียบเทียบที่เกินความจริง โดยเน้นการแสดงอารมณ์มากกว่าเหตุผล การใช้ภาพพจน์ที่เกินจริงนี้เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างภาพพจน์ประเภทหนึ่งที่มีได้มุ่งให้เห็นภาพที่เป็นจริงตามตัวหนังสือ แต่ต้องการให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการและสามารถเข้าถึงอารมณ์และความรู้สึกที่เข้มข้นตามที่กวีมุ่งสื่อมาได้

การใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์ในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมักใช้เพื่อเน้นอารมณ์และความรู้สึกบางอย่างมากเป็นพิเศษ ตัวอย่างเช่น ตอนที่พระนางมัทรีทรงพระสุบินนิมิตรร้าย ทำให้พระนางตกพระทัยอย่างมาก กวีได้ใช้การเปรียบเทียบที่เกินจริงเพื่อแสดงความรู้สึกดังกล่าว เช่น

เมื่อนางพระยาผวาตื่นตระหนกตกประหม่าไม่มีขวัญ
พระทัยพระนางเธอไหวหวั่นหวัดหวาด เจียนหัวใจจะขาดอยู่
ร้อแร่...^{๑๐๘}

การแสดงความรู้สึกหวาดหวั่นและตกพระทัยของพระนางมัทรี โดยเปรียบเทียบความรู้สึกนั้นเหมือนกับหัวใจจะขาดเช่นนี้ แม้ว่าจะเป็นการเปรียบเทียบที่เกินจริงไปบ้าง แต่ก็ให้ความรู้สึกที่รุนแรง และสามารถโน้มน้าวความรู้สึกของผู้อ่านให้คล้อยตามได้เป็นอย่างดี

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๒.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๙.

ส่วนสมเด็จพระโพธิสัตว์ ตรัสได้ทรงฟังพระสุรเสียง
 แก้วกัณหา เสียงพระสกลกายาเย็นระย้อ เสร้าสลดระท้อพระ
 หฤทัยเธอถอยหลัง พระนาสิกอืดตั้งอัสนาสปีสสาส น้ำพระ
เนตรเธอไหลหยาดหยดเป็นสายเลือด ไม่เว้นวายหายเหือดซึ่ง
 โศกา^{๑๐๙}

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นการใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์เพื่อแสดงถึงความรู้สึกเศร้าพระทัยของ
 พระเวสสันดรเมื่อได้ยินคำตัดพ้อจากพระธิดา โดยกล่าวว่าความรู้สึกเศร้าพระทัยของพระองค์นั้น
 รุนแรงมากถึงขนาดที่น้ำพระเนตรของพระองค์ "ไหลหยาดหยดเป็นสายเลือด" การเปรียบเทียบที่
 เกินจริงเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและรับรู้ถึงความรู้สึกเจ็บปวดทุกข์ทรมานพระทัย
 ของพระเวสสันดรที่ต้องบริจาคสองกุมารให้แก่ชุกกในครั้งนี้

นอกจากการใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์เพื่อเน้นอารมณ์และความรู้สึกเป็นพิเศษแล้ว ยังพบ
 ว่ามีการใช้ความเปรียบชนิดนี้เพื่อสรรเสริญการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรด้วย โดยมัก
 ปรากฏการใช้ความเปรียบชนิดนี้ในตอนทีกล่าวถึงการเกิดปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการ
 บำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ดังเช่นในกัณฑ์หิมพานต์ เมื่อพระเวสสันดรดำริที่จะกระทำ
 อชฌัตติกทาน ก็เกิดเหตุอัศจรรย์ต่างๆ ขึ้น โดยกวีได้พรรณนาธรรมชาติให้แปรปรวนมากจนเกิน
 ความจริง เพื่อแสดงถึงการยกย่องสรรเสริญในพระบารมีของพระเวสสันดร เช่น กล่าวว่อำนาจ
 ของทานบารมีนั้นทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ทำให้ภูเขาสูงใหญ่ที่มั่นคงแข็งแรงทั้งหลายต้อง
 หวั่นไหวราวกับจะพังทลายลงมา ดังว่า

ครั้นพระองค์จำนงจะให้อชฌัตติกทาน อัศจรรย์ก็
 บันดาลบังเกิดมี มหาปฐวี อันว่าพื้นพระธรณีก็บันดาลกัมปนาท
 สีนรุพพุตตราชา ทั้งพญาเขาสีเนรราชสัตบริภณทศรีเรียง ดุจ
เอนเอียงล้มลู่ทลาย^{๑๑๐}

การใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์ในบทที่พรรณนาปาฏิหาริย์หลังจากที่พระเวสสันดรทรง
 บำเพ็ญทานบารมีนั้น เป็นสิ่งที่ช่วยย้าให้ผู้อ่านรู้สึกว่ การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘.

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

เป็นการกระทำที่ยิ่งใหญ่และน่ายกย่องสรรเสริญ เพราะแม้แต่ธรรมชาติก็ยังรับรู้ถึงอำนาจในการบำเพ็ญทานบารมีของพระองค์จนเกิดความแปรปรวนอย่างเหลือเชื่อนั่นเอง

๕.๑.๓.๕ สัทพจน์ (onomatopoeia) คือ ภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติในการพรรณนา เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพและเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของเรื่องได้อย่างกระจ่างชัดและลึกซึ้งยิ่งขึ้น การใช้ความเปรียบแบบสัทพจน์ในเรื่องนี้พบในเนื้อหาที่พรรณนาถึงธรรมชาติ วัตถุ ตลอดจนอกาภิไศยาบางอย่างที่ก่อให้เกิดเสียง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ทั้งพญาคชสารชาติฉัททันต์ ทะลิ่งถลันร้องวะแหวๆ
ประเปร็ประเปรึนแล่นทะเลวงวงคว่างาหงายเงย...ทั้งพญาพาฬ
 มฤคราษเสื่อไคร่งคระครางครุ่มกระหิมเสียงสำเนียงก้อง ร้อง
ปะเป็ปปิบ ถีบทะยานย่องแยกเขี้ยวเคี้ยวฟันตัวสั้นอยู่ริกก^{๑๑๑}

การใช้ภาพพจน์แบบสัทพจน์ในตอนนี้ให้เสียงของช้างที่กำลังร้องอย่างตื่นตกใจ และให้เสียงร้องของพญาเสื่อไคร่งที่กำลังส่งเสียงร้องข่มขู่บรรดาสัตว์ต่างๆ ที่กำลังจะตกเป็นเหยื่อของมัน ทั้งเสียงของช้างและเสียงของพญาเสื่อไคร่งดังกล่าวทำให้พรรณนาธรรมชาติในตอนนี้มีชีวิตชีวายิ่งขึ้น และทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการภาพของธรรมชาติในตอนนี้จากเสียงเหล่านั้นได้อีกด้วย

นอกจากการเลียนเสียงสัตว์แล้ว การเลียนเสียงวัตถุก็สามารถสร้างจินตนาการให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังได้ จนบางครั้งอาจรู้สึกราวกับว่าเสียงนั้นดังออกมาจริงๆ ดังเช่น ตอนที่ชุกติสองกุมาร มีการใช้คำเลียนเสียงที่เกิดจากการวาดไม้เรียวผ่านอากาศด้วยความรวดเร็ว และเสียงฝีไม้กระทบผิวกายของสองกุมารซึ่งชวนให้เกิดความหวาดเสียวอยู่ไม่น้อย ความว่า

ควรและหรือพระปิตุเรศมานิ่งได้ ให้เฒ่าจัญไรตะแกมาตี
 ต่ำไปต่อหน้าพระที่นั่ง ฝีไม้กระไรดังอยู่ควับเคว็ยว เสียวสแลบ
 แทบจะบรรลัย...^{๑๑๒}

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔-๒๔๕.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

เมื่อกวีจะแสดงถึงความรู้สึกเจ็บปวดและความหวาดกลัวของสองกุมารที่จะต้องถูกชูชกตี กวีก็ได้ใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติเพื่อแสดงถึงความรู้สึกดังกล่าวด้วย ความว่า

ตะแกก็เหวี่ยงวมาตีพระซาลีเข้าตำผาง แล้วก็เลียวมาตี
นางกัณหาให้ร้องอยู่กรีดกรีดหวีดหวาดดูเวทนา^{๑๐๓}

การใช้ภาพพจน์แบบสัทพจน์ร่วมกับการพรรณนาพฤติกรรมของตัวละคร จะช่วยให้ผู้อ่าน ผู้ฟังเห็นภาพและการกระทำของตัวละครนั้นๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่นตอนที่กล่าวถึงชูชกเดินทางมาถึงเขาวงกต เมื่อชูชกแวะพักค้างคืนและนอนหลับอยู่บนซอกเขา กวีได้ใช้ความเปรียบแบบสัทพจน์เพื่อเลียนเสียงการนอนกรนของชูชก ทำให้ผู้อ่านสามารถนึกเห็นภาพการนอนหลับอย่างสบาย อารมณ์ของชูชกได้อย่างชัดเจน ความว่า

เฒ่าก็เหวี่ยงยามละว้าวางลงต่างหมอน นอนไขว่ห้าง
ทางสายยามนต์ ตะแกก็กรนอยู่ครี๊ดครอกบนซอกผา พระพาย
ชายพัดมาฉิวเฉื่อย พร่าหมณก็นอนหลับเรื่อยสำราญใจ...^{๑๐๔}

ตอนที่กล่าวถึงสองกุมารพากันหนีไปซ่อนตัวเพื่อมิให้ชูชกเห็นนั้น ก็มีการใช้ภาพพจน์ชนิดนี้ด้วย ความว่า

พระซาลีจึงกระซิบบอกแกวกัณหาว่า กัณหาเอ๋ยเจ้าค่อย
ย่อง ครั้นเหยียบต้องใบไม้ไหวกริบ เจ้าขยับตาให้แกวกัณหา
หมอบ ครั้นเหยียบต้องใบไม้ไหวกรอบ เจ้าก็พากันหมอบอยู่
แน่นิ่ง^{๑๐๕}

เสียง “กริบ” และ “กรอบ” เป็นเสียงที่เกิดจากการที่สองกุมารเหยียบถูกใบไม้แห้งที่หล่นอยู่ตามพื้นดินในขณะที่กำลังพากันหลบหนีชูชกไปอย่างเงียบเชียบ แม้ว่าในเวลาปกติเสียงดังกล่าวจะไม่ใช่เสียงที่ตั้งอย่างชัดเจน แต่ในสถานการณ์ที่สองกุมารกำลังประสบอยู่เช่นนั้น เสียงดังกล่าว

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔-๒๕๕.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๒-๒๓๓.

กลับดังเด่นขึ้นอย่างน่าตกใจ จนทำให้สองกุมารต้องพากันหมอบ เพราะเกรงว่าซุซูกจะไต่ยีนเสียงดังกล่าวและจะตามมาจับพวกตนไป ดังนั้นการพรรณนาในตอนนี่จึงไม่เพียงแต่ทำให้ผู้อ่านไต่ยีนเสียงของไปไม้เท่านั้นแต่ยังทำให้ผู้อ่านเห็นภาพการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องอันเกิดจากเสียงนั้น และพลอยตื่นเต้นไปกับการหลบหนีเอาตัวรอดของสองกุมารในครั้งนี้ด้วย

การใช้ภาพพจน์ทั้ง ๕ ชนิดที่กล่าวมาข้างต้นเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีนิยมใช้เพื่อนำเสนอความคิดและอารมณ์ที่เป็นนามธรรมให้ผู้อ่านสามารถรับรู้และเกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ภาพพจน์ที่นิยมใช้มากที่สุดในเรื่องนี้เป็นภาพพจน์แบบอุปมา ซึ่งปรากฏทั้งบทอุปมาและอุปไมยอยู่อย่างครบถ้วน ทำให้สามารถสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน ส่วนภาพพจน์ชนิดอื่นๆ จะปรากฏตามความเหมาะสมของเนื้อหาและความมุ่งหมายในการสื่อความของกวี โดยกวีแต่ละท่านจะสอดแทรกภาพพจน์ชนิดต่างๆ ลงในเนื้อหาแต่ละตอนตามความเหมาะสม เพื่อให้ผู้อ่านไต่ยีนเสียงหรือนึกเห็นภาพ ตลอดจนจินตนาการและอารมณ์สะท้อนใจไปกับเนื้อหาในตอนนั้นๆ ได้อย่างไรก็ดี การใช้ภาพพจน์ในเรื่องนี้ส่วนใหญ่จะดำเนินตามขนบในการประพันธ์ที่สืบทอดกันมา อันเป็นสิ่งที่คุ้นหูผู้อ่านอยู่แล้ว จึงทำให้เกิดการยอมรับได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกล่าวชมความงามและการยกย่องตัวละครเอกให้มีลักษณะเด่นเป็นพิเศษทั้งในด้านรูปลักษณ์และคุณสมบัติ ซึ่งสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายในการแต่งชาดกเรื่องนี้ ที่ต้องการสรรเสริญบุญญาธิการและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั่นเอง

๕.๑.๔ การสร้างรสทางวรรณคดี

ทฤษฎีรส เป็นทฤษฎีหนึ่งที่สำคัญต่อการศึกษาวรรณศิลป์ในวรรณคดี เนื่องจาก "รส" หมายถึง ปฏิกริยาทางอารมณ์ในใจของผู้อ่านที่เกิดขึ้นเป็นการตอบสนองเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้^{๑๑๖} ผู้อ่านจะสามารถรับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดอย่างซาบซึ้งซึ่งกระทั่งเกิดรสขึ้นในใจได้ กวีต้องมีความสามารถในการถ่ายทอดอารมณ์ได้อย่างดี กล่าวคือ

กวีและศิลปินเมื่อเห็นสิ่งใดที่ทำให้รู้สึกเป็นอารมณ์
สะท้อนใจ สามารถถอดความรู้สึกนี้ออกมาให้มีรูปหรือเสียง
โดยอาศัยวิธีทางเทคนิค คือออกแบบตกแต่งเป็นหนังสือ ปั้น

^{๑๑๖} กุสุมา รัชมนณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒.

เขียน ร้อง หรือรำ และอะไรอื่นๆ เหล่านี้ปรากฏออกมาได้อย่าง
งดงาม กระทำให้ผู้อื่นเมื่อดู อ่าน หรือฟังแล้วบังเกิดอารมณ์
สะเทือนใจ สิ่งที่สร้างขึ้นนั้นก็ป็นศิลปกรรม^{๑๑๔}

วรรณศิลป์จึงมีความสำคัญยิ่งในการสร้างสรรค์วรรณกรรมให้เกิดรส เนื่องจากวรรณศิลป์
ก็คือ "วิชาทางเทคนิค" ที่ใช้ "ออกแบบตกแต่งเป็นหนังสือ" ให้งดงามนั่นเอง

รสนิยมตามทฤษฎีของสันสกฤตแบ่งออกเป็น ๙ รส^{๑๑๕} คือ

(๑.) ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากการรับรู้ความรัก

(๒.) หาสยรส คือ ความสนุกสนาน เกิดจากการรับรู้ความขบขัน

(๓.) กรุณารส คือ ความสงสาร เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศก

(๔.) เราทรรส คือ ความแค้นเคือง เกิดจากการรับรู้ความโกรธ

(๕.) วีรรส คือ ความชื่นชม เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญอัน

เป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง

(๖.) ภายานกรรสน คือ ความเกรงกลัว เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว

(๗.) พีภัตสรส คือ ความเบื่อ รำคาญ ขยะแขยง เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ

(๘.) อัทภุตรส คือ ความอัศจรรย์ใจ เกิดจากการรับรู้ความน่าพิศวง

(๙.) ศานตรส คือ ความสงบใจ เกิดจากการได้รับรู้ความสงบ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกแต่ละกัณฑ์แสดงให้เห็นถึงความสามารถในเชิงประพันธ์ของ
กวีผู้แต่งได้อย่างดี เนื่องจากวรรณศิลป์ที่ปรากฏ ทั้งการเล่นเสียง เล่นคำ และภาพพจน์ ในเนื้อเรื่อง
แต่ละกัณฑ์ ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังสะเทือนใจ เกิดรสทางวรรณคดีที่หลากหลายดังนี้

๕.๑.๔.๑ กรุณารส เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของตัวละคร ซึ่งปรากฏเด่นชัด
ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกหลายกัณฑ์ ทั้งทานกัณฑ์ กัณฑ์มัทรี กัณฑ์กุมาร เป็นต้น เช่น
ตอนที่พระนางผุสดีครวญเมื่อพระเจ้ากรุงสุยชัยไม่พระราชทานอภัยโทษให้แก่พระเวสสันดร ใน
ทานกัณฑ์ ดังความตอนหนึ่งว่า

^{๑๑๔} พระยาอนูมานราชชนน, การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑),
หน้า ๓๙.

^{๑๑๕} กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. หน้า ๑๑๐-๑๑๓.

ปางเมื่อสมเด็จพระนุสดี กราบทูลพระราชสามีสัก
เท่าใดๆ ท้าวเธอก็มิได้ตรัสจําพรรษา พระนางถวายเป็นมงคลา
โศกสะอื้นกลับคืนสู่ตำหนัก สวมกอดพระลูกรักแล้วพูนทวेष ว่า
ไอ้พ่อฉัตรพิชัยเซษฐีเวสสันดรของแม่เอ๋ย ตั้งแต่นี้พระชนนีจะ
เสวยพระอัสสุชลธรา มาไปทูลพระบิดาเธอก็ไม่โปรด แม่วอน
ขอโทษเธอก็ไม่ให้ พระลูกเอ๋ย ชะรอยกรรมเจ้าทำไว้แต่ปางหลัง
พ่อจึงพลัดพรากจากวังที่นั้งนอน ปุพเพ แต่ปางก่อนพระลูกเคย
ประพาสในราชมรรคา ย่อมทรงอศุวราเรื่องสนามงามปรากฏ
บางทีก็ทรงราชรถมรดกแก้วลงกรณ์ บางทีก็ทรงกัญชรข้าง
ระวางใน ทวนธงไสวให้แห่หน้า สหชาติโยธาเดินเคียงข้าง ล้วน
แต่ลูกขุนนางสำอางพัคตร์ งามรูปวิไลลักษณะแลสลอน ประดับ
เครื่องสรรพาวรณ์พรรณราย ดังฝูงเทพนิกายแห่ห้อม แวดล้อม
อิสระจะอมอมเรศในเมืองฟ้า กณิการาว ปุบุผิตา งามดังดอก
กณิการักัญจนสุหร่ายรดเบิกบานนำชมเชย สวาธุเชโก พระลูก
เอ๋ย พຽ່งนี้เข้าเจ้าจะชวนกันเดินในดอนดง จะละหู่จตุรงค์เสนา
พ่อจะได้ชมแต่โคตมฤคาในป่าระหง พระลูกเอ๋ย เจ้าเคย
สำอางองค์สรภระสินธุ์ น้ำสุหร่ายรินจຽงริน แต่นี้จะชุ่มขึ้นไป
ด้วยน้ำค้างในกลางป่า พ่อจะเสวยแต่มูลผลา ต่างเครื่อง
สุธาโภชนทุกเข้าคํา ถึงชมขึ้นก็ต้องกลืนกล้าจําใจเสวย ลูกรัก
ของแม่เอ๋ย เจ้าสิดเคยบรรทมบนแท่นทิพยไสยาสน์ พ่อจะหักใบ
พฤกษาชาติมารองนอนไม่อ่อนอุ่น ไม้พ่อนจะเป็นหมอนหนุนต่าง
เขนยทอง นจจคิตปโปทรโน พระลูกเอ๋ยเจ้าเคยฟังเสียงดุริยางค์
อนงค์นางบำเรอเรียงอยู่แซ่ซ้อง บ้างก็ตีตีพิณพาทย์ระนาดฆ้อง
ประโคมขับ ลางนางก็ประจงจับระบำรำถวายกร ดังสุรางค์สาว
สุวรรณศรีฟ้าพ่อนฉะอันองค์ เจ้าแม่เอ๋ย ตั้งแต่นี้เจ้าจะฟังแต่เสียง
วิหคหงส์ในหิมเวศ มยุเรศรำร้องในกลางไพร จะทราบสอดเสียว
พระทัยทุกราตรี^{๑๑๑}

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔-๕๕.

ตัวอย่างข้างต้นเป็นตอนที่พระนางมุสตีคร่ำครวญรำพันด้วยความเศร้าโศกเมื่อไม่อาจทูลขอภัยโทษให้พระเวสสันดรได้ กรณารสที่เกิดในตอนนี้เป็นเกิดจากผู้อ่านผู้ฟังได้รับรู้อารมณ์เศร้าโศกของพระนางมุสตี ซึ่งเกิดจากความรู้สึกห่วงหาอาลัยในปิยบุตรที่จะต้องออกไปเผชิญชะตากรรมภายนอกพระนคร โดยที่พระนางไม่สามารถตามไปปกป้องคุ้มครองได้ ความรู้สึกดังกล่าวเป็นความรู้สึกอันบริสุทธิ์ที่แม่ทุกคนย่อมมีต่อลูก กวีเน้นอารมณ์เศร้าโศกเสียพระทัยของพระนางมุสตีให้เด่นชัดขึ้น เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความซาบซึ้งใจในความรักที่แม่มีต่อลูก ด้วยการนำเอาความรู้สึกห่วงหาอาลัยของพระนางมุสตีนั้นมาพรรณนา โดยชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างสภาพการดำรงชีวิตที่สุขสบายภายในพระนคร กับสภาพการดำรงชีวิตที่ลำบากยากแค้นเมื่อต้องไปอยู่ป่า ซึ่งความแตกต่างหรือความขัดแย้งกันของสภาพการณ์ทั้งสองดังกล่าวเป็นสิ่งที่เร้าอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านผู้ฟังนั่นเอง

ตัวอย่างอีกตอนหนึ่งคือตอนพระเวสสันดรคร่ำครวญถึงพระนางมัทรีที่สิ้นพระสติไป ในกัณฑ์มัทรี ดังความตอนหนึ่งว่า

...โอ้อนิจจามัทรีเจ้าพี่เอ๋ย บุญพื่อนี่น้อยแล้วนะเจ้าเพื่อนยาก เจ้ามาตายจากพี่ไปในวงวัด เจ้าจะเอาปาชฎนี้หรือมาเป็นปาช้า จะเอาพระบรรณศาลานี้หรือเป็นบริเวณพระเมรุทอง จะเอาแต่เสียงสลิกกาอันร่ำร้องนั้นหรือมาเป็นกลองประโคมใน จะเอาแต่เสียงจักจั่นเรไรอันร่ำร้องนั้นหรือมาต่างแตรสังข์และพิณพาทย์ จะเอาแต่เมฆหมอกในอากาศนั้นหรือมากันเป็นพदान จะเอาแต่ยุงยางในป่าพระหิมพานต์มาต่างฉัตรเงินและฉัตรทอง จะเอาแต่แสงพระจันทร์อันมุดม่องมาต่างประทีปแก้วงามโอภาส อนิจจามัทรีเอ๋ย มาตายอเนจอนาถไร้ญาติที่กลางดง...^{๑๒๐}

ตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงตอนที่พระนางมัทรีเสียพระทัยจนสลบไป ทำให้พระเวสสันดรสำคัญผิดว่าพระนางมัทรีทิวคงแล้ว จึงเกิดความเศร้าโศกเสียพระทัย กวีต้องการให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้สึกสะเทือนใจไปกับเหตุการณ์ในตอนนี้เป็น จึงใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์มาประกอบในการพรรณนาเพื่อให้ความรู้สึกเศร้าโศกเสียพระทัยของพระเวสสันดรเด่นชัดขึ้น โดยให้พระเวสสันดรพรรณนาถึงความน้อยเนื้อต่ำพระทัยในวาสนาของพระองค์ที่ไม่อาจจัดการงานพระศพของพระมเหสีให้สมพระเกียรติ

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพรรณนาถึงสิ่งของและสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่พระองค์จำเป็นต้องใช้ในการจัดงานพระศพ อันเป็นของที่ไม่คู่ควรกับพระเกียรติยศของพระนางมัทรีซึ่งเคยเป็นถึงพระมเหสีของกษัตริย์ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ในเมืองสีพี ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจความรู้สึกของพระเวสสันดรได้อย่างลึกซึ้ง และสะท้อนอารมณ์ เกิดอารมณ์ตามไปด้วย

การพรรณนาความโศกเศร้าของพระนางมัทรีในกัณฑ์มัทรีนั้นเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการสร้างรสทางวรรณคดี โดยกวีใช้การพรรณนาบรรยากาศแวดล้อมตัวละครให้สัมพันธ์กับอารมณ์ของตัวละคร ทั้งนี้เพราะธรรมชาติเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งที่ทำให้เราเข้าใจและเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ตอนที่พระนางมัทรีกลับจากแสวงหาผลไม้ในป่าแล้วไม่พบสองกุมาร กวีได้พรรณนาธรรมชาติในป่าหิมพานต์รอบบริเวณอาศรมให้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเพื่อเสริมอารมณ์เศร้าของตัวละครให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ดังว่า

...จึงตรัสว่าน้ำเอ๋ยเคยมาเปี่ยมขอบเป็นไรจึงขอตื้นลง
 ชุ่มหมอง พระพายเจ้าเอ๋ยเคยมาพัดต้องกลีบอุบล พากลิ่นสุคนธ์
 ขจรสมารวยรื่น เป็นไรจึงเสื่อมหอมหายขึ้นไม่เฉื่อยฉ่ำ ผุงปลา
 เอ๋ยเคยมาผุดคล้ำดำแฝงฟอง บ้างก็ขึ้นล่องว่ายอยู่ลอยเลื่อน ชม
 แสงเดือนอยู่พรายๆ เป็นไรจึงไม่ว่ายเวียนวง นกเจ้าเอ๋ยเคยบิน
 ลงไล่จิกเหยื่อทุกเวลา วันนี้แปลกเปล่าตาแม่แลไม่เห็น พระลูก
 เอ๋ยเจ้าเคยมาเที่ยวเล่นแม่แลไม่เห็นแล้ว ใ้แลเห็นแต่สระแก้วอยู่
 อ่างว่างวังเวงใจ^{๒๐}

บทพรรณนาของพระกัณหาในกัณฑ์กุมาร ตอนที่ถูกชูชกโบายตีเป็นบทพรรณนาถึงความรู้สึกของพระกัณหาต่ออาการกระทำของชูชกให้เห็นว่าทรงเจ็บปวดเพียงใด และทรงครวญขอความเมตตาจากพระชนกซ้ำแล้วซ้ำเล่า ทั้งยังทรงครวญถึงชะตากรรมของตนเองอย่างสิ้นหวัง ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความสะเทือนใจ สงสาร เกิดอารมณ์อย่างเด่นชัด ดังนี้

เจ้าประคุณทูลกระหม่อมแก้วของลูกเอ๋ย ตัดลูกเสียแล้ว
 หรือจึ่งนิ่งเฉยเสียได้ ปลอຍให้พราหมณ์จัญไรแกตีดำคร่ำไป
 ต่อหน้าพระที่นั่ง หมเร ขาดิ่ ดังว่าข้าครอกเกิดในเรือนเบี้ยโบายตี

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๓.

บรรดาเสียดกำลัง น จายี พุราหฺมโณ มิใช่พราหมณ์แล้วนะ
 พระพ่อเจ้า เฒ่านี้ทำไมตะแกจึงร้ายกาจ ยกโข ชะรอยว่ามีปีศาจ
 มันแกล้งแปลงมาขอทาน ตีประจานให้เจ็บใจจะขาด ชู่ต้อน
 ตวาดกระทำเข็ญ จะฉีกเนื้อลูกกินเสียทั้งเป็นนั่นมิได้ จึงแกล้งตี
 ด้วยฝ่าไม้ไปให้ลับพระเนตรพระบิดุเรศเจ้าแล้ว ก็จะทำคอกลูกแก้ว
 ลงกลางดิน จะฉีกเชือดสุบเลือดกินเป็นรักษา พระพุทธเจ้าข้าไม่
 โปรดแล้วลูกแก้วขอลา พระบิดาอย่าได้น้อยพระทัยเลย พระคุณ
 เอ๋ย พระคุณเจ้าเอ๋ยเจ้าประคุณของลูกเอ๋ย...ไอ้กรรมเอ๋ยเห็นจะ
 ลิ่นวาลนาของแก้วกัณหาเสียจริงๆ พระลูกหญิงขอถวายบังคม
 ลา เป็นไปตามเวรานั้นแล้วแล^{๑๒๒}

๕.๑.๔.๒ เราทรอส(รุทรรส) เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธแค้นของตัวละครในเรื่อง
 ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ได้แก่ความโกรธของตัวละครประกอบต่างๆ เช่น ความโกรธแค้นของ
 ชาวเมืองสีพีต่อพระเวสสันดรในทานกัณฑ์ หรือความโกรธแค้นของเหล่าพราหมณ์ต่อพราหมณ์ใน
 กัณฑ์ชูชก ความว่า

อัญญา ตรุณพราหมณา อันว่าพราหมณ์ทั้งหลายหนุ่มๆ
 ในลแวกบ้านนั้นลึจะซุ่มฉ่าชายจะมาก ทั้งผู้ดีและผู้ยากนั้น
 นักหนา อาจารย์สมฺปตฺตี ทิสฺวา ครั้นเห็นเจ้าอมิตตดาเด็กตรุณมี
 วัตรจริยาดีรู้ปฏิบัติ ทุกสิ่งสรรพสารพัดจะบำเรอเฒ่าชรา ครั้นคิด
 ถึงที่เรือนตนขึ้นมามันก็ให้หม่ม่มุ่ อ้ายบ้างก็ฮึดหนุนหันเหมา บ้าง
 ก็เดือดเดินด่าดูพิโรธ ต่างคนต่างก็โกรธกริ้วมาสู่เรือน อื้ออึง
 คะเนิงสะเทือนสะท้านทั่วไปทั้งนั้น มันให้เกิดกสีลั่นกวนกันนี้เป็น
 เหล่าๆ ตีเมียนี่อ่าวๆ ฉ่าไปทั้งบ้าน อ้ายบ้างก็โกรธรุ่งง่าเงื้องอ
 สอก ภริยาโย ตชเชนตี อ้ายบ้างก็ชูตะคอกขบเคี้ยวฟัน อ้ายบ้างก็
 หัวหวนหันหุนจับไม้ อ้ายบ้างก็วิ่งเวียนไล่เล่นอึงคะเนิง บ้างก็มัด
 มือซึ่งเขินกับชื่อ บ้างก็หีดฮัดฮื้อฮักซีฟาก บ้างก็ร้องสำรอกพิไรว่า
 ว่า อ้ายบ้างก็เดือดแตกด่าดูเคียวเข็ญ ว่าอีชาติชั่วอีเสียเช่นชาติ
 มันไม่มีดี อัย อमितตตาปนา เสมือนนางทองอมิตตตานันใครไป

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕-๒๕๖.

สอนสั่ง มหาลกพราหมณ์ ได้ผิวแก่ยั้งแต่ว่าจะตาย สมุมา
ปฏิบัติ แต่ว่าความดีของแม่แก่นี้มากมายหมั่นปฏิบัติผิว ถึงรูป
เจ้าก็ไม่ชั่วเชิดกว่าเอ็งสักสิบเท่า ก็ ปมชชต เอ็งเอ๋ยอะไรเลยมา
ประมาทเราไม่เกรงกลัว ทุกวันนี้มีงสำคัญนี้เป็นผิวหรือเป็นซ้ำ
หากนี้เป็นผิวหรือเป็นซ้ำ หรือว่ามีงช่วยกูมานี้สักก็ซัง เอ็งเอ๋ยจะ
คิดดูมั่งก็เป็นไร เมื่อกูจะได้เอ็งมาเป็นเมีย ทั้งทุนสินสินสอดก็สู้
เสียเสียเสร็จสิ้นนี้ทุกอย่าง ไหนเครื่องชั้นหมากหอห่างกูก็หามา
เสร็จสรรพ มีงจะมามาลวนกลับสำราญไม่อย่ากลัว จะไปรู้
ปฏิบัติผิวชนิดหนึ่งก็ไม่มี สักชนิดหนึ่งก็ไม่มี อีหญิงเยี่ยงอย่างนี้มัน
ไม่รู้อาย ชอบแต่ว่าจะจิกจับจูงมือเอามันไปขาย ให้มันอายเขา
อยู่ทั้งบ้าน ให้เขาใช้ตราครุฑทำการนี้จงหนักหนา แล้วจึง
ค่อยไปไถ่ถอนมาต่อเมื่อภายหลัง มันแหละมีงจึงจะรู้มั่งซึ่งสำนึก
ยาก กูคิดๆ ว่าจะใคร่ขจัดจากเอ็งออกไปเสียให้พ้น หาหัวเอา
ใหม่อีกสักคนให้มันงามพันกว่าเพื่อน ให้มันเหมือนหนึ่งนวลน้อง
แม่ทองอมิตตดา อันปฏิบัติเดมาชรา นั้นแล^{๑๒๓}

ตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงตอนที่พราหมณ์หนุ่มในหมู่บ้านเห็นนางอมิตตดาเป็นแม่ศรีเรือน
ปรนนิบัติซุกซนเป็นอย่างดี ทำให้รักใคร่ของพราหมณ์ในหมู่บ้านนั้น การกล่าวถึงเนื้อความในตอน
นี้ก็ได้อธิบายถึงสภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนนี้อย่างละเอียด เช่น การกล่าวถึงกิริยาอาการ
ต่างๆ ที่แสดงถึงความใคร่ของพราหมณ์หนุ่มทั้งหลาย การด่าทอกันด้วยถ้อยคำที่ใช้ระดับภาษา
แบบชาวบ้าน และการทะเลาะเบาะแว้งทุบตีกันระหว่างสามีภรรยา เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังได้เห็นสภาพ
การดำรงชีวิตแบบชาวบ้านในเรื่องนี้ได้ชัดแจ้งยิ่งขึ้นนั่นเอง

แม้เราทราบดีว่าจะเกิดจากการรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของตัวละครประกอบก็ตาม แต่เนื่องจาก
ทานกัณฑ์และกัณฑ์ซุกซนเป็นกัณฑ์ที่นิยมเทศน์นิยมฟัง การรับรู้อารมณ์โกรธแค้นดังกล่าวจึงเป็น
ที่ประทับใจผู้ฟัง จนเป็นรสวรรณคดีที่เด่นรสหนึ่งที่เกิดเมื่อได้ฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดก

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑-๑๓๒.

๕.๑.๔.๓ วีรรส เป็นรสที่เกิดเนื่องจากความซาบซึ้งในความกล้าหาญทางธรรมของพระเวสสันดร ได้แก่การต่อสู้บำเพ็ญเพียรยอมเสียสละได้ทุกอย่างเพื่อบรรลुพระโพธิญาณ เช่น ความต่อนหนึ่งในกัณฑ์หิมพานต์ดังนี้

สมเด็จบรมโพธิสัตว์ขัดติยวงศ์ทรงสดับสาร อันนายนักรรมากราบทูลโดยมูลเหตุ ว่าไพร่ฟ้าเขาจะเนรเทศไปสู่น้ำท่าวเธอมิได้ท้อพระราชศรัทธาที่จะทำทาน ... อย่าว่าแต่เศวตคชาพาหิรททานอันยอดยากที่จะยกให้ ถ้าจะมีมาจากผู้ใดๆ จะปรารถนาซึ่งพาหาหฤทัยนัยน์เนตรทั้งคู่ เราก็อาจจะเชือดชูออกบริจาคให้เป็นทาน จะแลภพระโพธิญาณในเบื้องหน้า อย่าว่าแต่จะต้องบัพพาชนียกรรมโทษ ถึงไพร่ฟ้าเขาจะพิโรธรอนรานประหารชีวิต เราก็มิได้คิดย่อท้อที่จะบำเพ็ญทาน^{๑๒๔}

ตัวอย่างนี้กล่าวถึงตอนที่พระเวสสันดรทรงทราบว่าจะถูกเนรเทศด้วยเหตุที่ทรงบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ ช้างคู่บ้านคู่เมือง ให้แก่พราหมณ์เมืองกลิงคราชภูริ ทำให้ประชาชนสี่ปีไม่พอใจ การที่พระเวสสันดรบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์ให้แก่เมืองกลิงราชภูรินั้น ถือเป็นการบำเพ็ญทานบารมีอย่างหนึ่ง กวีแสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงกล้าเผชิญภัยต่างๆ อันเกิดจากการบำเพ็ญทานโดยไม่ทรงหวั่นไหว นอกจากนี้การที่พระเวสสันดรทรงให้ทานช้าง ม้า รถ กระทั่งพระโอรส พระธิดา และพระมเหสีตามลำดับ ยิ่งเป็นการสร้างให้ผู้อ่านผู้ฟังทิวความซาบซึ้งในความมุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรยิ่งขึ้น

๕.๑.๔.๔ อัทภุตรส(อัทภุตรส) คือรสอันเกิดเนื่องจากการได้รับรู้เหตุอันน่าอัศจรรย์ใจ เหตุการณ์ที่โดดเด่นที่สุดในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ที่สร้างอัทภุตรส คือเหตุมหัศจรรย์เกิดจากการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ได้แก่ การบริจาคช้างปัจจัยนาเคนทร์เป็นทานแก่พราหมณ์กลิงคราชภูริ การบริจาคพระโอรสพระธิดาแก่ชุก การบริจาคพระนางมัทรีพระมเหสีแก่พระอินทร์แปลง การบำเพ็ญทานบารมีทั้งสามครั้งนี้เป็นการบำเพ็ญทานตามลำดับชั้นของบารมี ตั้งแต่การบริจาคสิ่งของสำคัญของบ้านเมือง ไปจนกระทั่งการบริจาคพระโอรสพระธิดา และพระมเหสีผู้เป็นที่รัก อันเป็นสิ่งที่บุคคลธรรมดาจะกระทำได้ยากยิ่ง ความมหัศจรรย์ในการบำเพ็ญทานบารมีอันยากยิ่งนี้ แสดงให้เห็นจากการสร้างตัวละครประเภทบุคลาธิษฐาน ให้

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

เห็นว่าการบริจาคทานเหล่านี้ยิ่งใหญ่ว่าทั้งเทพยดาซึ่งเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติต้องมาเป็นพยานร่วมรับรู้ดังปรากฏในกัณฑ์กุมาร ตอนอัศจรรย์ปิยบุตรทาน กวีได้ใช้พรรณนาโวหารแสดงเหตุการณ์มหัศจรรย์อันเนื่องจากพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีอันยอดเยี่ยมและยิ่งใหญ่ ด้วยพระทัยมุ่งมั่นในพระสัมมาสัมโพธิญาณ จะหาสามัญสัตว์ผู้ใดเสมอเหมือนมิได้ ดังความพรรณนาตอนหนึ่งดังนี้

ภิกขเว ดูภรตงส์ผู้ทรงศีลสมาธิปัญญา เวสฺสนุตโร
 ราชา อันว่าพระมหาเวสสันดรอดุลดวงดิลก เมื่อพระองค์ทรง
 ยอยกปิยบุตรทานมีทันช้า จึงหลั่งหล่ออุทกธาราให้ตกลงเหนือ
 มีอชชี อัศจรรย์ก็บันดาลบังเกิดมี อยม มหาปฐวี อันว่าภาค
 พื้นธรณีอันหนาแน่น ได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ เสียงอุโฆษ
 ครื้นครื้นดังไฟบรรลัยจะผลาญโลกให้ทำลายวายวินาศ ผุ่งสัตว์
 จตุบาทวิบาทก็ตื่นตื่นผ่นผ่นใจนดิน ประหนึ่งว่าปัดพินจะ
 พลิกคว่ำพลา้แพลงให้พลิกหงาย ออกนางพระธรณีจะแยะแยก
 แตกกระจายอยู่รอน ๆ ... ทั้งพญาเขาพระสุเมรุก็เอนอ่อนอยู่
 ทบเทา แก้วแก้วเนาวรัตน์แสนสัตร์ัตน์เรื่องรองห้องสาธุการอยู่
 อิงมี ... เทพเจ้าในเมืองบนก็เปื้อนบิดนิรมิตกาย ชูเศียรถวาย
 สักการบูชา เทพยดานิกรนับโกฏิ้น้อมเศียรศิโรตม์อยู่ไสว ยก
 พระกรไหว้อยู่อิงมี ว่าเจ้าประคุณของสัตว์ผู้ยากเอ๋ย ยากที่
 บุคคลผู้ใดเลยจะทำได้ เว้นไว้แต่หน่อพระชินศรี อันทรงสร้าง
 พระบารมีมามากแล้ว ขอให้พระทูลกระหม่อมแก้วจงสำเร็จ
 แก่พระวิสุทธิสร้อยสรพชฌพุทธอัครอนาวรรณญาณ ใน
 อนาคตกาลโน้นเถิด^{๑๒๕}

๕.๑.๔.๕ หาสยรส คือรสความสนุกสนานอันเกิดจากการรับรู้ความขบขัน ใน
 ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ ความขบขันเกิดจากการที่ผู้เขียนทำให้ตัวละครดูน่าตลกขบขัน เพื่อให้
 ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความสนุกสนาน หาสยรสนี้ปรากฏเด่นชัดเฉพาะในกัณฑ์ชุก ซึ่งเป็นกัณฑ์ที่นิยม
 อ่านและฟังกันมาก ดังตัวอย่างเช่น ตอนชุกถูกชาวเมืองไล่ตี

^{๑๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔ - ๒๔๖.

เฉมาชราหกล้มลงนอนกลิ้ง เฉมาก็ลุกขึ้นยืนร้องว่า มึงจะ
 ลองหรือเอาจริง หรือว่าทิ้งทางที่จะหยอกเล่น ถ้าจะเล่นก็เล่นกัน
 ใครดีใครขยันสรรกันเข้ามาทีละคน เฉมาก็วิ่งระหะระหนหันไม้เท้า
 จ้อง ทำท่าทางที่พลองเพลงสามเส้า...เฉมาก็คอยคะเนดูเดิน
 ขวะไขว่ขวี่ย คะเนได้คะเนเสียพอนายมัน เฉมาก็วิ่งพลาดผละพล่า
 ผลันผละผลุนผลุดออกวงนอก ผินหน้ามาแล้วก็แลปลิ้นหลอก
 บอกว่ากูชี้คร้านอยู่ เขาก็เล่นไล่สะพรั่งพรูพรวดเดียวก็เข้าป่า^{๑๒๖}

ตัวอย่างที่ยกมานี้ กวีทำให้ชุกชุกดูน่าขบขันโดยสร้างบุคลิกลักษณะและการกระทำที่ไม่
 เหมาะสมกับคนชรา เช่น การแลปลิ้นปลิ้นตา หรือการทำดีทำต่อยกับชาวเมือง เป็นต้น

๕.๑.๔.๖ ศานตรส คือรสแห่งความสงบ รสนี้เน้นวรรณคดีสันสกฤตคาดว่าเป็น
 อิทธิพลของศาสนาพุทธที่ถือว่าความสงบเป็นสิ่งประเสริฐ กวีพุทธส่วนมากจึงถือว่าศานตรสเป็น
 รสที่เด่นกว่ารสอื่น^{๑๒๗} ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกในฐานะวรรณคดีพุทธศาสนาจึงมุ่งให้ผู้อ่านผู้ฟัง
 เกิดศานตรสดังในตอนที่พระเวสสันดรเห็นชุกชุกที่สองกุมารต่อหน้าพระองค์ ทั้งๆ ที่พระองค์อุตสาห
 ตัดใจบริจาคสองกุมารอันเป็นที่รักยิ่งของพระองค์ให้แก่ชุกชุกไป ทำให้พระองค์คั่งแค้นพระทัย และ
 ทรงพิโรธยิ่ง การพรรณนาความในตอนนี้จะแสดงให้เห็นระดับของอารมณ์ที่ค่อยๆ รุนแรงขึ้น จนถึง
 จุดสูงสุดแล้วจึงสงบลง ดังนี้

...ธชี่เอ่ยกระไรเลยไม่เกรงขามเราบ้างเมื่อยามจน จะ
 คิดดูบ้างเป็นไรว่าลูกทั้งสองคนคู่ชิวาตม์ ยังตัดใจให้ขาดมิให้เสีย
 ประโยชน์ แต่ก่อนโสดค่าสินไถ่สืบมาถึงสี่ชั่ว ผู้อื่นรู้จักเกรงกลัวไม่
 ทำได้เหมือนพราหมณ์ผู้นี้ วาริชเสว เม สโต เหมือนหนึ่งพราณ
 เบ็ดมาตีปลาที่หน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกฉาน ตัวเราผู้
 ทำทานเหมือนตัวปลา พระโพธิญาณในภายหน้านั้นคือไซ
 ปราณจะเข้าไปจึงยกพระลูกให้เป็นทานบารมี พระลูกรักทั้ง
 สองศรีตั้งกระแสดินธุ พราหมณ์ประมาทหมิ่นมาดำตี เสมือน
 กระทุ่มวาริให้ปลาตื่น น้ำพระทัยทำวเธอถอยคืบจากอุเบกษา
 บังเกิดอวิชชามาห่อหุ้ม พระปัญญาอันกลัดกลุ้มไปด้วยโมโหให้

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐.

^{๑๒๗} กุสุมา รัชมนี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, หน้า ๑๑๓.

ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำสงให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันที ว่าอุเหม! พราหมณ์ผู้นี้นี้อาจองทะนงหนอ มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ธชี่เอ๋ยกูมาอยู่ป่าเปล่าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศิลาบิชัยก็ถือมา ธนุจาบิคเหตุวา ก็ทรงพระแสงธนูศรกระสันมันกับมือ ซ่าพราหมณ์ผู้นี้เสียเถิดหรือ เธอก็ฮึดฮื่ออยู่แต่ในพระทัย ภายหลังจึงตั้งจิตพิจารณาในพระอริยประเพณีหน่อพุทธานุกร ก็รู้ว่าอาตมมะนี้เพิ่มพูนมหาปฐตบรีจาคเจียวสิหว่า เมื่อพระปัญญาบังเกิดมี พระบรมราชฤาษีเธอจึงตรัสสอนพระองค์เอง ว่า โภ เวสฺสนฺตร ดูกรมหาเวสสันดร อย่าอวารณไว้เวทำเนาเขา ซ้ำกับเจ้าเขาจะดีกันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทานแล้วยังมาสอดแค้นเมื่อภายหลังทำวเธอที่ตั้งพระสมาธิระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโคกสงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส ดุจทองอุไรทั้งแห่งอันบุคคลแคล้งหล่อแล้วมาวางไว้ในพระอาศรม ตั้งแต่จะเชยชมพระปิยบุตร ทานบารมี แห่งหน่อพระชินศรีเจ้านั้นแล^{๑๒๔}

การพรรณนาอารมณ์ของพระเวสสันดรในตอนนีเริ่มจากความรู้สึกโกรธและเจ็บปวดพระทัยที่เห็นชุกทิสองกุมาร เมื่อพระองค์พิจารณาถึงเหตุที่ทำให้สองกุมารต้องถูกชุกทิสก็พบว่า เป็นเพราะพระองค์ได้ยกสองกุมารให้แก่ชุกทิสไป ทำให้พระองค์เกิดความเศร้าพระทัย และเมื่อพระองค์พิจารณาถึงชุกทิสซึ่งเป็นฝ่ายได้รับสองกุมารไปจากพระองค์บ้าง ก็ทรงเกิดโทสะขึ้นทันที พระองค์อุตสาห์ตัดพระทัยมอบสองกุมารซึ่งพระองค์รักประดุจดวงหทัยนิรันเนตร ให้ชุกทิสไป แต่ชุกทิสกลับทำร้ายสองกุมารประหนึ่งว่าไม่เห็นค่าในสิ่งที่พระองค์ทรงเสียสละให้เป็นทานในครั้งนี้ โทสะหรือความโกรธที่พลุ่งพล่านอยู่ในพระทัยนั้นส่งเสริมให้พระองค์เกิดมิจฉาทิฐิ คิดที่จะทำร้ายชุกทิสให้ถึงแก่ชีวิตเพื่อทดแทนในสิ่งที่ชุกทิสทำให้พระองค์ต้องเจ็บปวดพระทัย อารมณ์ที่กล่าวถึงในตอนนีถือได้ว่าพัฒนามาถึงขั้นสูงสุด จากนั้นเมื่อพระเวสสันดรทรงพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาและเหตุผลก็ทรงระงับโทสะให้สงบลงได้ ความสงบที่เกิดขึ้นนี้ทำให้พระองค์มีพระทัยที่ผ่องใส พ้นจากอวิชชาทั้งหลาย อารมณ์ของเรื่องในตอนนีจึงคลี่คลายไปสู่สภาวะปกติ การพรรณนาให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของอารมณ์ที่เกิดขึ้นในตอนนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าแม้พระเวสสันดรซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ที่สั่งสมบารมีข้ามภพข้ามชาติมามากมาย เมื่อยังไม่บรรลุพระนิพพานก็ยังมีกิเลสอยู่ กิเลสต่างๆ ทำให้เกิดอวิชชา ซึ่งจุดรั้งให้มนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ สิ่งที่จะทำลาย

^{๑๒๔} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก. หน้า ๒๕๑-๒๕๓.

อวิชาชาติก็คือปัญญา เมื่อพระองค์ตั้งสติพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาและเหตุผล จึงสามารถขจัดอวิชาชาติได้ พระทัยจึงสงบและผ่องใส ดังนั้นการพรรณนาอารมณ์ในตอนนี้นอกจากจะทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นการเปลี่ยนแปลงของระดับอารมณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสมจริงแล้ว ยังมีส่วนช่วยเสริมบุญญาธิการของพระเวสสันดรให้เพิ่มมากยิ่งขึ้นด้วย การที่พระเวสสันดรทรงมีพระสติตรึกรู้เท่าทันพระอารมณ์โกรธของพระองค์ และมีพระทัยสงบผ่องใสจึงทำให้เกิดศานตรส หรือรสสงบอันเนื่องมาจากความชุ่มชื้นในใจผู้อ่านผู้ฟัง

นอกจากนี้ศานตรสยังเกิดจากการที่ผู้แต่งได้แทรกคำสอนของพุทธศาสนาไว้ในเรื่อง เพื่อเตือนให้ผู้อ่านผู้ฟังตระหนักถึงความสุขอันเกิดจากความสงบ ที่ไม่มีสุขใดเสมอเหมือน ดังเช่นที่กวีให้พระชาลีกล่าวถึงความทุกข์ของบุคคลที่ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากวิภวสงสารได้ ดังนี้

    ดูกรเจ้าแก้วกัณหาเอ๋ย หญิงชายผู้ใดเลยเกิดมาในห้วง
    มหรรณพภวสงสาร ยังมีถึงซึ่งพระนิพพานตราบใด ก็ย่อมต้อง
    ทุกข์โศกภัยประหาร ปานประหนึ่งว่าตัวเรานะเจ้าพี่ ตถา ทุกข์
    ทุกข์ครั้งนี้ก็มีทุกข์เท่าถึงทุกข์พระแม่เจ้าจะกลับเข้ามาแต่ป่า จะ
    มิได้เห็นหน้าเราพี่น้องแล้วก็จะทรงกันแสงให้ ด้วยว่าลูกเพื่อนไร่
    มาจากอก จะทรงพระปริวิตกมิวายเลย^{๑๒๙}

วรรณคดีพุทธศาสนามักมีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนหรือเผยแผ่หลักธรรมของพุทธศาสนา กวีจึงมักถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของเนื้อเรื่องและตัวละคร เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดรสอันสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของวรรณคดีเรื่องนั้น ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีจุดมุ่งหมายที่จะแสดงถึงการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ในพระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังตระหนักถึงผลบุญอันเกิดจากการบำเพ็ญบารมีนั้น

รสวรรณคดีที่เกิดจากการอ่านการฟังร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกและจัดว่าเป็นรสเด่น ซึ่งประสานสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายดังกล่าว คือ กรุณารส วีรรส อัทภุตรส และศานตรส ในการอ่านการฟังร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ ผู้อ่านผู้ฟังจะเกิดความซาบซึ้งในความทุกข์ ความยากลำบาก และความยิ่งใหญ่ในการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดร จนเป็นที่มหัศจรรย์และเกิดความสุขสงบทางใจจากรสธรรมที่ปรากฏในเรื่อง

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

๕.๒ ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่เกิดจากลีลาเฉพาะของกวีแต่ละคน

ลีลา (style) หมายถึง สำนวนโวหารที่เป็นลักษณะเฉพาะของกวี โดยอาจสังเกตได้จาก ถ้อยคำ รูปประโยค การสื่อความหมาย ตลอดจนกลวิธีการประพันธ์ที่กวีผู้นั้นเลือกใช้เพื่อสื่อเนื้อหาของเรื่อง ลีลาในการประพันธ์ของกวีมีส่วนสำคัญในการสร้างความงามความไพเราะให้แก่วรรณคดี ทั้งนี้เนื่องจากความงามความไพเราะของวรรณคดีต้องเกิดจากความประสานเข้ากันเป็นอย่างดีระหว่างเนื้อเรื่องและถ้อยคำที่กวีเลือกสรรมาใช้ในการประพันธ์นั่นเอง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าลีลาเฉพาะของกวีเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในเรื่องนี้ด้วย

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการที่ผู้วิจัยใช้เป็นข้อมูลในการศึกษานี้ เป็นวรรณคดีเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่ง มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๑๓ กัณฑ์ สำนวนของแต่ละกัณฑ์นี้ กระทรวงศึกษาธิการได้คัดเลือกมาจากสำนวนต่างๆ ๖ สำนวน รวมเป็น ๑๓ กัณฑ์ ดังในตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ ๕.๑ รายละเอียดร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก จำแนกตามผู้แต่ง ชื่อกัณฑ์และจำนวนกัณฑ์

รายชื่อกวี	ชื่อกัณฑ์ที่แต่ง	จำนวนกัณฑ์ที่แต่ง
๑. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	วนปเวสน์ จุลพน สักกบรรพ	๓ กัณฑ์
๒. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ ปรมาณูชิตชิโนรส	ทศพร หิมพานต์ มหาราช, ฉกษัตริย์ นครกัณฑ์	๕ กัณฑ์
๓. เจ้าพระยาคลัง (หน)	กุมาร มัทรี	๒ กัณฑ์
๔. พระเทพโมฬี (กลั่น)	มหาพน	๑ กัณฑ์
๕. สำนักวัดถนน	ทานกัณฑ์	๑ กัณฑ์
๖. สำนักวัดสังข์กระจาย	ชูชก	๑ กัณฑ์

สำนวนของกวีทั้ง ๖ สำนวนที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการนี้ ย่อมแสดงให้เห็นลีลาเฉพาะที่แตกต่างกันของกวีแต่ละคน ซึ่งทำให้เรื่องนี้มีลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ที่หลากหลายอันเกิดจากลีลาของกวีเหล่านั้น

อย่างไรก็ดี ลีลาเฉพาะของแต่ละคนจะปรากฏอย่างเด่นชัดมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับจำนวนกัณฑ์ที่กวีคนนั้นแต่ง อีกทั้งลีลาของกวีแต่ละคนที่ปรากฏในเรื่องนี้ยังต้องสัมพันธ์กับเนื้อหาที่กวีผู้นั้นแต่งด้วย ดังนั้นในการศึกษาลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะลีลาของกวีที่ปรากฏอย่างเด่นชัดและมีส่วนสัมพันธ์กับเนื้อหาในรายยาวมหาเวสสันดรชาดกเท่านั้น ดังจะได้กล่าวถึงลีลาของกวีแต่ละคนดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ลีลาการใช้ภาษาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : การใช้บรรยายโวหารที่แทรกคำอธิบาย

จากการศึกษาสำนวนพระราชนิพนธ์เรื่องเวสสันดรชาดก ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กัณฑ์วนปเวสน์ จุลพน และสักกบรรพ รวม ๓ กัณฑ์ ที่ปรากฏในหนังสือรายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการแล้วนั้น ผู้วิจัยพบว่าลีลาการประพันธ์อันโดดเด่นของพระองค์ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ให้แก่เรื่องรายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ คือ การใช้บรรยายโวหารที่แทรกคำอธิบาย ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีลีลาการใช้บรรยายโวหารที่น่าสนใจ คือ พระองค์จะทรงสอดแทรกคำอธิบายต่างๆ ซึ่งประกอบไปด้วยเหตุผลหรือหลักฐานอ้างอิงต่างๆ ที่น่าเชื่อถือ เข้าไปในการบรรยายเนื้อความที่ถอดความมาจากคาถาบาลีแต่ยังมีความไม่ชัดเจนอยู่ให้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความกระจ่างแจ้งในเรื่องต่อนั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สมเด็จพระบรมธรรมตามหาสัตว์ ก็ทรงปฏิบัติสมาทาน
อธิษฐานเบญจศีล เพื่อรักษาตามดาบสวัตรมีเมถุนวิริติเป็นที่
ครบห้า จะเว้นจากวิกาลโภชนาด้วยมิได้เพราะใช้ในอุทฺธจกรียา
แสวงหาผลไม่มุลมันในเวลากลางวัน จะได้มาฉันต่อเวลาเย็นอย่า
เข้าราตรี^{๑๓๐}

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการบรรยายถึงศีลและข้อปฏิบัติต่างๆ อันเป็นธรรมเนียมที่ผู้ออกบวชต้องบำเพ็ญ ซึ่งพระเวสสันดรทรงปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ยกเว้นข้อปฏิบัติเรื่องการงดบริโภค

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓-๑๒๔.

อาหารในยามวิกาลเท่านั้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายเหตุผลที่ พระเวสสันดรนี้อาจละเว้นจากการบริโภคอาหารในยามวิกาลนั้นได้เพราะ "ใช้ในอุฏชาจริยา" และพระองค์ยังได้อธิบายคำว่า "อุฏชาจริยา" ซึ่งหมายถึงการแสวงหาอาหารมาบริโภค ให้กระจ่าง ขึ้นอีกว่า "แสวงหาผลไม้มีมูลมันในเวลากลางวัน จะได้มาฉันต่อเย็นย่ำเข้าราตรี" การแทรกการอธิบาย ความที่แสดงเหตุผลของการกระทำของ พระเวสสันดรนี้จะทำให้ผู้อ่านผู้ฟังไม่ติดใจสงสัยในพฤติกรรม ดังกล่าวของพระเวสสันดรอีกต่อไป อีกทั้งเหตุผลที่พระองค์ทรงยกมาแสดงยังเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็น ความยากลำบากของพระเวสสันดรเมื่อต้องถูกเนรเทศมาอยู่ป่า ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึก สงสารพระเวสสันดร อันเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างอารมณ์สะเทือนใจได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

.. คำเท่านั้นสมเด็จพระท้าวโกสีห์มีขมาเทวราช ตรัสประภาษ
พอให้เข้าพระทัย ในผลที่จะอุปถลต่อไปในลำดับนั้นด้วยดี สุขุมปติ
จึงทำนนั้นผู้ทรงนามสุขุมปติ เพราะเป็นสวามีนางอสุภกัญญา
ชื่อสุชาดาเทพอัปสร...^{๑๑๑}

คำว่า "สุขุมปติ" เป็นคำภาษาบาลี ซึ่งผู้อ่านผู้ฟังอาจไม่เข้าใจความหมาย ซึ่งทำให้ไม่ทราบ ว่าตัวละครที่กำลังกล่าวถึงนั้นคือใคร ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง อธิบายความหมายของคำว่า "สุขุมปติ" ซึ่งเป็นชื่อหนึ่งที่ใช้เรียกพระอินทร์ โดยบอกที่มาของคำว่า ผู้ที่มีนามดังกล่าวนี้เป็นสวามีของนางอสุภกัญญาชื่อสุชาดาเทพอัปสร ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังที่เคยได้ ยินได้ฟังเรื่องเกี่ยวกับพระอินทร์มาบ้าง สามารถเข้าใจได้ทันทีว่า "สุขุมปติ" นั้นหมายถึงผู้ใด และเกิดความกระจ่างกว่าการที่กวีจะบอกแต่เพียงว่า "ท่านผู้ทรงนามสุขุมปติ" โดยไม่ได้อธิบาย ความหมายใดๆ ไว้เลย

ครั้งนั้นทวยเทพทุกสถานพิมานไม้ ก็มีน้ำพระทัยสงสาร
แก่สองกุมารนั้นหนักหนา บันดาลให้กิ่งพฤกษาซึ่งทรงดอกและ
ผลโอนอ่อนลงจนสีกษัตริย์ขึ้นพระหัตถ์เก็บถึงได้ ด้วยอัศจรรย์
อันนี้เป็นไป สีกษัตริย์ก็มีน้ำพระทัยเชื่อถือในบุญบารมี เชื่อได้ว่า
เสด็จไปครั้งนี้จะไม่มีอันตราย เห็นทวยเทพทั้งหลายในป่าจะ

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๒.

กฤณาภิธานทุกสถาน... ความในพระคาถาสถกจรียาปิฎกบาลี
ก็มีนัยเหมือนกัน จะกล่าวไปก็เป็นซ้ำความนั้นไม่แปลกไป^{๑๑๖}

ตัวอย่างนี้เป็นการใช้บรรยายโวหารที่แทรกคำอธิบายโดยอาศัยแนวเทียบจากคัมภีร์จรียาปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มหนึ่งในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงเรื่องพระเวสสันดรไว้ด้วย เนื้อความในตอนนี้เป็น การบรรยายเหตุการณ์ในระหว่างที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี และสองกุมารกำลังจะเดินทางไป เขาวงกต แล้วในระหว่างทางสองกุมารอยากได้ผลไม้ตามทางที่เสด็จผ่านมา เทพยดาที่บันดาลให้ กิ่งไม้โน้มลงมาให้กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ สามารถเก็บผลจากต้นไม้ได้ กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ ประจักษ์ในปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ จึงเกิดความมั่นใจในผลแห่งการบำเพ็ญทานบารมีของ พระเวสสันดรว่าจะอำนวยผลให้กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ เดินทางไปถึงเขาวงกตได้อย่างปลอดภัย การกล่าวถึงปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่นนี้ เป็นสิ่งที่ช่วยเสริมสร้างความศรัทธาในพระเวสสันดรให้แก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง และการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายความต่อท้ายเนื้อความในส่วนนี้ โดยกล่าวว่ามิใช่ข้อความในคัมภีร์อื่นที่มีเนื้อความแสดงถึงปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้เช่นเดียวกัน จึงเท่ากับเป็นการยืนยันให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความเชื่อมั่นในบุญญาบารมีของพระเวสสันดร และ ศรัทธาพระเวสสันดรยิ่งขึ้นด้วย

ลีลาการใช้โวหารที่สอดแทรกคำอธิบายเหตุผลหรืออ้างอิงหลักฐานอื่นมาประกอบนี้ เป็น สิ่งที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความกระจำแจ้งในเนื้อหาตอนนั้นยิ่งขึ้น ความกระจำแจ้งในบทประพันธ์ ถือเป็นลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้วรรณคดีเรื่องนั้นมีความงาม ดังนั้นลีลาเฉพาะของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการใช้โวหารที่สอดแทรกการอธิบายความ จึงเป็นสิ่งที่ ทำให้เกิดลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ประการหนึ่งในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก

อย่างไรก็ดี เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาลีลาการใช้โวหารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังกล่าวข้างต้นแล้วกลับมาศึกษาพระราชประวัติของพระองค์ควบคู่ไปด้วย ก็พบว่าลีลาในการใช้ โวหารที่สอดแทรกการอธิบายความนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงพระอุปนิสัยในการเป็นนักคิดนักค้นของ พระองค์อย่างชัดเจน ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเป็นนักปราชญ์ ทั้งยังทรงมีพระอุปนิสัยอย่างนักวิทยาศาสตร์ คือทรงวินิจฉัยสิ่งต่างๆ ด้วยเหตุผล พระราชอัธยาศัยและพระอุปนิสัยต่างๆ เหล่านี้ของพระองค์ จึงแสดงออกทางลีลาการประพันธ์ของพระองค์ด้วย และลีลาดังกล่าวมิใช่ว่าจะพบได้แต่เพียงใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เท่านั้น แม้ในพระราชนิพนธ์เรื่องอื่นก็พบ

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗-๘๘.

ลีลาการใช้โวหารที่แทรกการอธิบายแบบนี้ด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น พระบรมราชาธิบายว่าด้วย
 อากรค่าน้ำ ตอนหนึ่งความว่า

อากรค่าน้ำนี้ก็เป็นที่ให้บังเกิดพระราชทรัพย์
 อย่างหนึ่งสำหรับแผ่นดินในสยามประเทศนี้มีมาแต่โบราณสืบ
 กาลพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนทุกๆ พระองค์ แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
 เก่ามา จะได้ยินว่าในแผ่นดินพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งจะ
 ให้เลิกถอนนั้นหามิได้ เพราะคนชาวประเทศไทยมีปกติตั้ง
 ธรรมดา มีเนื้อและปลาเป็นกับเข้าเป็นนิจทุกตัวคนทุกตำบลทุก
 แห่ง จะเป็นคนกินแต่ของเครื่องเค็มและเต้าหูซึ่งมิใช่สิ่งเป็นเนื้อ
 ปลาเป็นกับเข้าดังจีนบางจำพวกก็ดี หรือเป็นคนกินนมเนยถั่ว
 เป็นกับเข้าดังพราหมณ์และคนชาวมัชฌิมประเทศโดยมากก็ดี
 หาไม่ เพราะฉะนั้นท่านผู้ครองแผ่นดินมาแต่ก่อนจึงได้เก็บ
 อากรแก่คนหากุ้งหาปลาเหมือนเก็บค่านาสมพัสดุแก่ผู้ทำนา
 ทำไร่ทำสวนเสมอกันไปทั้งพระราชอาณาเขตต์...^{๑๑๑}

๕.๒.๒ ลีลาการใช้ภาษาในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส : การใช้
 คำพริกแพลงในการแต่งกลบท

จากการศึกษาสำนวนพระนิพนธ์เรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร นิมพานต์
 มหาราช ฌกษัตริย์ และนครกัณฑ์ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่ปรากฏ
 ในหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ผู้วิจัยพบว่าลีลาการประพันธ์ที่
 โดดเด่นของพระองค์อันมีส่วนสำคัญในการสร้างลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ให้แก่เรื่อง ร่ายยาว
 มหาเวสสันดรชาดกนี้ ได้แก่ การใช้คำพริกแพลงในการแต่งกลบท ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

การใช้คำพริกแพลงในการแต่งกลบท การใช้กลบทเป็นลีลาของพระองค์ผู้นิพนธ์ที่ปรากฏ
 อย่างเด่นชัดในเรื่องนี้ โดยพระองค์ทรงนำลีลากลบทมาแต่งแทรกเข้าไปในเรื่องได้อย่างเหมาะสมเจาะ
 กลบทที่พระองค์ทรงใช้ในพระนิพนธ์เรื่องนี้มีหลายชนิด ได้แก่

^{๑๑๑} ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗๕, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสนั่น สุมิตร.

(๑.) กลบทบุษบงแย้มผกา กลบทประเภทนี้จัดเป็นกลบทที่กำหนดบังคับเพิ่ม การซ้ำคำมากกว่าปกติ โดยคำที่ซ้ำนั้นจะต้องอยู่ในตำแหน่งต้นวรรค มีลักษณะคล้ายกับการตั้ง กระทบยี่น โดยกำหนดให้มีกระทบยี่น ๑ คำ ในตำแหน่งต้นวรรคทุกวรรค ตัวอย่างเช่น

พวกพลคเชนทรเชี่ยวชาญ ขับชีสารดูนี่องอาจ
อนิภูฐาน พลอาษาชาติเรียวแรง ล้วนแต่เข้มแข็งว่องไว รติกา
พลรตเรียงไสวแลเป็นทิว ธงชายปลิวปลัดปลายอน ปตติการทา
พลบทจรดูนี้ก็เยี่ยมหาญ ล้วนธานีธานีในการศึก...^{๑๓๔}

ตัวอย่างนี้เป็นเนื้อความตอนหนึ่งในนครกัณฑ์ กล่าวชมพลทหารทั้ง ๔ เหล่า หรือที่เรียกว่า จาตุรงค์เสนา กวีพรรณนาเนื้อความตอนนี้โดยใช้คำกระทบยี่น ๑ คำ วางไว้ในตำแหน่งต้นวรรคอย่าง สม่่าเสมอ โดยพลิกแพลงจากลักษณะบังคับของกลบทชนิดนี้ที่กำหนดให้วางกระทบยี่นไว้ในตำแหน่ง ต้นวรรคทุกวรรคมาเป็นการวางกระทบยี่นลับวรรค ส่วนวรรคที่มีได้ตั้งกระทบยี่นนั้นมีความเกี่ยวเนื่อง กับวรรคหน้า ที่ตั้งกระทบยี่นไว้ในลักษณะที่ช่วยเสริมความหรือขยายความวรรคหน้าให้ชัดเจนสมบูรณ์ ขึ้น การพลิกแพลงกลบทในลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่า กวีมิได้เล่นกลบทเพียงแค่นี้ให้เกิดเสียงและ จังหวะที่ไพเราะเท่านั้น แต่ยังคงคำนึงถึงการสื่อความหมายที่สมบูรณ์อีกด้วย

(๒.) กลบทนาคบริพันธ์ กลบทนาคบริพันธ์เป็นกลบทเล่นซ้ำคำเช่นเดียวกัน แต่ มิได้บังคับให้ใช้คำเดียวซ้ำกัน ข้อบังคับของกลบทประเภทนี้คือ กำหนดให้ซ้ำคำ ๓ คำที่ทำยวรรค หน้ากับต้นวรรคถัดไป โดยใช้คำซ้ำที่มีเสียงเพี้ยนกันไป ตัวอย่างเช่น

พินพิจิตรรังสรรค์สุวรรณรัตน์ สุวรรณธจักร์สรอรัมเรือง
อร่ามรุ่งบรรเทืองอัมพรเพริศ อัมพรพรายธงรายเฉิดเฉลิมงอน
เฉลิมงามสงครามสยอนไม่ต่อติด ไม่ต่อด้านทานฤทธิ์เข้ารุกกราญ
เข้ารุกยับยับแตกฉานพังประลาด^{๑๓๕}

^{๑๓๔} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๓๘๘-๓๘๙.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๐.

ตัวอย่างนี้เป็นตอนชมพลรถ ในขบวนจรตงคเสนาในกัณทมหาราช ตอนที่พระเจ้ากรุงสุยชัยสั่งให้จัดทัพเพื่อกออกไปรบพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับมาครองเมือง การซ้ำคำ ๓ คำเพี้ยนกันในด้านทำยวรรคหน้ากับต้นวรรคหลัง เช่น สุวรรณรัตน์ – สุวรรณรถ อรามเรื่อง – อรามรุ่ง อัมพรพราย – อัมพรเพริศ ทำให้เกิดเสียงและจังหวะที่ล่อรับกันอย่างไพเราะ ถือว่าเป็นการเพิ่มอลังการทางเสียงให้แก่เรื่องนี้ได้อีกโสดหนึ่ง นอกจากนี้ยังทำให้เห็นภาพของการรุกและการรับได้อย่างงดงามด้วย เช่น “เฉลิมงามสงครามสยอนไม่ต่อติด ไม่ต่อต้านทานฤทธิ์เข้ารุกราน เข้ารุกรับยับแตกฉานพังประลาด” เป็นต้น

(๓.) กลบทกบเดินสลักเพชร กลบทชนิดนี้มีลักษณะที่พิเศษคือ กำหนดให้แต่ละวรรคมีจำนวนคำ ๙ คำ แบ่งจำนวนคำออกเป็น ๓ ช่วง ช่วงละ ๓ คำ และกำหนดให้คำทั้ง ๓ คำในช่วงแรกมีเสียงอักษรซ้ำกับ ๓ คำในช่วงที่สองโดยซ้ำกันในลักษณะคำต่อคำ คือ ให้คำที่ ๑ กับที่ ๔ คำที่ ๒ กับ คำที่ ๕ และคำที่ ๓ กับคำที่ ๖ มีเสียงอักษรซ้ำกัน และในวรรคเดียวกันจะเล่นสัมผัสสระในคำที่ ๓ กับ ๔ ดังแผนผังต่อไปนี้

ก ข ค / ก ข ค / ๐ ๐ ๐
 └──┘

การใช้กลบทกบเดินสลักเพชรในเรื่องนี้มีอยู่ในกัณทมหาราช ตอนที่พรรณนาถึงขบวนทัพช้าง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สรรแต่หาญสารตัวเหี้ยม เทียมช้างมารทานช้างหมื่น
 พันโถมศึกฝีกทนครร่อนงาส่ายร้ายเงยเศียร เรียนเชิงสู้รัฐนสาร
 ร่านบ้าแทงแรงบถอย ร้อยคชหนี่รขึ้นหน้า ข้าศึกยลชนสยของ
 ร้องบันเทิงเริงบุกทัพ สรรพอลังการสารอลงกต บทจรคลาด
 บาทจรคลา ดาพยุหะยีนดินพยุหุทธิ์ ดุจพสุธาพังดังพสุธา
 พก ยกคชผายย้ายคชพล คนตัวหมขออดีตมือ ถือหัดถ้ำท่า
 เห็นงาม ตามทำนองต้องธรรมเนียม เตรียมทุกหมวดตรวจทุก
 หมู่ คู่อยู่เรียงเคียงอยู่เรียบ เพียบครยีนพื้นคชยาน สารตัว
 กลันสรรตัวกล้า นำพันลิกนิกพันลาย ทำยคชง่าท่าขอเนื้อ

เชื้อคนหาญชาญคำแหง แข็งศึกกล้าข้าศึกกลัว ตัวกลางข้าง
ต่างกลอกเข็ด เทิดกระบี่ที่กระบวน ทวนหอกรำทำหันร่อน^{๑๓๖}

จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่ามีลักษณะที่ตรงตามข้อบังคับของกลบทกบตันสลักเพชร ยกเว้นเพียงจำนวนคำในแต่ละวรรคมีเพียง ๖ คำ ซึ่งต่างจากข้อบังคับของกลบทชนิดนี้ที่กำหนดให้มีจำนวนคำในวรรค ๙ คำ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่ากวีได้นำลักษณะของกลบทชนิดนี้มาประยุกต์ โดยนำการซ้ำเสียงอักษร ๒ ช่วงแรกของวรรคมาใช้ และตัดช่วงที่ ๓ ที่มีได้ซ้ำเสียงอักษรทิ้งไป เพื่อลดความเยิ่นเย้อและทำให้เกิดจังหวะที่กระชั้นขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่ากวีได้ใช้สัมผัสข้ามวรรคแบบร่ายกาพย์ด้วย คือให้คำสุดท้ายของวรรคหน้าสัมผัสสระกับคำแรกของวรรคต่อไป ทำให้เกิดเสียงสัมผัสที่ร้อยต่อกันไปอย่างไม่ขาดช่วง เมื่อนำลักษณะดังกล่าวมาผนวกรวมเข้ากับการใช้สัมผัสสระภายในวรรคที่อยู่ติดกัน ในตำแหน่งที่คงที่ไปโดยตลอดก็จะยิ่งให้เสียงที่คล้องจองต่อเนื่องกันอย่างมีชีวิตชีวา จึงเหมาะที่จะใช้พรรณนาถึงภาพของกองทัพที่เต็มไปด้วยความคึกคักอีกheim เช่นนี้ได้เป็นอย่างดี

(๔.) กลบทระลอกแก้วกระทบฝั่ง กลบทชนิดนี้มีลักษณะคล้ายกับกลบทกบตันสลักเพชร กล่าวคือ กำหนดให้มีจำนวนคำในวรรค ๙ คำและบังคับซ้ำเสียงพยัญชนะในตำแหน่งเดียวกัน แต่ต่างกันที่ตำแหน่งสัมผัสสระภายในวรรค โดยกลบทชนิดนี้จะกำหนดให้คำที่ ๓ และคำที่ ๕ สัมผัสสระกันดังแผนผังต่อไปนี้

ก ข ค / ก ข ค / ๐ ๐ ๐
└──────────┘

ตัวอย่างของการใช้กลบทชนิดนี้ได้แก่

ต่างเกล้าสรรพตัวกลั่นสรรพ แล่นโจมตีไฟไล่จับทัน ลู่
เข้าพันจับคันฟาด ล้มกลิ้งดาขลงกลาดตีน ขุนม้าพันขุนหมื่น
พัน ตัวกล้าสันต่างลั่นศร ตั้งมือร่อนโตมรรำ เสือแดงกำสิดำแกม
หมากสุกแปมม่วงแซมปน หมู่พหลม้าพลหาญ คบรูกด้าน
เขารานต่อ ไม่รู้ห้อมมิรอดอย ศึกใหญ่น้อยเสียย่อยหนี แดกหน้า

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๙.

ที่ตื่นหนีทัพ ไม่กล้ารับมิกัลบรบ วิ่งหนีหลบไหว้นบลง เลือกลงพลลี้วณคนผู้ ชาญศึกสู้เชิงสู้รบ^{๑๓๗}

ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาถึงขบวนทัพม้าในกัณฑ์มหาราช ซึ่งเป็นตอนที่ต่อจากการชมทัพช้างดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้วข้างต้น การบังคับซ้ำเสียงพยัญชนะในกลบทละลอกแก้วกระทบฝั่งเป็นแบบเดียวกับกลบทกบเดินสลักเพชร จึงให้ความรู้สึกคึกคักอีกเหมิได้เช่นเดียวกัน ส่วนการใช้สัมผัสสระที่ต่างกัน โดยกลบทละลอกแก้วกระทบฝั่งนี้ใช้สัมผัสสระแบบคั่น ในตำแหน่งที่คงที่ ทำให้เกิดจังหวะที่ไพเราะไปอีกแบบหนึ่ง นอกจากนี้ยังพบว่าวีใช้สัมผัสสระข้ามวรรคอย่างสม่ำเสมอ โดยกำหนดให้คำสุดท้ายของวรรคหน้าสัมผัสกับคำที่สามของวรรคต่อไป ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ลงเสียงหนักในวรรคนั้น จึงให้จังหวะที่ชัดเจนยิ่งขึ้น และการลดจำนวนคำในวรรคให้เหลือเพียง ๖ คำ ก็เป็นการประยุกต์เพื่อให้ข้อความในวรรคสั้นลงและมีจังหวะกระชั้นขึ้น จึงเหมาะที่จะใช้ในการพรรณนากองทัพม้าที่เข้มแข็งและเกรียงไกรเช่นนี้ได้เป็นอย่างดี

(๕.) กลบทยติภังค์ กลบทประเภทนี้มีได้เพิ่มบังคับซ้ำคำหรือเพิ่มบังคับสัมผัสเหมือนกลบทชนิดอื่นที่กล่าวไปข้างต้น แต่ใช้การเพิ่มบังคับพิเศษเข้าไป คือ ใช้คำที่มี ๒ พยางค์หรือมากกว่า ๒ พยางค์เขียนแยกกัน โดยเอาพยางค์ส่วนหน้าไปวางไว้เป็นพยางค์ท้ายของวรรคหน้า และเอาพยางค์ส่วนหลังไปไว้เป็นพยางค์หน้าของวรรคหลัง เป็นการฉีกคำให้แยกจากกัน ดังตัวอย่างเช่น

หมู่สหชาติโยธิมี่ประมาณหมื่น หกพันสรรพวงค์พื้นแต่
ใสรวม เลือหมวกเหมาะเอระระนมดูต่างๆ สีสรรพพรรณสี
อย่างควรจะพึงพิศ วงผจงพิจิตจรจัญเจริญ เนตรวิเศษโคภน
เพลินบางจำพวกบรร เทื่องเหลือองเล่ห์สุวรรณพรรณชมพู นท
นพคุณดูอร่ามงามเพริศ เพราเหล่าหนึ่งฉลาดเฉิดเลิศหลากสี
แดงกำลัรัศมีอรุณทิพา กรเรื่องจำรัสเวหาเห็นประไพพรรณ
รายกลางบางสีสรรพพรรณนี้ลา ภาเพียงไพฑูรยประภาพิสุทธิ์สุด
ใสเสมอมรกตอันเข้มเขี้ยว ขำจำพวกหนึ่งเหลือบเหลือยวเล่ห์
ไกลาส คิรีสีชาวบริสุทธิ์สะอาดอุฬารตระการตา...^{๑๓๘}

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๙-๓๕๐.

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๘.

ตัวอย่างนี้เป็นตอนที่กล่าวชมความยิ่งใหญ่ของเหล่าพลเดินเท้า ที่เป็นส่วนหนึ่งในกองทัพที่จัดขึ้นเพื่อไปรับพระเวสสันดร สิ่งสำคัญของกลบทชนิดนี้นอกจากจะอยู่ที่การฉีกคำให้มีลักษณะแปลกไปกว่าเดิมแล้ว ยังอยู่ที่การอ่านออกเสียงด้วย โดยเวลาอ่านจะต้องอ่านพยางค์หน้าซ้ำกัน ๒ ครั้ง ซึ่งจะทำให้ได้ทั้งเสียงที่ไพเราะและความหมายที่สมบูรณ์ เช่น "หมู่สหชาติโยธินีมีประมาณหมื่น หกพันสรรพางค์พื้นแต่ใส่สวม" ต้องอ่านว่าหมู่สหชาติโยธินีมีประมาณหมื่น หมื่นหกพันสรรพางค์พื้นแต่ใส่สวม เป็นต้น จะเห็นได้ว่ากวีได้ซ่อนรูปคำที่จะต้องออกเสียงซ้ำไว้ที่คำท้ายของวรรคต้นนั่นเอง ลักษณะเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นกลวิธีการใช้คำที่แยบยลอย่างยิ่ง นอกจากนี้คำที่กวีใช้เป็นยติบังคับในแต่ละวรรคยังต้องสามารถสื่อความหมายให้สอดคล้องกับทั้งวรรคหน้าและวรรคหลังอีกด้วย ซึ่งมีไม่สิ่งที่ทำได้ง่ายนัก ดังนั้นการแต่งกลบทชนิดนี้จึงเป็นสิ่งที่แสดงถึงขั้นเชิงและมีฝีมือในการประพันธ์ของกวีได้อย่างแท้จริง

นอกจากการใช้กลบทที่ปรากฏลักษณะของกลบทอย่างเด่นชัดดังกล่าวข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยพบว่า พระองค์ทรงใช้วิธีการเล่นคำแบบกลบทแทรกในการแต่งเนื้อหาบางตอนด้วย แต่เนื่องจากการเล่นคำในลักษณะดังกล่าวไม่ได้กระทำอย่างสม่ำเสมอ ติดต่อกันจนเป็นลักษณะที่โดดเด่นพอ จึงไม่อาจจัดเป็นกลบทชนิดใดชนิดหนึ่งได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ชีวิตข้าพระบาททั้งสองนี้พระพุทเจ้าข้า กสิรา ได้ความ
ลำบากยากแค้นแสนกัณดาร ด้วยแสวงหามูลผลาหารมาเลี้ยงกัน
เป็นนิตยนิรันดรไม่เว้นวายุ พระคุณของลูกเอ๋ยจะเสวยความสุข
สบายมาแต่ไหน มีแต่ความลำบากยากแค้นเข็ญใจนี้มาเพิ่มพูน
ดูนี้ก็เสื่อมศุนย์เสียขัตติยเพศ ทั้งพระเกียรติยศศักดาเดชนี้ก็
เหือดหาย ทเมตยสุสิว สารถิ ดุจหนึ่งดุงคราขร้ายแรงพยศ อัน
นายสารถิทำให้ระทดถอยกำลัง ก็เหมือนหนึ่งพระลูกจากนิเวศน์
เวียงวังมาอยู่ไพร่ไกลฝ่าพระบาทสมเด็จบรมชนกนาถราชมารดา
ได้แก่ทุกขเวทนาตราครดร้า พระสิริรูปนี้ก็ชুবคล้าหม่นหมอง
ทั้งฉวีวรรณที่ผุดผ่องนี้ก็เหือดมิด ทุกสิ่งสารพันพิบัติกว่าแต่ก่อน
กาล^{๑๓๙}

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๓.

จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเพิ่มการใช้สัมผัสอักษรเข้าไปในตำแหน่งของ ๒ คำสุดท้ายที่อยู่ท้ายวรรค โดยในช่วงต้นของตัวอย่างนี้ พระองค์ทรงใช้ลักษณะการเพิ่มเสียงสัมผัสอักษรดังกล่าวสลับกัน วรรคที่ไม่ได้เล่นสัมผัส ๒ คำท้ายวรรค แบบวรรคต่อวรรคติดต่อกัน ๓ ครั้ง และเว้นช่วงการเล่นสัมผัสดังกล่าวในตอนกลาง จากนั้นในตอนท้ายๆ ก็ทรงใช้ลักษณะการเล่นสัมผัสอักษร ๒ คำท้ายวรรคอีก แต่การเล่นสัมผัสอักษร ๒ คำในช่วงท้ายนี้ ทรงใช้ติดต่อกันทุกวรรคโดยไม่มีวรรคใดที่ไม่มีเสียงสัมผัสอักษร ๒ คำท้ายวรรคมาคั่น ลักษณะของการเล่นคำแบบกลบทในตัวอย่างนี้จึงเป็นการเล่นคำแบบกลบทโดยการเพิ่มบังคับซ้ำเสียงพยัญชนะ ๒ คำท้ายวรรค แต่เนื่องจากการเล่นคำดังกล่าว กระทำไม่สม่ำเสมอ จึงถือเป็นเพียงการเล่นคำที่มีลักษณะพิเศษกว่าปกติ ซึ่งทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะเพิ่มขึ้นเท่านั้น ยังไม่อาจจัดเป็นกลบทชนิดใดได้

จงเร่งจัดพลาพลทวยหาญให้พร้อมเสร็จแต่ในเจ็ด

ทิวาวาร จะยาตราพลาพลทวยหาญจากพระพารา ออกไปรับ

พระลูกยานี้แล้วแล^{๑๕๐}

ตัวอย่างนี้ก็เป็นการเล่นคำแบบกลบทอีกลักษณะหนึ่ง คือ การบังคับซ้ำคำต่างวรรคกัน โดยในตัวอย่างนี้เป็นการซ้ำคำ ๔ คำในตำแหน่งกลางวรรค คือคำว่า “พลาพลทวยหาญ” การซ้ำคำดังกล่าวจะช่วยย้ำความหมายของคำนั้นให้สำคัญและเด่นชัดขึ้น โดยการซ้ำคำว่า “พลาพลทวยหาญ” ในตัวอย่างนี้ เป็นการย้ำให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่อลังการของกองทัพที่มากมายไปด้วยเหล่า “พลาพลทวยหาญ” นั้นเอง

จากการศึกษาลีลาการใช้กลบทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งปรากฏทั้งลักษณะที่เป็นกลบทอย่างเต็มรูปแบบและลักษณะที่มีการเล่นคำเป็นพิเศษกว่าปกติ แต่ยังไม่อาจจัดเข้าเป็นกลบทชนิดใดได้นั้น ทำให้เห็นว่า พระองค์ทรงเป็นกวีที่มีความปรีชาสามารถยิ่ง โดยเฉพาะในทางอักษรศาสตร์ ทรงสามารถเล่นคำให้มีลักษณะเป็นชั้นเชิงยิ่งกว่าธรรมดา ดังที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในกัณฑ์มหाराชที่กล่าวถึงการจัดทัพจากเมืองสีพีเพื่อไปรับพระเวสสันดรที่เขา วงกต ซึ่งปรากฏการใช้กลบทถึง ๔ ชนิด คือ กลบทนาคบริพันธ์ กลบทกบเดินสลักเพชร กลบทระลอกแก้วกระทบฝั่ง และกลบทยติภังค์ นั้นเอง

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๐.

อย่างไรก็ดี การที่พระองค์ใช้กลบทหลายแบบในการประพันธ์เช่นนี้ ทำให้สามารถแสดงภาพของกองทัพต่างๆ ได้อย่างเป็นอิสระและเด่นชัดขึ้น อีกทั้งยังเป็นการแสดงถึงพระปรีชาสามารถในการพลิกแพลงรูปแบบคำประพันธ์ให้มีความหลากหลายได้อีกด้วย ซึ่งลีลาในการใช้กลบทนี้ยังปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์เรื่องอื่นๆ ของพระองค์แทบทุกเรื่องอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

กระเด็นกระตัวตื่น	แตกคน
ยุงย่องยอดยุงยล	โยกย้าย
นกเปล่านกปลีปน	ปลอมแปลง กัณหา
คล้าคล้าคลั่งโคลงคล้าย	คู่เกล้าคลอเคลีย ^{๑๔๑}

ตัวอย่างข้างต้น เป็นบทพรรณนาธรรมชาติในเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ซึ่งกวีใช้กลบทอักษรล้วน ที่ใช้การซ้ำเสียงพยัญชนะทั้งวรรคหรือเกือบทั้งวรรค

ต่างแขกต่างชาย	จำแนกจำหน่าย	ทุกห่างทุกหน
ต่างส่อศุภลักษณ์	องค์อรรคนฤมล	ตระการตระกล
		ตรูใจตรูตา ^{๑๔๒}

ตัวอย่างนี้ ยกมาจากเรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์ ซึ่งพระองค์ทรงใช้กลบทกินนรเก็บบัวในการแต่ง โดยใช้การซ้ำคำ ๑ คู่ภายในวรรคเดียวกัน

พลคชคณะดาษดา	ชาญชนะงา	สง่าขาม
พลคชคณะแ่งงาม	เคยผจญสงคราม	บำบับบร
พลคชคณะโรมรอน	รงค์ดีสกร	ระนับระนาด
พลคชคณะสามารถ	ราญริรูปลาด	กัลลาญทัท
พลคชคณะหาญหัก	กเรนทรบักษ์	ปราบประลัย
พลคชคณะเคิกกษัย	เชี่ยวชาญชัย	ชำนาญจรณ

^{๑๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๘), หน้า ๔๔.

^{๑๔๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, สรรพสิทธิ์คำฉันท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิวพร, ๒๕๑๑), หน้า ๑๖.

พลชคคณະโจษจล	อาภรณ์ด้าก	ด้าเกิงกาญจณ์
พลชคคณະหี่ยมหาญ	นายหัตถาจารย์	จำทายขอ
พลชคคณະเมิลทมอ	หมอประจำคอ	ทังควาญท้าย
พลชคคณະผาดผาย	คามณีย์ทาย	จำทวยทวน ^{๑๔๓}

ตัวอย่างข้างต้น ยกมาจากเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ซึ่งกวีใช้กลบทแบบทศประวัติ โดยซ้ำคำแบบกระทู้ขึ้นในตำแหน่งต้นวรรคของทุกวรรคนั่นเอง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับลีลาในการประพันธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่ปรากฏพระนิพนธ์ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ทั้ง ๕ กัณฑ์ ย่อมเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า พระองค์มีลีลาการใช้กลบทที่โดดเด่น ซึ่งกลบทที่พระองค์ได้แสดงไว้หลากหลายชนิดนั้นก็เป็นการประดิษฐ์แต่งคำประพันธ์ให้มีรูปแบบที่หลากหลายน่าตื่นตาตื่นใจยิ่งขึ้น อีกทั้งการเลือกใช้รูปแบบกลบทต่างชนิดกันในการพรรณนากองทัพต่างๆ ยังช่วยในการสื่อภาพของกองทัพต่างๆ ให้เด่นชัดและเป็นเอกเทศยิ่งขึ้นอีกด้วย

๕.๒.๓ ลีลาการใช้ภาษาของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) : การใช้โวหารแสดงอารมณ์ โศกเศร้าด้วยวิธีการพรรณานำให้เห็นความสุขแล้วหักล้างด้วยความทุกข์

จากการศึกษาสำนวนร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีเนื้อหาที่เน้นอารมณ์มากเป็นพิเศษแล้วนั้น ผู้วิจัยพบว่าลีลาในการประพันธ์อันโดดเด่นของเจ้าพระยาคลัง (หน) ที่มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาทั้ง ๒ กัณฑ์ดังกล่าว และมีส่วนสำคัญในการสร้างลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ให้แก่เรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก คือ ลีลาการใช้โวหารแสดงอารมณ์ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ลีลาการใช้โวหารแสดงอารมณ์ อารมณ์ที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี คืออารมณ์เศร้าโศกที่เกิดจากการพลัดพราก การสร้างอารมณ์ดังกล่าวต้องใช้การพรรณนาที่ช่วยให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจไปกับเหตุการณ์ในท้องเรื่อง ซึ่งวิธีการสร้างอารมณ์สะท้อนใจประการหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำมาใช้ในเรื่องนี้ คือ การสร้าง

^{๑๔๓} กรมศิลปากร, สมุทรโฆษคำฉันท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๕), หน้า ๒๓๓๙.

ความขัดแย้ง (conflict) ขึ้นในระหว่างการพรรณานี้ความต่อนั้นๆ โดยลีลาในการสร้างความขัดแย้งในบทพรรณนาอารมณ์เพื่อให้เกิดความสะเทือนใจ เป็นลีลาเฉพาะของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ปรากฏในเรื่อง เกิดจากวิธีการพรรณนาถึงความรู้สึกในแง่บวกต่างๆ ที่ตัวละครเคยได้รับ เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ความรู้สึกในแง่บวก และสะสมความรู้สึกดังกล่าวให้เพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ จากนั้นเมื่อถึงพรรณนาความรู้สึกในเชิงบวกจนหมดสิ้นแล้วจึงปิดท้ายบทพรรณนาอารมณ์ดังกล่าวด้วยความรู้สึกในแง่ลบ ซึ่งขัดแย้งกับความรู้สึกในแง่บวกที่ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้มาโดยตลอด ความขัดแย้งระหว่างความรู้สึกทั้งสองแบบนี้ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจได้ง่ายและรวดเร็ว ซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แสดงให้เห็นประจักษ์ในเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนที่พรรณนาถึงความเศร้าโศกเสียพระทัยของพระนางมัทรีที่หาสองกุมารไม่พบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

โอแต่ก่อนเคย แม่เคยได้ยินเสียงเจ้าเจรจาแจ้วๆ อยู่ตรง
นี้ อิท ปทวลญช นันก็รอยเท้าพ่อชาติ นี้กับทศรีแม่กัณหา
พระมารดาบังแลเห็น นันก็กวาดทรายเจ้ายังรายนเป็นกองๆ
สิ่งของทั้งหลายเป็นเครื่องเล่นยังเห็นอยู่ น ทิสฺสเร แต่ลูกรักทั้งคู่
ไปอยู่ไหนไม่เห็นเลย^{๑๕๕}

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการพรรณนาอารมณ์ให้เกิดความสะเทือนใจโดยอาศัยความขัดแย้งระหว่างความสุขในอดีตกับความทุกข์ในปัจจุบัน ด้วยการเชื่อมโยงสิ่งที่ยังปรากฏให้เห็นอยู่ตรงหน้ากับภาพในอดีตซึ่งขณะนี้มีบางสิ่งขาดหายไป สิ่งที่ยังปรากฏให้เห็นอยู่ในขณะนี้ได้แก่ รอยเท้าของสองกุมารที่เหยียบย่ำอยู่บนพื้นดิน กวาดทรายต่างๆ ที่สองกุมารกองเอาไว้ และเครื่องเล่นต่างๆ ที่สองกุมารเคยใช้เล่นด้วยกัน การกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นความผูกพันของมารดาที่มีต่อบุตรอยู่ทุกขณะจิต จนเกิดความยึดติดเอาสิ่งเหล่านั้นเป็นตัวแทนของพระโอรสพระธิดา ภาพสองกุมารที่เล่นกันอยู่บริเวณพระอาศรมจึงยังแจ่มชัดในความทรงจำของพระนาง เมื่อถึงข้อความปิดท้ายว่า “แต่ลูกรักทั้งคู่ไปอยู่ไหนไม่เห็นเลย” มีนัยขัดแย้งกับสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้ภาพสองกุมารที่กำลังเล่นกันอยู่อันตรธานไป เกิดความรู้สึกใหม่เข้ามาแทนที่ คือ ความสูญเสียและสิ่งที่เห็นอยู่เหล่านั้นเป็นเพียงอนุสรณ์แห่งความทรงจำเกี่ยวกับสองกุมารซึ่งไม่ได้อยู่ในที่นั้นเสียแล้ว ช่วงที่เกิดความขัดแย้งระหว่างความรู้สึกขึ้นพบกับความสุขในอดีตกับความเศร้าโศกจากการสูญเสียนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดอารมณ์สะเทือนใจ และเห็นอกเห็นใจผู้เป็นมารดาที่สูญเสียบุตรอย่างกะทันหัน

^{๑๕๕} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิถฒ. หน้า ๒๓๒.

โดยที่ยังไม่ได้เตรียมใจ จึงทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกสะเทือนใจอย่างรวดเร็วและรุนแรงกว่าปกติด้วย

เมื่อเช้าแม่จะเข้าไปสุปัฯ พ่อชาติแม่กัณหาขังทูลสั่ง แม่
ยังกลับมาโลมลูบจูบกระหม่อมจอมเกล้าทั้งสองรา กลิ่นยังจับ
นาสาอยู่รวยรื่น ใ้อพระลูกข้าจะไม่คืนเสียแล้วกระมังในครั้งนี ^{๑๙๙}

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นการพรรณนาอารมณ์โดยใช้ความขัดแย้งระหว่างความสุขที่ยังคงอยู่ในความทรงจำของพระนางมัทรี คือ ความสุขที่ได้อยู่กับพระโอรสพระธิดาก่อนจะเสด็จออกไปหาผลไม้ในป่า แฝงด้วยความหวังว่าจะได้กลับมาเจอกันในตอนเย็น กับความรู้สึกในสภาวะที่พระนางกำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ คือ การที่พระนางกลับจากหาผลไม้แล้ว ไม่พบแม้แต่เงาของสองกุมาร ทำให้พระนางเสียพระทัยอย่างยิ่ง การสร้างความขัดแย้งดังกล่าวก็มีลักษณะคล้ายกับตัวอย่างแรก คือ เป็นการสร้างความรู้สึกโศกเศร้าขึ้นมาหักล้างความสุขที่เคยมีและยังระลึกถึงความสุขนั้นได้ ให้สลายลงในทันที

จึงอาจกล่าวได้ว่าลีลาการใช้โวหารแสดงอารมณ์เศร้าโศกของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นี้ เป็นวิธีการที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังได้อย่างรวดเร็วและรุนแรง ส่งผลให้การพรรณนาอารมณ์ในกัณฑ์กุมารและมัทรีนั้นเป็นที่ประทับใจของผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง ถือได้ว่าลีลาดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ขึ้นในเรื่องนี้

ลีลาการใช้โวหารแสดงอารมณ์เช่นนี้ยังปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นของกวีท่านนี้ด้วย เช่นในเรื่องกาพย์กำกอน ตอนที่พรรณนาถึงความอาลัยอาวรณ์ของท้าวพรหมทัตที่มีต่อนางกาพย์ เมื่อนางกาพย์ถูกพญาครุฑลักพาตัวไป ความว่า

พระถวิลหวนใจให้ทเวษ	อัสน์ชลนงเนตรพิลาปไหล
พระลืมนงคัลลทศนาใน	เห็นเงาไหวคล้ายเคลิ้มว่ากาพย์
ยूरยาตรจากอาสน์โองการตรัส	ศรีสวัสดิ์ไยหมางระคางพี่
แล้วง่าหัตถ์รับขวัญไปทันที	ไม่ยลศรีสุดาลักษณ์แล้วไคกา
เสด็จยังที่นั่งเย็นไม่เห็นหาย	ผ่อนระบายอัถอันในนาสา

^{๑๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

สะท้อนถอนฤทัยถวิลแล้วดินลา	ข้าเลื่องหารอบบริมภูเขาพล
ที่เคยสรงสนานในอ่างแก้ว	อันทดแทนน้ำกระจายเป็นสายฝน
ที่เคยเล่นมิได้เห็นนฤมล	ฤๅเจ้าดลแดนสระประทุมมาลย์
พระเสด็จเลี้ยวชالاไปท่าสระ	มิได้ปะน้อมองคดียิ่งสงสาร
พระเยียมยลแต่อุบลแบ่งบาน	ไฉ่ว่ากานดาดวงไปแห่งใด
แล้วเสด็จแยกแก้วกฤษณริน	ยุพาพินมาประพาสาฤๅไฉน
ไม่สบสมรแล้วก็จรจรไลโคล	สู่ไพชยนต์รัตนเรืองพราย ^{๑๖๖}

จึงอาจกล่าวได้ว่าลักษณะดังกล่าวเป็นลีลาเฉพาะของกวีที่ทำให้ความงามทางวรรณศิลป์ของร้อยยาวมหาวงศ์สันดรชาดกมีความโดดเด่นยิ่งขึ้น

๕.๒.๔ ลีลาการใช้ภาษาของพระเทพโมฬี (กลิน): การใช้สัมผัสอักษรชิดกันหลายเสียง

จากการศึกษาลำนวนร้อยยาวมหาวงศ์สันดรชาดก กัณฑ์มหาพน ของพระเทพโมฬี (กลิน) ที่ปรากฏในหนังสือร้อยยาวมหาวงศ์สันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ พบว่ามีเนื้อหาเน้นการพรรณนาธรรมชาติมากเป็นพิเศษ อีกทั้งลีลาในการประพันธ์อันโดดเด่นของพระเทพโมฬี (กลิน) ยังมีความสัมพันธ์กับเนื้อหาดังกล่าว และส่วนสำคัญในการสร้างลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร้อยยาวมหาวงศ์สันดรชาดก คือ ลีลาการใช้สัมผัสอักษรชิดกันหลายเสียง

สัมผัสอักษรเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะ การใช้สัมผัสอักษรชิดกันจะให้เสียงที่สัมผัสติดต่อกันไป จนเกิดอลังการทางเสียงในการพรรณนาเนื้อความตอนนั้นๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีวรรณศิลป์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พुरुหมะ ดูกรมหาพราหมณ์พรหมบุตรบวชบรรพชาชาติ
 ทิฆงคพิสัย เอส เสโล แลถนัดในเบื้องหน้าโน่นก็เขาใหญ่ยอด
 เยี่ยมโทยมอย่างพยับเมฆ มีพรรณเขียวขาวดำแดงดูดิเรกตั้งราย
 รัตนนพมณีแนมน้ำไคร้ชม ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดมก็ดูเด่น
 ดังดวงดาววาวแววระวาวๆ ที่เว้งวุ้ง วิจิตรจรัสจรัญรุ่งเป็นสีรุ่ง
 พุ่งพันเพียงคัมภ์พรพินนภาภาค บ้างก็เกิดก่อก่อนประหลาด

^{๑๖๖} เจ้าพระยาคลัง (หน), วรรณคดีเจ้าพระยาคลัง (หน) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๘), หน้า ๑๐.

ศิลปะลายและเลื่อมๆ ที่ออกจําเป็นแง่เงื่อมก็ชะงุ้มชะงองชะงอน
ผา ที่ผุดผืนเป็นแผ่นพุตะเพิงพัก บางแห่งเล่าก็เหี้ยนหักหินเห็น
เป็นรอยร้าวรานระคายควรจะพิศวง ด้วยธรรอุทกที่ตกลงเป็น
หยาดหยัดหยดย้อยเย็นเห็นเหน็บหนาว^{๑๔๗}

จากตัวอย่างจะเห็นว่า กวีใช้สัมผัสอักษรชิดกันเกือบทุกวรรคในการพรรณนาเนื้อความ
ตอนนี้ โดยในวรรคหนึ่งๆ อาจใช้เสียงสัมผัสอักษรมากกว่า ๑ เสียง เช่น ครั้นแสงพระสุริยะส่อง
ระดมก็ดูเด่นดังดวงดาว วาวแวววะวาวๆ ที่แว้งว้าง วรรคนี้เล่นสัมผัสอักษร ๒ เสียง คือ /ด/ และ /ว/
การใช้ลักษณะสัมผัสเช่นนี้ จะทำให้เกิดเสียงสัมผัสที่ต่อเนื่อง ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้สึกเพลิดเพลินไปกับ
เสียงที่เชื่อมต่อกันอย่างไพเราะ ซึ่งเหมาะสมเป็นอย่างยิ่งในการพรรณนาธรรมชาติตอนนี้

สลุกกิโอ จ ปุบุผิตา กระจ่มทองแทงทวยกรวยกร่าง
จิกแจงดอกกระจ่างทั้งข้างน้าว กิ่งก้านก็กายก้าวเกี่ยวประสาน สุรภิ
พิภลภาณจนแก้วเกิดกรรณิการ์แกม มหาหงส์ประยงค์แย้มยี่เข่ง
เข็ม สายหยุดพุดตานก็บานเต็มแต่ล้วนเหล่ากุหลาบตรลบดง^{๑๔๘}

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการพรรณนาดอกไม้ชนิดต่างๆ ที่อยู่ตามทางที่จะไปยังเขาวงกต โดย
กวีได้นำชื่อของดอกไม้ชนิดต่างๆ มาเรียงร้อยต่อกันเพื่อสร้างภาพของมวลดอกไม้ที่อยู่ในป่าแห่งนี้
ให้มีความหลากหลายและเด่นชัดขึ้น ซึ่งการพรรณนาดังกล่าวเป็นลักษณะที่ดำเนินตามขนบทาง
วรรณศิลป์ในการพรรณนาธรรมชาติ อันเป็นลักษณะที่งดงามทางการประพันธ์อยู่แล้ว และกวียังได้
เพิ่มเติมเสียงสัมผัสอักษรเข้าไปในการพรรณานี้ อีก โดยนำชื่อดอกไม้ที่มีเสียงอักษรเหมือน
กันมาวางชิดกัน ทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะจากการสัมผัสอักษรเพิ่มเติมเข้าไปอีก ซึ่งการใช้สัมผัส
อักษรร่วมกับขนบในการพรรณนาธรรมชาตินี้ ยังพบในตอนอื่นอีกด้วย เช่น ตอนที่กล่าวถึงปลาและ
สัตว์น้ำต่างๆ ที่อยู่ใต้อะมulet ความเป็นมาว่า

^{๑๔๗} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก. หน้า ๒๐๒.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

กรกฎกึ่งกึ่งมังกรกมกีส ตะโกกกาแกมกระดีชะโดดุกก็
 โดดดิน เที้ยวเล็มล่ำหาอาหารกินในท้องธรา แสนสนุกในสระ
 สนานอเนกา^{๑๔๔}

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่ากวีได้นำลีลาการใช้เสียงสัมผัสอักษรติดกันมาใช้ในการพรรณนาธรรมชาติได้อย่างเหมาะสมเจาะ เสียงสัมผัสอักษรที่กวีใช้นั้นจะทำให้การพรรณนาธรรมชาติดังกล่าวมีความไพเราะงดงามยิ่งขึ้น และทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลินไปกับการพรรณนาธรรมชาติในตอนนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี ดังนั้น ลีลาการใช้สัมผัสอักษรติดกันอันเป็นลีลาเฉพาะของพระเทพโมฬี (กลิน) ที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มหาพนนี้ จึงถือเป็นลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ประการหนึ่ง ในเรื่องนี้ด้วย

๕.๒.๕ ลีลาการใช้ภาษาของสำนักวัดถนน : การใช้สัมผัสติดกัน ๒ คำทำยวรรคและการใช้โวหารแสดงอารมณ์โศกเศร้าด้วยวิธีการพรรณนาความสุขและความทุกข์สลับกัน

จากการศึกษาสำนวนร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ทานกัณฑ์ ของสำนักวัดถนน ในหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีเนื้อหาที่เน้นการแสดงอารมณ์เศร้าโศกที่เกิดจากการที่พระเวสสันดรถูกเนรเทศออกจากเมืองแล้วนั้น ผู้วิจัยพบว่าลีลาในการประพันธ์ที่โดดเด่นของกวีจากสำนักนี้ อันมีส่วนสัมพันธ์กับเนื้อหาในกัณฑ์ทานกัณฑ์ และมีส่วนสำคัญในการสร้างลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ ได้แก่ ลีลาการใช้เสียงสัมผัสอักษรแบบคำคู่ และลีลาการใช้โวหารแสดงอารมณ์ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

การใช้สัมผัสอักษรติดกัน ๒ คำทำยวรรค สัมผัสอักษรแบบนี้จะทำให้เกิดเสียงอักษรซ้ำกัน และทำให้เกิดจังหวะในการออกเสียงที่เด่นชัดขึ้น เพราะมีการย้ำเน้นเสียงเดิมเพิ่มขึ้นมาอีกครั้ง ดังนั้นการใช้เสียงสัมผัสอักษรติดกัน ๒ คำตรงทำยวรรค ในการประพันธ์จึงทำให้เกิดลีลาจังหวะที่หนักแน่นและไพเราะ สำหรับลีลาการใช้สัมผัสอักษรติดกัน ๒ คำตรงทำยวรรคจะทำให้เกิดจังหวะที่ย้ำหนักในช่วงทำยวรรค ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ฝ่าพระบาทจะขับพระลูกเจ้าเสียจำไกล คือใครจะต่าง
 พระทัยนัยนเนตร นับวันนคเรศจะร้างเป็นร้างกา ด้วยพระองค์

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

สิทธิทรงพระชราแล้ว สมบัติของทูลกระหม่อมแก้วก็จะจลาจล
อมพาว ปติดา ฉมา เหมือนหนึ่งไม้ม่วงอันมีผลทรงสุคนธรสอัน
หอมหาม จะเหลืองหล่นตกตามกันหย่อยๆ ไม่พักเงยศอกยกขอ
สอยให้เสียวเส้น ผู้งคนมันก็จะเก็บกินเล่นไม่หลอหลง^{๑๕๐}

ตัวอย่างข้างต้นนี้กล่าวถึงตอนที่พระนางมุสดีกำลังทูลอธิบายเหตุผลต่างๆ เพื่อโน้มน้าวให้
พระเจ้ากรุงสุโขทัยยกเลิกคำสั่งเนรเทศพระเวสสันดร การกล่าวถึงเนื้อความในตอนนี้อธิบายเสียง
อักษรแบบคำคู่ในตำแหน่งท้ายวรรคติดต่อกันหลายวรรค ทำให้เกิดเสียงและจังหวะที่เน้นหนัก
ติดต่อกันไปอย่างสม่ำเสมอ และทำให้คำที่เล่นสัมผัสอักษรแบบคำคู่มีความหมายเด่นชัดขึ้นด้วย
นอกจากนี้การย้ำเสียงท้ายวรรคต่อเนื่องกันไปยังให้จังหวะที่กระชั้นและเร่งเร็ว ซึ่งแสดงถึงความร้อนรน
กระวนกระวายใจของพระนางมุสดีในขณะที่กำลังทูลโน้มน้าวพระทัยพระเจ้ากรุงสุโขทัยได้เป็น
อย่างดีอีกด้วย

พระบาทเจ้าก็บอบบางแต่จะอย่างยังลูกล้ม ปูนี้ปรารมภ์
ไม่รู้วายดังเลือดตาจะลามไหล พระหลานเอ๋ย พระอัยกาอยาก
จะใคร่ได้นัดดาไว้เชยชม หม่อมแม่เจ้าเขาก็เอาแต่คารมออก
ทานทัด^{๑๕๑}

ตัวอย่างนี้กล่าวถึงตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยรู้ว่าพระนางมัทรีจะพาสองกุมารไปอยู่ป่าด้วย
จึงเกิดความสงสารเพราะไม่ต้องการให้สองกุมารไปลำบาก การนำลีลาการใช้สัมผัสอักษรแบบคำคู่
ในตำแหน่งท้ายวรรคมาใช้ในการพรรณนาตอนนี้ จะช่วยเน้นย้ำความหมายของคำที่อยู่ท้ายวรรค
ให้เด่นชัดขึ้น ได้แก่ คำว่า “ลูกล้ม” เป็นการแสดงสภาพที่ยังช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ของสองกุมาร
“ลามไหล” เป็นการแสดงความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นจนยากจะระงับอารมณ์ไว้ได้ ส่วนคำว่า “เชยชม”
เป็นคำที่แสดงความประสงค์ของพระเจ้ากรุงสุโขทัยที่อยากจะให้พระนัดดาอยู่ใกล้ชิดกับพระองค์
ส่วนคำว่า “ทานทัด” เป็นพฤติกรรมที่มาสกัดกันความประสงค์ดังกล่าว น่าสังเกตว่าคำที่กวีใช้เป็น
คำสัมผัสอักษรแบบคำคู่ในแต่ละวรรคนี้ เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ของ เหตุการณ์ที่
เกิดขึ้นในตอนนี้อย่าง มิใช่เป็นเพียงแค่คำที่ช่วยให้เกิดเสียงและจังหวะที่เน้นหนักต่อเนื่องกันไปเท่านั้น

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

จึงถือได้ว่าลีลาการใช้สัมผัสอักษรแบบคำคู่นี้เป็นลักษณะที่สร้างความโดดเด่นให้กับการพรรณนาความตอนนั้นๆ ทั้งในแง่เสียงและความหมายด้วย

อีกประการหนึ่ง ลีลาเฉพาะของกวีจากสำนักวัดถนนคือ การใช้โวหารแสดงอารมณ์ อารมณ์ที่ปรากฏเด่นชัดในกัณฑ์ทานกัณฑ์นี้คือ อารมณ์เศร้าโศกอันเกิดจากการที่พระเวสสันดรต้องถูกเนรเทศออกจากเมือง โดยมีเพียงพระนางมัทรีและสองกุมารติดตามไปเท่านั้น การพรรณนาอารมณ์เศร้าที่ก่อให้เกิดความสะเทือนใจแก่ผู้อ่านผู้ฟังนั้น กวีได้ใช้วิธีการเดียวกันกับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คือ การสร้างความขัดแย้ง (conflict) แต่ลีลาในการใช้โวหารแสดงอารมณ์เพื่อสร้างความสะเทือนใจโดยวิธีการสร้างความขัดแย้งของกวีทั้งสองนี้มีลักษณะที่ต่างกัน กล่าวคือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะสร้างความขัดแย้งโดยนำความรู้สึกในเชิงบวกมากล่าวซ้ำๆ จนผู้อ่านผู้ฟังเกิดการสะสมความรู้สึกดังกล่าวอย่างเต็มที่ในระดับหนึ่งแล้วจึงนำความรู้สึกในแง่ลบมากล่าวปิดท้ายเพื่อหักล้างความรู้สึกในแง่บวกที่สะสมไว้ก่อนหน้านั้น ซึ่งวิธีการของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นี้จะช่วยให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจได้อย่างรวดเร็วและรุนแรง ส่วนลีลาของสำนักวัดถนนนั้นจะพบว่าเป็นการสร้าง ความขัดแย้งในการพรรณนาโดยนำความรู้สึกที่เป็นแง่บวกหรือความสุข กับความรู้สึกที่เป็นแง่ลบหรือความทุกข์มากล่าวสลับกันโดยตลอด วิธีการดังกล่าวสามารถสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังอย่างค่อยเป็นค่อยไป อาศัยการเปรียบเทียบความรู้สึกขัดแย้งดังกล่าวซ้ำๆ ก็จะพัฒนาให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจที่รุนแรงขึ้นได้ตามลำดับ

พระลูกเอ๋ย พຽ່ນนี้เข้าเจ้าจะชวนกันเดินในดอนดง จะละ
หมู่จตุรงค์เสนา พ่อจะได้ชมแต่โคถึกมฤคาในป่าระหง พระลูก
เอ๋ย เจ้าเคยล่าอางคองค์สรงกระแสดินธุ์ น้ำสุหร่ายรินจรุงริน แต่
นี้จะชุ่มชื่นไปด้วยน้ำค้างในกลางป่า พระจะเสวยแต่มูลผลาต่าง
เครื่องสุธาโภชนทุกเข้าค่า ถึงชมชื่นก็จะต้องกลืนกล้ำจำใจเสวย
ลูกรักของแม่เอ๋ย เจ้าสิดเคยบรรทมบนแท่นทิพย์ไสยาสน์ พ่อจะ
หักไบพฤษชาชาติมารองนอนไม่อ่อนอ่อน ไม้ท่อนจะเป็นหมอน
หนุนต่างเขนยทอง นจจคือตปโปโพธโน พระลูกเอ๋ย เจ้าเคยฟัง
เสียงดุริยางคองค่นางบำเรอเรียงอยู่แห่ซ้อง บ้างก็ตีตีพิณพาทย์
ระนาดฆ้องประโคมขับ ลางนางก็ประจงจิบระบำรำถววยกร ตั้ง
สุรางค์สาวสวรรค์รำฟ่อนจะอ่อนองค์ เจ้าแม่เอ๋ย ตั้งแต่นี้เจ้าจะ

ฟังแต่เสียงวิหคหงส์ในหิมเวศ มยุเรศรำร้องในกลางไพร จะทราบ
โสดเสียวพระทัยทุกราดรี...^{๑๕๖}

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ กวีได้ใช้โวหารเพื่อแสดงอารมณ์เศร้าโศกของพระนางมุสดี อันเกิดจากความอาลัยอาวรณ์ที่มีต่อพระราชโอรสและพระสุณิสา โดยใช้ความขัดแย้งระหว่างความเป็นอยู่ที่สุขสบายในขณะที่อยู่ในเมืองกับความทุกข์ยากลำบากนานาประการที่พระเวสสันดร และพระนางมัทรีต้องเผชิญเมื่อเสด็จไปอยู่ป่ามากล่าวสลับกัน ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถเปรียบเทียบความรู้สึกในเชิงบวกและลบดังกล่าว และเกิดอารมณ์สะเทือนใจที่รุนแรงขึ้นเป็นลำดับ นอกจากนี้กวียังใช้วิธีการเดียวกันนี้ในตอนที่พรรณนาถึงความอาลัยอาวรณ์ของพระเจ้ากรุงสุยชัย ที่มีต่อพระนัดดาทั้งสองพระองค์เมื่อพระองค์ทรงรู้ว่าพระนัดดาจะต้องตามเสด็จพระเวสสันดรไปยัง เขาวงกตด้วย ความว่า

...ว่าไอ้สองทรมวยของอัยกา พ่อจะนิราศร้างพระพารา
ไปแรมไพร จะอดอยากลำบากใจในกลางป่า สาลินโมทน ภูตวา
พระหลานเอ๋ยเคยเสวยข้าวสาละมีรสหอม พร้อมด้วยสุป
พยัญชนะถ้วนดี พระพี่เลี้ยงนั่งชี้เชิญให้เสวย อนิจจาพระหลาน
เอ๋ย จะไปเสวยแต่มูลมันอันขึ้นขม พระหลานเอ๋ย เคยบรรทม
เหนือพระยี่ภู่พระอุทอง พระพี่เลี้ยงเคียงประคองซบกล่อมทุก
เวลา รุกขมูลสุมี สยनुตา ตั้งแต่นี้พระนัดดาจะบรรทมได้ร่วม
พฤกษาชาติ จะต้องน้ำค้างเย็นกระเซ็นสาดพระวรกาย กัณหา
เอ๋ย แม่เคยสรงกระแสดายในอ่างแก้ว พระพี่เลี้ยงนั่งเป็นแถว
ถวายเป็นเครื่องพระสุคนธ์อันปนปรุง ไฉ้แต่นี้พ่อชาติจะจูงมือแม่
กัณหา ลงสระสรงคงคาในท้องธารละหานหิน น้ำก็เย็นเหม็น
กลิ่นจอกกระจับ พระวรกายจะย่อยยับด้วยเหลือบยุง พระหลาน
เอ๋ยใครเลยจะโบกพัดพัดกระพือในกลางป่า กาลิยานี ปธาเรตฺวา
เจ้าสิเคยทรงผ้ากาสิกพัสตร์พรรณราย ดอกกระจัดกระจายเขียน
ด้วยลายทอง แต่นี้จะเอาใบไม้มารองรองทรง จะระคายคัน
พระองค์คูอนาถ...^{๑๕๗}

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า ลีลาในการประพันธ์ของสำนักวัดถนนอันได้แก่ ลีลาในการสัมผัสอักษรขีดกัน ๒ คำ ในตำแหน่งท้ายวรรค ซึ่งช่วยให้เกิดเสียงและจังหวะที่หนักแน่น และช่วยย้ำเน้นความหมายของคำดังกล่าวให้เด่นชัดขึ้น กับลีลาการใช้โวหารที่แสดงอารมณ์โดยอาศัยการสร้าง ความขัดแย้งจากความรู้สึกในแง่บวกและลบสลับกันไปมา ซึ่งช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟัง สามารถพัฒนาอารมณ์สะท้อนใจเพิ่มขึ้นโดยลำดับนั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความงามทั้งทางด้านเสียงและความหมายให้แก่เรื่องนี้ อีกทั้งยังสอดคล้องกับเนื้อหาที่เน้นอารมณ์ในกัณฑ์นี้ด้วย จึงถือได้ว่าลีลาทั้งสองประการดังกล่าวของสำนักวัดถนนนี้ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ขึ้นในเรื่องนี้ด้วยเช่นกัน

๕.๒.๖ ลีลาการใช้ภาษาของสำนักวัดสังข์กระจาย : การซ้ำข้อความและการซ้ำกลุ่มคำ

จากการศึกษาสำนวนร้อยยวมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ชูชก ของสำนักวัดสังข์กระจาย ในหนังสือร้อยยวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีเนื้อหาที่แสดงสภาพชีวิตชาวบ้าน ใ่ว้อย่างเด่นชัดแล้วนั้น ผู้วิจัยพบว่าลีลาในการประพันธ์อันโดดเด่นของสำนักวัดสังข์กระจายที่มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาของกัณฑ์นี้และมีส่วนสำคัญในการสร้างลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ให้แก่เรื่องร้อยยวมหาเวสสันดรชาดก คือ การซ้ำข้อความและการซ้ำกลุ่มคำ ดังจะได้อธิบายต่อไป

การซ้ำข้อความ ลีลาการซ้ำข้อความที่ปรากฏชัดเจนในกัณฑ์ชูชกนี้คือ การซ้ำข้อความท้ายวรรค ซึ่งจะช่วยเสริมความหมายของข้อความข้างหน้าให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เอ็งเอ๋ยกระไรเลยมาประมาทเราไม่เกรงกลัว ทุกวันนี้มีง
สำคัญนี้เป็นผัวหรือเป็นข้า หากนี้เป็นผัวหรือเป็นข้า^{๑๔๔}

จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่าข้อความท้ายวรรคที่นำมาซ้ำ มีลักษณะเป็นประโยคคำถาม ดังนั้นเมื่อก้าวซ้ำข้อความดังกล่าวติดติดต่อกัน จึงให้ความรู้สึกเหมือนกับการถามย้ำอย่างคาดคั้นจะเอาคำตอบ และสามารถแสดงอารมณ์ที่ฉุนเฉียวของผู้พูด ได้อย่างชัดเจนด้วย

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

อมิตตตามันมาเมื่อเย็นเราจะเล่นเสียให้ยังค่ำ ำเอาหัวให้
 ลิ่นตำรา จะประดิ่งแตกดำว่ำหัวเสียให้เจ็บ แม่เสื่อจะลองเล็บ
 เล่นเจ้าในวันนี้ ูกจะพิริ่พิโรเอาให้ลิ่นโคตร เอาให้ลิ่นโคตร^{๑๕๕}

ตัวอย่างนี้เป็นตอนที่เหล่านางพราหมณีพากันมาประชุมที่ท่าน้ำและปรึกษากันว่าจะ
 จัดการกับนางอมิตตดาโดยการดำว่ำเสียดสีให้อับอาย การซ้ำข้อความในตัวอย่างข้างต้นนอกจาก
 จะเป็นการย้ำเจตนาว่าจะทำเช่นนั้นแล้ว ยังให้ความรู้สึกเหมือนกับเสียงประสานที่ดังขึ้นจากการพูด
 พร้อมกันเพื่อสนับสนุนคำพูดของคนที่พูดประโยคแรกด้วย การซ้ำข้อความเพื่อล้อกันนี้ทำให้เกิด
 เป็นจังหวะ คล้ายกับการร้องรับของลูกคู่ในการเล่นเพลงพื้นบ้านที่มักมีแม่เพลงและลูกคู่ร้องโต้ตอบ
 กัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บทชมไม้

พาเมียเดินมา เข้าป่าเดินเรื่อย เข้ารกเดินเปื่อย น้องจะ
 ชมอะไรโนนอุโลกแตกหล้า นี้นต้นชาไม้สน นันต้นแคเมื่อโค่น
 แล้วนี่ขอยไບคายนันชิงโคมันไค้ง เหมือนโกงกาง (เอย-แล้ว
 โกงกาง) ดูซิน้องนวลนางน้องจะชมทางไหน^{๑๕๖}

การซ้ำข้อความในลักษณะนี้พบว่ามีอยู่เป็นจำนวนมาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

วันนี้มันร้ายรุกรานเราเข้าโรมันไม่ติด เออภูก็โรมันไม่
 ติด^{๑๕๗}

พี่กลัวแต่ว่าเจ้าเหล่าชายนี้จะฉาวฉ่าขอบใจเจ้า ขอบใจ
เจ้าแม่จะมาขึ้นแค้นอยู่กับอ้ายโตนเฒ่าทุกขเวทนา แม่ไปเสียนี้
 ดึกว่าเชื้อเถิดนะเจ้า เชื้อเถิดนะเจ้า ...แม่จะมารักออกเฒ่านั้น
 ยิ่งกว่าตัวเล่า ดูนี้ก็โจดเฒ่าชั่วช้งน้ำหน้า ใ้ชั่วช้งน้ำหน้า^{๑๕๘}

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^{๑๕๖} เศรษฐ พอลินทร์, ลักษณะคำประพันธ์ไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๒๔), หน้า ๒๗๗.

^{๑๕๗} กระทรวงศึกษาธิการ, มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๑๓๓.

...มึงจะมอลามลวนกลับสำราญไม่ยากกลัว จะไปรู้
ปฏิบัติผัวชนิดหนึ่งก็ไม่มี สักชนิดหนึ่งก็ไม่มี^{๑๕๙}

ไอโอย่ที่นี้พี่ตายจริงแล้วสินะเจ้า ตายจริงแล้วสินะเจ้า^{๑๖๐}

การซ้ำข้อความในลักษณะเช่นนี้ นับว่ามีความเหมาะสมกับเนื้อความในกณฑ์ชูชกนี้เป็น
อย่างยิ่ง เนื่องจากกณฑ์ชูชกเป็นกณฑ์ที่มีเนื้อหาโลดโผนและแสดงถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านมากกว่า
กณฑ์อื่นๆ การนำเอาลักษณะของการซ้ำความแบบเพลงพื้นบ้านเข้ามาใช้แต่งจึงเป็นส่วนหนึ่งที่
ช่วยสร้างให้เกิดบรรยากาศที่รื่นเริงและสนุกสนาน ซึ่งสอดคล้องกับอุปนิสัยของคนไทยที่รักสนุก
อยู่แล้ว ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การใช้ภาษาที่ช่วยสร้างบรรยากาศโดยการซ้ำข้อความในลักษณะ
นี้ น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กณฑ์ชูชกได้รับความนิยมจากผู้ฟังมากขึ้น เพราะถูกกับอัธยาศัยของ
ผู้ฟังมากกว่าการสื่อความตามปกติ

การซ้ำกลุ่มคำ คือการนำกลุ่มคำที่เป็นคำหลักของข้อความนั้นๆ มาใช้ซ้ำกัน โดยเปลี่ยนแปลง
คำอื่นๆ ที่มีใช่คำหลักไปตามเนื้อหาที่ต้องการสื่อ การซ้ำกลุ่มคำนี้สามารถตั้งเป็นกระสวนหรือ
“pattern” ได้อย่างชัดเจน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ครั้นจะทุกจะซ่อนก็ไม่ทัน ครั้นจะหลบจะหลีกหนีนั้นก็ใช่
ครั้นจะผลุนผลันผลุดไปนั้นก็จวนตัว^{๑๖๑}

ตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงตอนที่พราหมณ์สองสามีภรรยา กำลังจะหลบหน้าชูชกเพราะเกรง
ว่าจะถูกทวงถามถึงเงินที่ฝากเอาไว้ ซึ่งก็ได้พรรณนาความว่า วุ่นใจของบุคคลทั้งสองที่คิดจะหลบ
หนีชูชกด้วยวิธีการต่างๆ โดยผู้แต่งใช้กลุ่มคำที่แสดงความรู้สึกในทำนองเดียวกันมาเรียงต่อกันทีละ
ชุดๆ และใช้การซ้ำคำว่า “ครั้นจะ” และ “ก็” เพิ่มเข้าไปในแต่ละชุด เพื่อแสดงความรู้สึกที่
คล้ายตามกันในกลุ่มคำที่นำมาเรียงต่อกันทีละชุด จากตัวอย่างดังกล่าวนี้จึงสามารถตั้งเป็น
กระสวนได้ว่า “ครั้นจะ... ก็ ...” ซึ่งการซ้ำกลุ่มคำดังกล่าวนี้ให้ลีลาจังหวะที่ตื่นเต้น จึงเหมาะกับการ
การพรรณนาเนื้อความในตอนนี้เป็นอย่างดี

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

ถ้ามันโกรธก็จะกรูเข้าคร่า ถ้ามันดำกู่จะตีเข้าเตียง ถ้า
มันเถียงกู่จะถูเข้าถอง ถ้ามันร้องกู่จะราเข้ารอ ถ้ามันต่อกู่จะ
ตามเข้าตบ...^{๑๖๒}

การซ้ำกลุ่มคำดังกล่าวสามารถตั้งเป็นกระสุนได้ว่า "ถ้ามัน... กู่จะ..." ซึ่งจังหวะที่ต่อเนื่อง
อันเกิดจากการซ้ำกลุ่มคำในแต่ละชุดนั้น สามารถแสดงถึงความเอาจริงเอาจัง และความพยายาม
อย่างไม่ลดละของตัวละครที่กล่าวคำพูดดังกล่าวในตอนนี้ได้อย่างชัดเจนด้วย

ทั้งลีลาการซ้ำข้อความและการซ้ำกลุ่มคำนี้ช่วยให้เกิดเสียงและจังหวะที่สร้างบรรยากาศ
อีกทั้งยังช่วยย้ำความหมายของข้อความดังกล่าวให้เด่นชัดขึ้น เมื่อนำไปใช้อ่านหรือเทศน์ให้ผู้อื่น
ฟัง จึงทำให้ผู้ฟังสามารถจับสาระสำคัญดังกล่าวได้อย่างครบถ้วน ดังนั้นทั้งลีลาการซ้ำข้อความ
และการซ้ำกลุ่มคำ ซึ่งเป็นลีลาเฉพาะของสำนักวัดสังข์กระจาย มีส่วนที่ทำให้เกิดลักษณะเด่นทาง
วรรณศิลป์ขึ้นในเรื่องนี้

ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์อันได้แก่ การเล่นเสียง การเล่นคำ การใช้ภาพพจน์ และ
การสร้างรสทางวรรณคดี ที่กวีแต่ละคนได้บรรจงสร้างสรรค์ผ่านลีลาเฉพาะตัว ให้ผสมกลมกลืน
กับเนื้อเรื่องแต่ละกัณฑ์เป็นอย่างดี มีความหลากหลาย ทำให้เกิดความงดงามและเกิดอรรถรส
ทำให้วรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดกเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องสำคัญที่ยังคง
คุณค่าเป็นที่นิยมอ่านและฟังกันอย่างแพร่หลายมาจนกระทั่งปัจจุบัน